

77204

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

USÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA DÎNÎ ve TASAVVUFÎ UNSURLAR

Y. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Yöneten
Doç.Dr. Sabahattin KÜÇÜK

Hazırlayan
Ayşe YAŞAR

Elazığ - 1990

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I-III
Usûlî, Hayatı, Sanatı, Eseri.....	IV-VI
Kısaltmalar.....	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

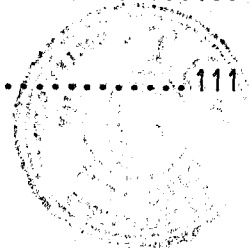
A. DİN	1
I. ALLAH.....	1
II. MELEKLER.....	14
III. KİTAPLAR.....	17
IV. AYETLER ve HADİSLER.....	19
V. PEYGAMBERLER.....	25
1. Hz. Muhammed.....	25
a. Mi'râc.....	31
b. Mûcizeler.....	33
aa. Şakk-ı Kamer.....	33
bb. Ağacın Yemiş Vermesi.....	34
2. Hz. Adem.....	34
3. Hz. Nuh.....	35
4. Hz. İbrahim.....	36
5. Hz. Yakub.....	38
6. Hz. Yusuf.....	38
7. Hz. Eyyub.....	43
8. Hz. Musa.....	43
9. Hz. Süleyman.....	47
10. Hz. İsa.....	49
11. Hızır.....	51

12. Lokman.....	52
VI. DÖRT HALİFE.....	53
a. Hz. Ebû Bekir.....	53
b. Hz. Ali.....	54
VII. ÂL-İ ABÂ.....	56
VIII. SAHÂBE.....	57
IX. KAZÂ VE KADER.....	58
X. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	59
1. a. Ahiret.....	59
b. Mahşer.....	59
2. Cennet, Cennet ile İlgili Mefhumlar.....	61
a. Cennetin İçindekiler.....	66
aa. Tûba.....	66
bb. Sidretü'l-Müntehâ.....	67
cc. Kevser.....	68
dd. Hûri.....	69
3. Cehennem.....	70
a. 'Azab.....	72
4. A'raf.....	72
XI. DİĞER İTİKÂDÎ MEFHURLAR.....	73
a. Ecel-ölüm.....	73
b. Kefen.....	75
c. Ruh.....	75
ç. Perî.....	76
d. Şeytan.....	78
e. Cin.....	79
f. Mehdî.....	79

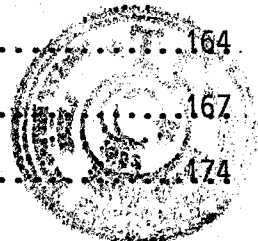

XII. DİN, ÇEŞİTLİ DİNLER İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	80
1. Din, İman, Mü'min, Müslüman (Müselmân).....	80
a. Abdest, Namaz, Secde, Sücüd.....	83
aa. Mescîd.....	85
bb. Kible, Kiblegâh.....	85
cc. Duâ.....	86
b. Hacc.....	88
aa. Merve.....	88
bb. Safâ.....	89
cc. Tavaf.....	90
c. Kâbe.....	90
d. Bayram-Kurban.....	95
e. Günah-Tövbe.....	97
f. Sevap.....	98
g. Gazâ.....	99
h. Şehîd.....	100
ı. Nazar.....	100
i. Rızâ.....	102
j. Nur.....	103
k. Kadir Gecesi.....	105
l. Berat Gecesi.....	106
2. Küfr-Kâfir.....	106
a. Münkir.....	107
b. Büt, Büthâne, Sanem.....	109
c. Deyr.....	111
XIII. ONİKİ İMAM	111

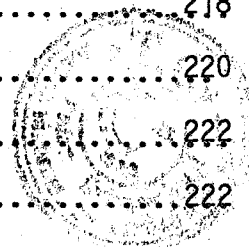

İKİNCİ BÖLÜM

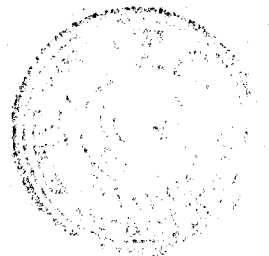
B. TASAVVUF.....	116
1. Hak Âşığı.....	116
2. Tarikatlerle İlgili Mefhumlar.....	120
a. Hurûfîlik.....	120
b. Semâ.....	123
c. Hâricî.....	124
ç. Kalender, Abdal, Derviş.....	125
d. Pîr, Pîr-i Mugan, Dede, Erenler, Şeyh.....	128
e. Tâlib.....	132
f. Tekye, Tekyegâh, Harâbât.....	133
g. Kabâ, Abâ, Köhne Şâl (Hırka).....	135
3. Tecellî.....	137
4. Cezbel-Hal.....	141
5. Uzlet.....	142
6. Kanâat.....	143
7. Fakr, Gedâ, Gınâ.....	144
8. Vilâyet.....	149
9. Hayret.....	146
10. Melâmet.....	152
11. Gayb.....	154
12. Ezel.....	155
13. Belâ, Derd, Gam.....	157
14. Cevher, Araz.....	162
15. Can Gözü, Gönül Gözü.....	164
16. Vahdet, Kesret.....	167
17. Fenâ, Bekâ.....	174

18. Zâhir, Bâtın.....	178
19. Hakikat.....	179
20. Mâsivâ, Tasvîr-i Gayr.....	180
21. Nefs.....	181
22. Gurur, Riyâ, Tezvîr.....	184
23. Terk.....	185
24. Zikr.....	188
25. Dünya.....	188
26. İnsan.....	191
27. Rind, Zâhid, Zühd, Sofî, Takvâ, Vâiz.....	192
28. Evtâd.....	199
29. Tarîk.....	200
30. Sâlik.....	200
31. Niyâz.....	202
32. Himmet.....	202
33. Sırr, Esrâr.....	205
34. Âşinâ.....	206
35. Fakih.....	207
36. Marifet, Ârif, İrfan, Kutb.....	207
37. Mecmû'î-Bahreyn.....	212
38. Âlem.....	213
39. 'Ayne'l-Yakîn (Yakîn).....	215
40. İnsân-ı Kâmil.....	216
41. Tûl-ı Emel.....	217
42. Ferâgât.....	218
43. Makam, Seyr.....	218
44. İstiğnâ.....	220
45. Zulmet.....	222
46. Kalem.....	222

47. Sırât-ı Müstakîm.....	224
48. Da'vâ.....	225
49. Məhv u İsbât.....	226
50. Riyâzât.....	227
51. Bazı mutasavvıflar.....	228
a. Bayezid-i Bistâmî.....	228
b. Cüneyd-i Bağdâdî.....	228
c. Hallacı Mansur.....	229
d. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmi.....	231
e. İbrâhim Gölşenî.....	232
Sonuç.....	236
Bibliyografya.....	243

ÖNSÖZ

Bir milletin tarihinde meydana getirilen edebiyat eserlerinin yeni kuşaklara tanıtılıp, aktarılması gerekir. Nesiller arasındaki kopukluk, ancak bu yolla giderilebilir.

Tarihimize mânâ, milli benliğimize güç katan son derece zengin, birbirinden seçme eserlere sahibiz. Fakat, çoğu zaman bu eserlerden istifade edemeyiz. Bunun, devirler arasındaki türlü değişmeler dil yazı üslup... gibi sebepleri vardır.

Anlaşılmasındaki zorluklarından dolayı, gözden ve gönülden uzak kalmış fakat değerinden hiç bir şey kaybetmemiş bu eserler ciddi incelemelere tâbi tutulmadıkça tarihin derinliklerinde kaybolup gidecektir.

Bu çalışmamızda, köklü ve zengin bir tarihin içinden süzülüp gelen, bizi biz yapan, millî kültürümüzde önemli bir yeri olan bu eserlerden bir tanesini, inceleme için esas aldık.

Böylece yaklaşık dokuz asır gibi uzunca bir süre bizim insanımıza nesir ve şiir alanında etki eden "Klasik Türk Edebiyatı" eserlerinin tanıtılması, anlaşılması ve sevilmesi yolundaki vefa borcumuzu, çok cüz'î de olsa ödeyebilmiş olmanın vicdanî rahatlığını duymayı umduk.

Çalışmamız için esas aldığımız bu eseri, dini ve tasavvufi yönüyle incelemeye tâbi tutarak, 16. yy. tasavvuf cereyanının divan şiirindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştık.

"Usûlî Divânı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar" başlıklı bu çalışmamızda, mutasavvıf bir şâir olan Usûlî'nin Divanını Din ve Tasavvuf başlıkları altında inceleyerek şiirinin özünü meydana getiren mefhumları belirleyip, şairin duygu, düşünce ve hayal dünyasını ortaya koymayı gaye edindik. Ayrıca yine Divan'dan hareketle Usûlî'ye ve ş

dini ve tasavvufî etkilerin ne şekilde yansıdığı hakkında genel bir sonuca varmak istedik.

İncelemede, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Isen'in "Usulî, Hayatı, Sanatı ve Divanı (Erzurum-1988)" adlı çalışması esas alınmıştır.

Usulî Dîvanı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar başlıklı bu çalışmamız; Önsöz, kısaltmalar, Usulî'nin kısa bir biyografisi, Din ve Tasavvuf, sonuç ve Bibliyografya bölümlerinden meydana gelmiştir.

Divan, baştan sona beyit beyit incelendikten sonra sistematik tasnifi "Din ve Tasavvuf" olmak üzere iki ana bölüm etrafında toplandı.

Bu beyitlerden mümkün olduğu kadar tamamı alınmaya çalışıldı. Yalnız ifade, konu bakımından birbirini tamamlayan, hemen hemen aynı olan beyitlerle, Divan'ın tertibi, yazımı esnasında meydana gelen yanlışlardan dolayı anlaşılamayan beyitler tahlil dışında bırakıldı.

Bu incelemede, şâirin duygu, hayal ve fikir dünyası ortaya konurken subjektif ifade ve yorumlardan elden geldiğince kaçınılmış, bu gibi hususlar objektif olarak verilmeye çalışılmıştır.

Beyitlerin tahlili esnasında, belirgin olan edebî sanatları da mümkün olduğu kadar açıklamaya çalıştık.

Ayrıca, "Gazel" başlığı altında verilmiş bazı manzûmeleri, gerek vezin gerekse söyleyiş bakımından inceleyerek dörtlük şeklinde yazmanın daha uygun olacağını düşündük.

Çalışmamızda elimizden geldiği kadar yanlış yapmamaya gayret etmişsek de malzemenin düzenlenmesi ve sınıflandırılması esnasında, beyit tahlillerinde bir takım yanlışlar ve unutmalar olabileceğini de belirtmek isteriz.

Çalışmaya başladığım andan itibaren karşılaştığım her zorlukta kendisini rahatsız ettiğim, beni teşvik eden yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen sayın Hocam Doç. Dr. Sabahattin KÜÇÜK'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ayşe YAŞAR

1990-Elazığ

USÛLÎ

Hayatı (Ö.945/1538)

Vardar Yenicesi'nde doğmuştur. Kınalızâde adı geçen şehir için "Mecma'-ı şuarâ ve menbâ'-ı zurafâ" ifadesini kullanır.⁽¹⁾ Yine aynı şehir, Usûlî'nin dışında, Hayreti, Hayâlî, Garîbî gibi şairler ve mutasavvıflar yetiştirmiştir.

O yıllarda Yenice'de, Şeyh Abdullah ilâhî-i Simâvî'yle başlayan çok güçlü bir tasavvufi cereyan söz konusudur. Aynı şair, Evrenos-zâde Ahmet Bey'in ricası üzerine son yıllarını vardar Yenicesi'nde geçirmiştir.⁽²⁾

Bu tasavvufî hava, Usûlî'yi olduğu gibi aynı devirde yetişen bir çok şairi de etkilemiştir.

Tezkirelerden öğrendiğimize göre böyle tasavvufî bir hava içinde yetişen şair, memleketinde tahsîlini tamamlamış, daha sonra da tasavvufa yönelmiştir.

Kınalızâde "...Şeyh İbrâhim-i Gülşenî'nin gülistân-ı âsitânından içtinâ'-ı envâr-ı ma'rifet u irfân ve iktibâs-ı envâr-ı tevhîd u îmân için hîdmet-i şerîfinde dâmen dermiyân olmuş idi.⁽³⁾" Sözleriyle, tahsilinden sonra tasavvuf terbiyesini şeyh İbrâhim-i Gülşenî'den aldığını ifade eder.

Usûlî Mısır'da Gülşenî'ye intisâb ederek O'nun mürîdi oldu. Gülşenî'nin ölümü (1533) üzerine Vardar Yenice'sine geri döndü. Burda Evrençes oğlu Abci Bey'in himayesini gördü.

(1) Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkîretü'ş-Şuarâ*, c.1 Ank. 1978, s.166.

(2) Kasım kufralı, *Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.3, İst. 1949, s.132.

(3) Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.165.

Şeyhi'nin düşüncelerini Rumeli'de yaymaya çalıştı. Şair 1938 yılında Yenice'de öldü.

Sanatı

Kınalızâde'nin "Sôfiyâne eş'ârı ve fakr u fenâya müteallik güf-târı vardı.⁽⁴⁾" sözlerinden, şeyhinden ve muhitinden aldığı tasavvuf tah-sil ve terbiyesinin şiirlerine de kuvvetle yansıdığını öğreniyoruz.

Tasavvufun esasını teşkil eden "Vahdet-i Vücut" felsefesi Usûlî'nin şiirinin tamamına hakimdir. Şiirlerinde âl-i abâ sevgisini ön planda tutar. Dünya zevklerine meyil vermemek, O'nun kişiliğinin ve şiirinin temel unsurlarındandır. Şair mutasavvıf yönüyle Seyyid Nesîmî'nin kuvvetli bir takipçisidir. Lâtifi bunu "Ekseriyâ eş'ârı tasavvufa müteallik ke-limât ve Seyyid Nesîmî tarzında mevâiz ü ilâhiyyât idi."⁽⁵⁾ şeklinde be-lirtir. Yine Lâtifi'ye göre, Usûlî devrinde ikinci Fazlullâh veya Nesîmî-i Sırrî sayılmaktadır.

Fakat, Usûlî'nin bağlı olduğu Gülsenîliğin, Hurûfîlikle doğrudan doğruya ilgili olduğunu gösteren kesin bilgiler yoktur. Şairin, Hurufî şeklinde değerlendirilmesine sebep herhalde şiirlerindeki Hurûfîlik be-lirtilerinden çok, sohbetlerinde bu kanâati ortaya dökmesidir.⁽⁶⁾

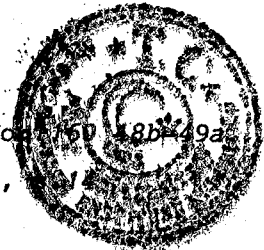
Şairin Hurûfî olduğunu kesin çizgilerle belirten ifadeleri yok-tur.

Usûlî, şiirlerinden edindiğimiz bilgiye göre önce mutasavvıf son-ra şâirdir. Çünkü O'nun manzumelerinde tasavvuf açıkça görülür. Şiiriyle bir takım mesajlar verir. Zaman zaman ideali ile lirizmi birleştirir. Şairin:

(4) Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s. 165

(5) Lâtîfî, Tezkiretü's-Şuarâ, Kayseri Ramiz Ef. Ktp. No 160/18b/49a

(6) Abdülbâki Gölpinarlı, Nesîmî-Usûlî-Rûhî, İst. 1953,

Vücûd-ı Mutlakun bahrine mevci kim ider peydâ
Enelhak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ

matlaıyla başlayan Dîvânı'nın ilk gazeli, bu vadide yazılmış en güzel örneklerden biridir.

Usûlî, manzûmelerinde aruz vezninin yanında hece veznini de kullanmıştır. Bazılarında, dil bakımından çağının diğer örneklerine göre oldukça sade olduğu görülür.

ESERİ

Usûlî'nin, eser olarak bir Dîvân'ı vardır. Dîvân'da, Klasik divan tertibinin dışında; Hadis tercümeleri (Elimizdeki Divan'a alınmamıştır.) Mi'râciyye, Şehrengiz, Mesnevî şeklinde yazılmış, Pend yada Münâcât adı altındaki didaktik manzûmeler ve hece ile halk şiiri tarzında kaleme alınmış varsağılar mevcuttur.

Bu şiirlerden sonra mürettep Divan gelir. Başta Kasideler, sonra Tercî-i bend, Muhammes, Müseddes, Murabba, Tahmis gibi musammatlar, daha sonra da Gazeller ve Kıt'a gelmektedir.

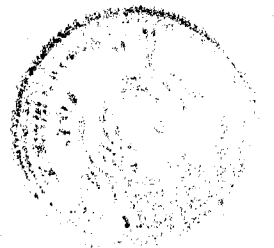
Usûlî, en fazla, konularını ilâhî sevgiliden ve aşktan alan gazel türünde başarı göstermiştir. Şâir, bu şiirlerinde düşüncelerini genellikle doğrudan doğruya verir. Süse fazla önem vermez. Basit teşbihler, mecazlar ve tasavvufî unsurların yer aldığı bu şiirlerinde zaman zaman fikir ile duyguyu birleştirmiş ve tasavvuf şiirimizin en güzel örneklerini vermiştir.

KISALTMALAR

Mir:	Miraciyye
Mü:	Münâcât
P:	Pend-nâme
Ş:	Şehr-engîzi
Kr:	Kasîde-i Rûzgâr
Kg:	Kasîde-i Güneş
Kb:	Kasîde-i Bahariyye
Kd:	Kaside-i Diğer
Mus:	Musammatlar
Mer:	Mersiye
Muh:	Muhammes
Müs:	Müseddes
Mur:	Murabba
V:	Varsağı
G.:	Gazeller
T.:	Tahmis

Kısaltmayı izleyen ilk rakam sayfa sayısını, ikinci rakam şiirin numarasını, üçüncü rakam beyit numarasını göstermektedir. Bazı kısaltmalardan sonra kullanılan romen rakamları ise musammatların bend sayılarını göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

A- DİN

I. Allah

Allah, her şeyin yaratıcısıdır.⁽¹⁾ Her şey fânî, yalnız O bâkidir, zâhirdir. Bütün eşyayı ilmi ile çevrelemiştir. Kâinatta, sıfatları yönünden zâhir, zâtı ile bilinmesi sebebiyle de bâttır.

"Hüvel evvel-ü vel-âhir üvez-zâhir ü vel-bâtin u vel hüvebiküllî şeyin alîmün" yani "Evvel O'dur, âhir O'dur. zâhir O'dur, bâtin O'dur ve O her şeyi kemaliyle bilendir."⁽²⁾

Benzeri yoktur; artmaktan, eksilmekten berîdir, ortaktır ve benzerden münezzehtir. Ezelî ve ebedî tam bir kudret Allah'a mahsustur. Allah her şeyi işitendir.

Allah'ın "Rahman, Rahîm, Hâlik, Rezzâk, Hakîm, Rabb, Mübdî, Azîz Gaffâr, Cebbâr, Tevvâb, Hak" gibi birçok mukaddes isimleri ve sıfatları vardır. Allah, özellikle vücut sıfatı ile vasıflanmıştır. Yani, en büyük varlık, Allah'a mahsustur. Bütün mevcûdât Allah'ın varlığına birer şahittir. Bundan başka Allah'ın; Kıdem, Bekâ, Vahdâniyet, Hayat, İlim, Semî, Basar, Kudret gibi sıfatları da vardır.

Usûlî, Divanı'nda Allah'ı bu İslâmî görüşe uygun olarak işlemiştir. Divan'da Allah ile ilgili "Münâcât" başlığı altında müstakil bir manzûme de mevcuttur. Ayrıca, kasîde, gazel ve diğer manzûmelerinde de Allah'ın isim ve sıfatları geçmektedir.

Divan'da, Yaradıcı ile ilgili zikredilen sıfatların hepsi Kur'ân-ı Kerim'de mevcuttur. Ayrıca hadislerden de manen iktibaslar yapılmıştır.

(1) Kur'an, 13/16

(2) Kur'an, 57/3

Meselâ dünyaya nizam verişi, affediciliği gibi.

Manzûmelerde yer alan bu isim, sıfat ve fiiller şöyledir: Allah, Rahmân, Rahîm, Vâhid, Ehad, Ma'bud, Hay, Bâkî, Vehhâb, Kâdir, Hudâ, Semî, Tevvâb, Kayyûm, Cebbâr, Cemâl, Kerîm, Celâl, Hak, Rab, Bâtın, Vücut, Samed, Gafûr Şekûr, Ganî, Allah'ın esmâ-i hüsnâsındandır. Ayrıca, îlâhi, Lâyemût, Satîrû'l Uyûb (Settâr), lemyezel, Lâyezâl, Yezdân, Te'âlâ gibi sıfatlara da yer verilir. Bundan başka, Kudret, Dest-i Kudret, Ganiyi mutlâk, Şâh-ı vahdet, Hayy-ı ebed, Sırrı dâim, Muhît-i Lemyezal, Nakkâş-ı ezel, Gencûr-ı ezel, Nokta-i Seyyâr gibi ifadeler içinde de ele alınır.

Usûlî Divanı'nda, Allah'ın isim ve sıfatları ile ilgili olarak onsekiz beyitlik bir münâcât mevcuttur. Şâir, burada, Allah'ın tasavvuf yolunda kendisine yardımcı olmasını ister. Divan'ın "Miraciyye"den sonra iki numaralı şiiri olan bu manzumenin yazılış sebebi budur.

Münâcât'ta Allah, insanı topraktan yaratması, sonra ona türlü ihsanlarda bulunması gibi fiilleriyle işlenir:

Çün bizi hâk iken insân eyledün
Bî-nihâyet bize ihsân eyledün

MÜ.14/6

"Bizi toprak iken insan eylediğin gibi, bir de nihayetsiz lütuflar verdin."

Şâir, Allah'ın gönlünü mağfiretiyle açmasını ister:

Aç dilimüz rahmetünle ey Gafûr
Tâ olalum biz dahi 'abden şekûr

MÜ.14/12

"Ey bağışlayıcı Allah! Gönlümüzü mağfiretinle aç; tâ ki biz de sana çck şükredici kullarından olalım."

Şairin diğer bir isteği de, Allah'a ulaşma yolundaki bütün engellerin ortadan kaldırılmasıdır. O, âlem de, kendisine Allah'tan başka hiç bir şeyin görünmemesini ister. Âşığı, Allah'a ulaşmakta alıkoyan mâsivâ sevgisini "pîç" kavramıyla özetleyen şâir, Yaradıcısına kendisini bu engelden kurtarması için yalvarır:

Yolum üzre koma yâ Rab hiç pîç
Tâ ki senden gayri görünmeye hiç

Mü.15/18

"Ey Rabbim! (Sana varış) yolumun üzerinde hiç engel koyma. Ta ki (bana) senden başkası görünmesin."

Kerem sahibi olan Allah'tan, kendisini nefis belasından kurtarmasını ister:

Yolumu urdı benüm nefs-i le'îm
Bu belâdan beni kurtar ey Kerîm

Mü.14/8

"O, bayağı süflî nefis benim yolumu kesti. Ey Kerem sahibi olan Allah! Beni bu belâdan kurtar."

Şâir, Münâcât'ının dışındaki diğer manzûmelerinde de Allâh'ın ad, sıfat ve fiillerinden söz eder.

Allah birdir; O'ndan başkası yoktur. Kâinattaki bütün yaratılmışlar, Allah'ın bir görüntüsünden ibarettir. Bu ifade tarzı, tasavvufta "Bütün kâinat tek bir vücut belirtir; O da Allah'ın vücûdu. Allah'ın vücûdundan başka hiç bir şeyin vücûdu yoktur. Eşyanın çokluğunda görülen

şey varlığını tek "zât" tan alır." şeklindeki vahdet-i vücûd inanişini temsil eder:

Bir durur bir birden artık yok durur
Var ise ol dahı 'ayn-ı hak durur

Mir.4/19

"Birdir bir; birden fazla yoktur. Var ise O da Hakk'ın kendisi-
dir."

Allah, rahm edicidir, bağışlayıcıdır. Kimi kullarına devlet ve-
rip saadete gark eder, kimi kullarını ise mağfiretinden mahrum ederek
dergâhından sürer:

Kimisine devlet virüp
Kimisine rahmet virüp
Bir kuluna la'net virüp
Dergehinder süren Allah

G.234/123-4

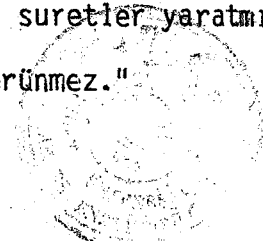
"Kimisine devlet, kimine rahmet veren, kimini de lânetleyip der-
gâhından süren Allah."

Bir beyitte Allah, ezelde ruhlara suret ve şekil vermesi sebe-
biyle "Nakkâş-Ezel" şeklinde ifade edilir:

Dâr-ı dünyâda serün mislün güzel gelmez bana
Gerçi nakkâş-ı ezel yazmış güzel timsâller

G.137/34-4

"Gerçi, Nakkâş-Ezel (Allah) güzel yüzler, suretler yaratmıştır;
ama dünya evinde bana, senin benzerin bir güzel görünmez."

Allah'ın kudretinin sonu yoktur. O, her şeye kâdirdir. Cümle kullarının günahlarını affeder. (Vehhâb). Kullarının tevbelerini işiten (Semî') ve kabul eden (Tevvâb) dır:

Hudâyâ Kâdir ü Vehhâb sensin
Semî'i da'vet ü Tevvâb sensin

Ş.24/1

"Ey Allah'ım! Sen kudret sahibi ve bağışlayıcısın. (Kullarının) duâlarını işiten ve kabul edensin."

Bütün yaratılmışlar, fânî ve geçicidir. Günü geldiği zaman herkes ölecektir. Yaratılmışların hepsi, Allah'ın kudreti ile var olmuşlardır. Tekrar var olabilir, çeşitli değişikliklere uğrayabilirler. Fakat Allah, bâkîdir; fenâdan ve değişmeden münezzehtir:

Her kişi bu hâli bilür
Kimi togar kimi ölür
Cihân halkı gider gelür
Hiç gitmeyüp duran Allâh

G.234/123-3

"Kimi doğar, kimi ölür; cihan halkı gelip geçicidir. Hiç gitmeyip duran, bâkî olan yalnız Allah'tır. Bunu herkes bilir."

Allah'ın evveli ve âhiri yoktur; O, Kâim, Bâki ve Cebbâr dır:

Yok idük biz ol ezelde var idi
Kâdir ü Kayyûm u hem Cebbâr idi

Mir.6/31

"Biz yok iken, O, ezelde kudret sahibi, diri ve ebedî sıfatları ile var idi."

Allah, kullarının dualarını, zikirlerini, gizli ve âşikâr bütün niyâzlarını, münâcâtlarını kabul ile onları maksutlarına ulaştırır. O, bütün işleri gören ve kâinâta nizam verendir:

Evvel başdan seni ögerin
Cümle işi gören Allah
Sıdk ile çağırın kulun
Maksûdunu viren Allah

G.234/123-1

"Ey cümle işleri gören, kendisine sıdk ile duâ eden kullarının maksudunu veren Allah! Her şeyden önce seni överim."

Allah, Vâcibü'l-Vücûd, yani Vücûd-ı mutlaktır. Tasavvufta tek bir vücut vardır; O da, Allah'tır. Kâinatta gördüğümüz her şey O'nun tecellisinden ibarettir. Allah'ın kendisini görme isteği, bu varlık âleminin yaratılmasına sebep olmuştur. Hiç bir mümkün kendi kendine yokluktan varlığa gelemez, varlıktan da yokluğa gidemez. Hiç bir varlık, ne bir zerreyi var edebilir, ne de yok edebilir. Bütün mevcûdâtı var eden, yok eden kuvvet ve hikmet sahibi tek bir vücûd, Hâlik'tir. Bu sebeple yaratılmışlar, O'na secde ederler:

Pes mukarrer oldı Hakkundur vücûd
Cân u dilden anadur cümle sücûd

Mir.5/29

"Şüphesiz, vücut Hakk'ındır, can ve gönülden bütün secdeler O'nadır."

Allah, kâinâtın yaratıcısıdır. Bir katreden parlak inciler, bir nutfeden güzel mahbûblar yaratır. (3)

(3) "İnsanı nutfeden yarattı." Kur'an, 16/4

Katreden lü'lû-yi lâlâlar kılur
Nutfeden mahbûb-ı rânâlar kılur

Mir.4/10

"(0) bir damladan parlak inciler, nutfeden güzel sevgililer yaratır."

Allah'ı anmak gönüllere hoşnutluk verir. Gizlide ve açıkta O'ndan başka yoktur. Allah zâhir ve bâtındır.

Ey Usûlî sırrı dâyim Hakdan özge nesne yok
Dillere zikri mülâyim Hakdan özge nesne yok
Zâhir ü bâtında kâyim Hakdan özge nesne yok.

T.89/5-VII

"Ey Usûlî, sırrı dâyim olan Allah'tan başkası yoktur. Gönüllere zikri hoşnutluk veren, açıkta ve gizlide kâim olan sadece O'dur."

Allah affedicidir, bağışlamak O'nun büyüklüğünün bir tezâhürüdür. Busebeple Allah, suçu sayısız olan kullarının affına sığındığı bir bağışlayıcıdır:

Yâ ilâhî vâdî-i 'isyânda kaldım bî-meded
Abd-i 'âsiyem suçum bî-haddü cürmüm bî-'aded
Şimdi şey'lillâhe geldüm kılma ben dervîşired

T.89/5-I

"Ey Allah'ım! İsyân vadisinde çaresiz kaldım. Suçu ve cürmü sayısız, âsî bir kulum. Şimdi, bağışlanmak için senin kapına gelmiş fakir bir dilenciyim. Ben dervîşi red etme."

Allah'ın varlığının sonu yoktur. O zevalsizdir, bākīdir:

Varlığına ne ebed var ne ezel
Oldurur pes lâyezâl u lemyezel

Mir. 5/30

"Varlığının ne sonu ne de evveli vardır. Zevalsiz ve bākī olan
O'dur."

Usûlî, Allâh'ın zâtı ile ilgili olarak "nur" mefhumunu kullanır.
(bkz. Nûr) Allah, mahlûkatta nûr olarak tecelli etmiştir:⁽⁴⁾

Sabah oldu vü mihr oldu hüveydâ
Yine envâr-ı Hak kıldı tecellâ

Ş.32/75i

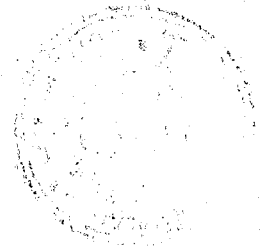
"Sabah oldu ve güneş belirdi. Hakk'ın nurları yine tecelli et-
ti."

Mümin olan kişinin Allah'tan tek isteği, kendisine İslâm'ın mu-
kaddes kitabı Kur'an-ı Kerîm'i ve imanı nasip etmesidir. Bu ifadelendiriş,
müslüman olan şahsın son nefeste Allah'ın huzuruna "imanlı gitme" inancını
da temsil eder:

Gönlümde cümleden yegüm
Hem efendimsin hem begüm
Usûlî eydür istegüm
Senden îmân Kur'ân Allah

G.234/123-5

(4) "Allah yerin ve göklerin nûrudur." Kur'an, 24/35

"Gönlümdeki yerin cümleden üstündür. Hem efendim, hem de beyimsin. Usûlî der ki, ey Allah'ım! Senden istediğim îman ve Kur'ândır."

Allah, insanı kâinatta, tedbirli, kudretli ve hâkim kılmıştır. Bu hale ulaşıp yetiştikten sonra da ona akıl, ihsan eylemiştir. Kudreti kendi içinde gizleyip örterek onu meydana koymuştur. Yaratılışın bütün gizlilik ve mahiyetini hicabıyla örtüp gizlemiştir. Asıl olan ise kâinat-taki bu örtü değil, bu örtüyü örten (Settâr)'dir:

Bakmagıl bu kâinâtın câme vü destârına
Bu dü-rengî perdenün içindeki settârı gör

G.130/28-2

"Bu kâinâtın zâhiri görünüşüne aldanma! Asıl bu iki renkli perdenin içindeki settârı (örtücüyü) gör."

Allah'ın kudreti ve hikmeti karşısında insanoğlu âcîzdir. O, yeri yayan, üzerinde sabit dağları, ırmakları var edendir. Her cinsten çift çift meyve yaratmıştır. Bütün bunlar Allah'ın şaşılacak hikmetlerindedir:

Nazar kıl nev'-i insâna kimi zehr ü kimi sükker
'Aceb hikmet bir ağaçtan olur dürlü semer peydâ

G.99/1-4

"İnsanoğlunu seyret ki kimi zehir kimi de şeker yaratılışlıdır. Bir ağaçtan türlü türlü meyvelerin olması da Allah'ın şaşılacak hikmetlerindedir."

Dünya bir bağa benzetilir. Bu bağın suyu da baharın da gerçekte tektir. Cümle nizam tek bir hakîkate toplanır. O da Allah'ın varlığıdır:

Bu bāğın ger hakîkate suyu bir bāğbānı bir
Velî olmuş hakâyıktan nice yüzbin şecer peydâ

G.99/1-3

"Bu bāğın, gerçekte suyu da bahçivānı da tek olmasına rağmen, bu hakikatlerden yüzbinlerce ağaç meydana gelmiştir."

Allah, insanı topraktan yaratmıştır. Bu husus, şöyle ifadesini bulur: "Allah, önce sizleri topraktanyarattım, der. Sonradan sizi çamurdan yarattım buyurur ki bu da suyun toprakla karışmasından olmuştur. (toprak-su). Sonra Allah sizleri sıfatı bozulmuş kaygan bir cins balçıktan yarattım der, bu da havada kokan bir nesnedir (hava). İşte bu insanda bulunan havanın kokusudur. Sonra da Allah şöyle buyurur, yani insanı sıcak kumlu çamurdan pişirerek yarattım. Bu da insanda bulunan ısı, ateş kısmıdır (ateş)." (5)

Bir avuç topraktan insān eyledi
Hem hilāfet virdi sultān eyledi

Mir. 3/2

"Bir avuç topraktan insanı yarattı, hem de Ona hilafet vererek sultan eyledi."

Bir beyitte de, Allah'ın cemad, nebat ve dokuz abānın yaratıcısı olduğundan söz edilir. Buradaki cemād, nebāt ve dokuz abā kavramları şöyle izah edilir:

Ālem, yani madde âlemi dört unsurdan meydana gelmiştir. Göklerle (nüh-çarh) bu unsurların birleşmesinden de üç çocuk meydana gelir. (Mevâ-

(5) Muhyiddin-i Arabi, Tasavvuf Yolu (Tercüme: Selahaddin Alpay) İst. 1973

lîd-i Selâse). Bunlar; Cemâd, yani cansız şeyler, nebat ve hayvan, yani canlılar. Canlıların en kâmilî insandır. (Eşref-i Mahlûkat). İnsan bu şekilde zuhûr etmeden evvel birer katre sudan ibaretti. Ana ve baba bu bir katre suyu yedikleri şeylerden, yani hayvan, nebat ve cemâddan toplamıştır. Bu üç varlığa dört unsur âdeta ana, dokuz âbâda babadır. Cemâd, nebat ve hayvan, dört unsurla, dokuz kat göğün birleşmesinden meydana gelir.

Dokuz kat gök ve dört unursa yaratıcı kudretin faal (akl-ı küllî) ve münfail (nefs-i küllî) tecellîlerinden doğmuştur. Nûh-âbâ, Nûh-çarh gibi adlar da verilen dokuz kat gök; Ay göğü, Utarit göğü, Zühre göğü, Güneş göğü, Merrih göğü, Meşteri göğü, Zuhâl göğü, Burçlar göğü, Atlas göğünden meydana gelir:

Yaradansın cemâdı vü nebâtı

Tokuz âbâyile dört ümmehâtı

Ş.24/3

"Sen, canlı ve cansız bütün varlıkları, dokuz âbâ ile dört aslı yaratansın."

Allah, onsekiz bin âlemi, dokuz feleği ve altı yönü altı günde yaratmıştır.(6)

Eski telakkîye göre onsekiz âlem vardır. Bunun bin ile çarpımı onsekiz bin âlemi meydana getirirdi. Onsekiz âlem şunlardan meydana gelir:

- 1- Akl-ı Küll: Allah'ın yaratıcı ve aktif kudreti
- 2- Nefs-i Küll: Akl-ı Küll'den meydana gelen ilahi pasif kabiliyet.
- 3- Dokuz Gök (Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zuhâl, Atlas, Burçlar)

(6) "Rabbimiz gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa hükmeden, gündüzü durmadan kovalayan, gece ile bürüyen, güneşi, ayı yıldızları, hepsini buyruğuna baş eğdiren, var eden Allah'tır." Kur'an, 7/54

4- Dört Unsur (su, ateş, toprak, hava)

5- Üç Mevlüd (Nebat, Cemad, Hayvan)

Şeş-cihât ise (cihât-ı sitte); ön, arka, sağ, sol, üst, alt'tan meydana gelen altı yöndür:

Onsekiz bin âlemi nüh-çarhı hem
Şeş-cihet şeş-rûzda kıldı rakam

Mir.4/11

"(Allah) On sekiz bin âlemi, dokuz kat göğü ve altı yönü, altı günde yarattı!"

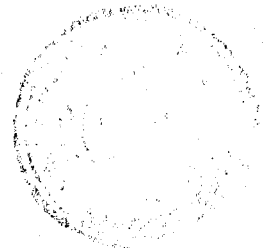
Kâinatta, binlerce işler düzenlenmekte ve bozulmaktadır. Mahlûkat devamlı bir değişme ve gelişme içindedir. Bu, dünyanın daimî nizâmıdır. Şaşılacak şey ise bütün bunlar, değişme, gelişme, bozulma ve düzelme şeklinde tabii seyrini devam ettirirken, Yaradıcının, düzenleyicinin gizli oluşudur:

Düzülür nice bin işler bozulur nice cünbişler
Ne kâr-ı bü'l-'acebdür bu kim olmaz kârger peydâ

G.99/1-5

"Binlerce işler düzenlenir ve bozulur. Bu ne şaşılacak bir iştir ki, işi yapan düzenleyen görünmez."

Allah, insanı değersiz bir topraktan yaratmış, sonra ilim vererek onu bilici kılmıştır.

Nâçiz bir toprağı, güçlü ve ilim sahibi kılandı: (7)

Hâk-i nâçizi tûvâne eyledi
İlm virdi anı dâna eyledi

Mir.3/4

"Nâçiz toprağı güçlü kıldı, sonra ilmi vererek, onu bilici eyledi."

Cisim ve can Allah'ın kuludur. Cümle mahlûkat O'nu tesbih eder. (8)
Allah, gözlerden gizlidir, gönülleredir:

Senin kulundur cism ü cân
Sana tesbih ider cihân
Gözlerden olıben nihân
Gönüllere giren Allah

G.234/123-2

"Ey gözlerden gizli olup gönüllere giren Allah! Cisim ve can senin kulundur; cihan seni tesbih eder."

Celâl Allah'ın kahrı evsâfındandır. Yani Allah'ın kahr ile tecellîsidir. Cehennem de O'nun bu tecellîlerinden biridir. Cemâl ise, Allah'ın lütuf ve rahmetinin vasıflarındandır. Yani lutf ile tecellîsidir. Cennet de Allah'ın bu tecellîlerinden biridir:

Gülşen-i cennet cemâlinde varak
Âteş-i düzah celâlinden sebak

Mir.4/9

(7) "Çünkü biz insanı bir takım katkılarla meczedilmiş bir nutfeden yarattık. Onu denemek üzere de işitici ve görücü kıldık." Kur'an, 76/2

(8) "Göklerde olanlar ve yerde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler, Hükümdarlık O'nundur, övülmek O'na mahsustur." Kur'an, 64/1

"Cennetin gül bahçesi, senin lutfundan bir yaprak, cehennem ateşi ise kahrından bir derstir."

Bir hadîs-i kudside "Küntü kenzen mahfiyyen feah hebtu en u'refe fehalaktel-halka li-u'ref" (Ben ilm-i zâtiyyede malumatla mütecellî idim. İstedim ki bilineyim, halkı halk ettim. Halk yalnız Hakk'ı bilmek ve vech-i ahadiyyeti seyretmek için bu âleme geldi.) diye buyurulmuştur. İşte kudret elinin gizli hazinesini göstermesiyle kâinatın zerrelere nûrlarla dolmuştur:

Dest-i kudret küntü kenzün gencin ızhâr eylemiş
Gün gibi zerrât-ı kevni gark-ı envâr eylemiş

G.154/50-1

"Kudret eli (Allah) gizli hazinesini gösterince, âlemin zerrelere güneş gibi nûra gark eylemiş."

Allah, zâtını âlemde ızhâr eyleyip yayınca bir damla şeklinde gizli olan can bir derya halinde belirmiştir:

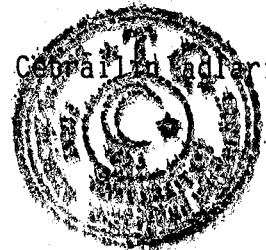
Ey Usûlî cezbessin salmış muhîti lem-yazel
Katre iken cânını deryâ-yı dür-bâr eylemiş

G.154/50-7

"Ey Usûlî! Bâkî olan ve âlemi çevreleyen Allah, cezbelerini salmış ve bir damla olan cânını incilerle dolu bir deniz haline getirmiş."

II. MELEKLER

Usûli Dîvânı'nda büyük meleklerden İsrâfil ve Cebâilî melekleri geçmektedir.

'Arş-ı a'zâm su üzerinde, su rüzgâr üzerinde iken Hakk Teâlâ dört büyük melek yaratmıştır; hâlen 'arşı taşıyanlar onlardır.⁽⁹⁾

Bu meleklerin birinin adı İsrâfil'dir ki, 'arşın ayağı O'nun boyunu üzerinde sapasağlamdır. Hak Teâlâ'nın katında hepsinden daha aziz kerîm olan O'dur.

Sûr'un sahibidir. Kıyamete dek Levh-i Mahfûz'a bakar, Sûr'a üfleemek için hazır durur. Levh-i Mahfûz'dan, Cebrâil, Mikâil ve Azrâil'in işlerini, durumlarını ve amellerini açıklamakta, haber vermekte ve kendilerine ulaştırmaktadır.⁽¹⁰⁾

İsrâfil, sûrunu üflediği zaman bütün ölümler dirilecektir. Bir beyitte bu özelliğinden dolayı İsrâfil'in sûru, bād-ı sabâya benzetilir. Sabah rüzgârının esmesiyle birlikte bitki ölümleri de dirilip canlanmaktadır:

Sûr-ı İsrâfil urur sankim dem-i bād-ı sabâ
Ki nebât emvâtı yir yir çıkdı yirden âşikâr

Kb.58/2

"Sabah rüzgârının nefesi, İsrâfil Suru gibi, yerdeki bitki ölümlerini canlandırdı."

Allah, insanın yaratılışını tamamladığı zaman, O'na ruhundan üfleterek can vermiştir.⁽¹¹⁾ İsrâfil de aynı şekilde Sûr'unu üflediği zaman bütün ölümler canlanacaktır. Şâir bu hususu tasavvufî düşünce ile birleştirir. Aşkı İsrâfil'in Sûr'una benzetir. Aşk yoluna giren kişinin gönlünün bu yolda can bulacağını anlatmak ister.

(9) Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İst. 1984, s.26

(10) Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s.27

(11) "O'nun yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın." Kur'an, 15/29

Diğer bir ifade ile, ilâhî aşk, hakikat ehline isrâfil'in Sûru gibi can verici bir vazife görür:

Dil "nefahtü fîhi min rûhî" deminden can bulur
Sûr-ı isrâfil-veş kılrsa sadâ surnây-ı 'aşk

G.163/58-3

"Aşk zurnası, isrâfil'in sûru gibi sadâ kılrsa, gönül bu çalınan sazın içindeki ruhun nefesinden can bulur."

Dîvan'da adı geçen dört büyük melekten bir diğeri de Cebrâil'dir. Allah katında derecesi yüksek ve Kerrûbiyyûn denilen dört melekten biri olup, Peygamberlere Allah'ın emirlerini vahiy yoluyla ulaştırmaya memurdur. "Ruhu'l-Emin, Rûhu'l-Kudüs, Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Nâmûs-ı Ekber" diye de adlandırılır.

Beyitlerde Cebrâil, Hz. İsa'nın doğuşuna vesile oluşu, Hz. Muhammed'i Mi'râc'a davet etmesi gibi özellikleriyle ele alınır:

Geldi bir şeb didi Cibrîl-i Emîn
Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemîn

Mir.10/72

"Bir gece Cebrâil geldi ve (Hz. Muhammed'e) âlemlerin Rabbi seni davet eyler dedi."

Bir beyitte Cebrâil tasavvufî düşünüş içinde zikredilir:

Girmesün 'aşk odına perrin sakınsun Cebre'îl
Biz bu şem'a yanıcı pervâne yüz pervâ neden

G.203/93-5

"Cebrâil, aşk ateşine girmesin kanadını sakınsın. Biz bu ateşe (aşk) yanıcı pervaneleriz; korkumuz yoktur."

Usûlî, diğ er melekler hakkında Dîvanı'nda ş unları söyler: Melekler, Hz. Peygamber'in eşi ğ ine sabah akşam yüz sürmektedirler:

Yâ riyâz-ı üns yâhûd ravza-i hayru'l-enâm
K'iş igine yüz sürer hayl-i melâyik subh u şâm

Müs.78/I-2

"(Bu) insanların hayırlısının bahçesi veya dostluk bahçesi midir ki, eşi ğ ine sabah akşam melekler toplulu ğ u yüz sürmektedir."

Hz. Adem yaratıldıktan sonra, Allah tarafından kendisine meleklerin secde etmesi istenmiştir. Azâzil dışında bütün melekler secde etmiştir. Yalnız İblis, kuru bir çamurdan ve şekillenmiş balçıktan yaratılan insan için secde etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Allah tarafından lânetlenmiştir.⁽¹²⁾ Bir beyitte bu hususa temas edilir:

Bu meleklerdür ki secde eylediler Âdem'e
Arasında bunların İblis'e istisnâ nedür

G.128/27-2

"Bu meleklerdir ki Adem'e secde ettiler. Bunlarla İblis'in arasındaki fark nedir?"

III. KİTAPLAR

Usûlî Dîvanı'nda semâvî kitaplardan yalnız Kur'an-ı Kerîm'den bahsedilmektedir.

Kur'an, Müslümanların mukaddes kitabıdır. Dört semâvî kitabın sonuncusu olup, Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vahiy şeklinde gönderilmiştir.

(12) Kur'an, 15/33

rılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, son peygamber ve kâinatın övüncü olan Hz. Muhammed'e bütün insanlığı hidayete erdirmek için nâzil olmuştur. Allah'ın varlığını ve birliğini delillerle ortaya koyan, insanlığın bu dünya ve öbür dünya hayatını düzenleyen, onlara hidayet ve saadet yolunu gösteren, hak ile batılı birbirinden ayırt ederek insanlığı cehaletten kurtarmayı gaye edinen Kur'ân-ı Kerîm, El-Kitâb, Furkan, Mushaf, Hudâ, Nûr gibi adlarla da anılır.

Bir beyitte "Rıkkı Menşûr" ayetinden söz edilir. Bu âyette Kur'an'ın ince deri üzerine yayılmış bir varaka olduğu hususuna temâs edilmiştir. (13) Ümmü'l-Kitab da Kur'an'ın ilk sûresinin diğer adıdır. Beyitte ayrıca, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna da işaret vardır:

Rıkkı menşûr âyetin ümmü'l-kitâbun ma'nisin
Gözle kim harf-i kelâmullâh Kur'ânundadır

G.127/26-4

"(O, ince bir deri üzerine yayılmış varakadır.) diyen Rıkkı Menşûr ayetinin ve Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtihânın manasına riayet et. Çünkü, Allah kelâmının harfi (O'nun) Kur'an'ındadır."

Bir başka beyitte, Kâf-ıKur'ân ifâdesi geçer. Kaf harfi, bir mürşidin kalbi için benzetme unsuru olarak kullanılan Kaf dağına hatırlatır. Bir de Allah'ın kudreti içindüşünölmüştür. Kur'ân'ın mânâsını kalbine yazan mürşit, hak ile batılı ayırdedebilme iz'anına sahip olur. Çünkü Kur'an onu anlayanı "hakîkati idrak" zirvesine ulaştırır:

Kâf-ı Kur'ân ma'nisin kalbündé tahrîr eyleyüp
Hakk ile bâtıl arasın fark iden furkân dede

G.233/122-6

(13) Kur'an, 52/3

"Kur'ân'ın mânâsını kalbine yazıp, hak ile batıl arasındaki farkı ayırabilen dede."

Bu beyitte, Kur'an'ın diğer adının da Furkan olduğuna işaret edilerek söz sanatı yapılmıştır.

Hz. Muhammed'e henüz Kur'ân inmemiş iken aşk ehli, aşk kitabını okumakta idi. Şair, bu ifadesiyle hakikat ehlinin âşıklığının bezm-i ezel-den beri devam etmekte olduğunu hatırlatmıştır:

Ezber okurdu gönül aşkun kitâbın harf harf
İnmemişdi Hazret-i Peygamber'e Kur'ân henüz

G.142/39-3

"Hz. Peygamber'e henüz Kur'ân inmemiş iken, gönül aşk kitabını ezbere okumakta idi."

Bir beyitte mushaf, sevgilinin yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

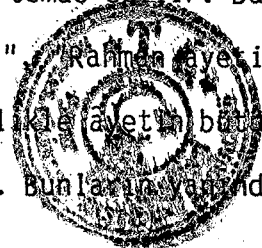
Mushafından hüsünün bu denlü rüşen tâb ile
Sûre-i ve's-şems kılmışdur hemîn ezber güneş

Kg.54/13

"Senin güzelliğinin mushafından yayılan bu parlak ışıktan dolayı, güneş Ve's-şems suresini hemen ezberlemiştir."

IV. AYETLER ve HADİSLER

Usûlî Dîvânı'nda, iktibas mahiyetinde âyetlere temas edilir. Bunlar, bazan ibare olarak zikredilir, bazen de "nûr ayeti", "Rahmân ayeti" gibi şöhret buldukları isimleriyle zikredilirler. Genellikle âyetin baş-nü alınmaz, bir kaç kelimelik ibareler şeklinde verilir. Bunların yanında

bazen sûre isimlerine tesadûf edilir, "Sûre-i ve'ş-şems" gibi.

a . Ayetler

aa. نَحْنَهُ قُنْنَا⁽¹⁴⁾

bb. وَاجْعَلْ لِي رِأْسَهُ عِندَهُ⁽¹⁵⁾

cc. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ
نَفْسُهُ وَنَحْنُهُ أَشْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ⁽¹⁶⁾

dd. رِءُوسِهِ مَنُورِ⁽¹⁷⁾

ee. قَابَ قَوْسَيْنِ⁽¹⁸⁾

ff. اَعْتَدْنَا تَقْوِيمِ⁽¹⁹⁾

gg. عَزَبَ عُرَاتٍ مَّالِحٍ أَجْجَالِ⁽²⁰⁾

hh. رَبَّنَا اٰمِنًا وَاَعْفِرْنَا وَاَزْكِنْنَا⁽²¹⁾

ii. تَوْرٍ وَلِقَلَمِ⁽²²⁾

(14) UD, T.92/V-1, Kur'an, 43/32

(15) UD, Mir. 9/69, Kur'an, 26/84

(16) UD, G.146/42-9, Kur'an, 50/16

(17) UD, G.127/26-4, Kur'an, 52/3

(18) UD, G.124/24-7, Kur'an, 53/9

(19) UD, G. 159/55-2, Kur'an, 95/4

(20) UD, G.111/11-4, Kur'an, 25/53, 35/12

(21) UD, Mü 15/11, Kur'an, 23/109

(22) UD, G.141/38-2, Kur'an, 68/1

- ii. اِنَّا لِلّٰهٖ (23)
- jj. رَاۤاۤتٰنِيۤوَا (24)
- kk. عِنۡدِهٖۤ اَوْ الْكِتٰبِ (25)
- ll. نَفَخۡتُ فِيۡهِ مِنْ رُوۡحِيۡ (26)
- mm. اَتُوۡبُ (27)
- nn. رَاۤاۤتۡنِيۡتَ (28)
- oo. عَلٰۤى عَرۡشِيۡۤ اَسۡتَوۡسِىۡ (29)
- öö. Cemâl âyeti (30)
- pp. Hel'etâ (31)
- rr. Rahman Ayeti (32)
- ss. Nûr Ayeti (33)

şş. Bir başka beyitte âyet meâlen aktarılmıştır. "Biz bu kur'an'ı bir dağa indirseydik. Allah'ın korkusundan parç parça olmuş görürdün. Bu misalleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz." (34)

(23) UD, Mir. 9/68, Kur'an, 20/14

(24) UD, G.114/14-7, Kur'an, 12/87

(25) UD, Mir.6/38, Kur'an, 13/39

(26) UD, G.163/58-3, Kur'an, Kur'an 38/72

(27) UD, G.105/6-7, Kur'an, 2/160

(28) UD, Mur.81/VII-1, Kur'an, 2/2

(29) UD, Muh.75/I-4, Kur'an, 20/h

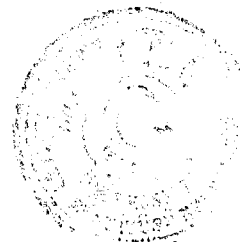
(30) UD, G.141/38-2, Kur'an, 3/14-148-195, 13/29, 38/25-40-49

(31) UD, Müs. 78/II-2, Kur'an, sure:76

(32) UD, G.170/65-5, Kur'an, 30/50, 55/1

(33) UD. G.181/74-3, Kur'an, 24/35

(34) UD, G. 208/98-8, Kur'an. 59/21

tt. Leyl Ayeti (35)

uu. Duhâ Ayeti (36)

üü. ادعوا لله (37)

vv. Rahmet Ayeti (38)

BAZI ÖRNEKLER

Kâmetünde ahsen-i takvîme bürhân-ı sahîh
Sûretün Allah nûr âyetine rûşen delîl

G.181/74-3

Oldı lâmi' safha-i vechinde nûr-ı Mustafâ
Zât-ı pâkinde tecellî itdi sırr-ı hel etâ

Müs. 78/II-2

Münkirün acı sözinden sanma kim telh ola dil
Vire mi 'azb-i fûrâta hiç keder milh-i ücâc

G.111/11-4

Cân ile lâ tey'esû oldı çün îmânumuz
Kâfirüm lutfun deminden olur isem nâ-ümîd

G.114/14-7

Dil nefahtü fîhî min rûhî deminden cân bulur
Sûr-ı isrâfil-veş kılrsa sadâ surnây-ı 'aşk

G.163/58-3

(35) UD. Mir. 6/40, kur'an, 92/1

(36) UD. Mir. 6/40, Kur'an, 93/1

(37) UD, Mir. 7/49, Kur'an, 17/110

(38) UD, Mir, 13/102, Kur'an, 40/9

Her şecerden işide Mûsi-i cân
N'a're-i innî "ennallâh" dan beyân

Mir. 9/68

Çün vilâyet tahtına basdı kadem
Didi kim üd'u ilallâh ey ümem:

Mir. 7/49

Hüsn,i cemâlün âyetin levh-i vücûda yazmaga
Nûr-ı ezel mîdâdumuz nûn u kalem devâtumuz

G.141/38-2

Yirler ü gökler götürmedi emânet gencini
Hoş götürdi bu dil-i dîvâne 'aşk olsun dirin

G.208/98-8

Sûret-i rahmân 'ale'l-'arş istevâdur sevdigüm
Kible hakkı ka'be-i ehl-i safâdur sevdigüm

Muh.75/I-4

b. Hadisler

Usûlî Divanı'nda lafzen ya da mânen iktibas edilen yahut kendisine telmihte bulunulan hadisler mevcuttur. Bu hadislerden tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

aa. (Ölmezden evvel ölünüz.)

Ezel 'aşkıyla gelmişüz
Kendü hâlimüz bilmişüz
Ölmezden evvel ölmüşüz
Fenâlaruz Fenâlaruz

G.151/47-3

b. (Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.)

Hil'at oldu egnine levlâkden
İndi yire kürsî-i eflâkden

Mir.13/101

cc. (Fakrım ile övünürüm.)

Fakr ile teslîm durur dünyâda bizüm fahrumuz
İtmezüz ey h'âce biz mâl-ı firāvân ile bahs

G.109/10-3

dd. (Sultan Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir. Her mazlum O'na sığınır.)

Ger emân-ı halk için sūretde zıllullâhsın
Lîk re'y-i 'adl ile ma'nîde sen ezher güneş

Kg.55/26

ee) (Nefsini bilen Rabbini bilir.)

Mâ ra'eytü şey'en illâ kadra'eytü rabbe fîh
Anladun mı Rabbüni bildün mi ol eşyâ nedür

G.129/27-9

ff) (Gizli bir define idim, bilinmek istedim, bilineyim diye mahlûkâtı
halk ettim.)

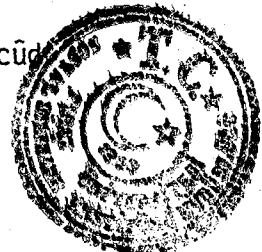
'Alemün vîrânesin 'ilm ile ma'mûr eyledün
Âferîn ey küntü kenzün gevherine kân dede

G.233/122-5

Fakrı ref' itmiş ganiyy-i mutlak olmuş her vücûd

Şâh-ı vahdet genc-i mahfîsin çü îsâr eylemiş

G.154/50-2

(gg) (Kanâat tükenmez hazînedir.)

Çün kanâ'at genci bildün kenz-i lâ-yefnâyimiş
Pes Usûlî ehl-i dünyâya ne hâcet ihtiyâc

G.111/11-7

V. PEYGAMBERLER

1- Hz. Muhammed (S.A.V)

Hz. Muhammed, Dîvan'da isminden en fazla söz edilen peygamberdir. Hz. Muhammed için yüz dokuz beyitlik bir de Mi'raciyye mevcuttur.

Hz. Muhammed, Dîvan'da islâmî görüşe uygun olarak ele alınır. O; yüksek himmetli, vefalı, cömert, hayır sever ve güzel huyludur. Sarsılmaz azmi, kuvvetli iradesi, tereddütsüz kararı ile vasıflanmıştır. Hakikat âleminde, O'nun pak olan canı, bir Müslümana her zaman kılavuzluk eder. Sırlar O'na her an apaaktır. O'nun makamı varlık âleminin dışındadır. O, gökyüzündeki ayı mucizeyle ikiye bölmüştür. Bedeni de nurdur, canı da, Peygamberlerin seçilmiş, ulusudur. Yaradıcının sevgilisidir. O, cüzlerin içinde de padişah, küllün içinde de. Güneşle ay, O'nun nurundan bir zerredir. Bütün peygamberlere öncüdür. Dünya O'nun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Âlem, O'nun zatının nuruyla neşelenmiştir. Peygamberlerin sonucusudur.

Mirac gecesi, Tanrı zatına ulaşarak tek varlığı görmüştür. Burak'a binip mekân âlemini geçerek, mekânsızlık âlemine yürümüştür. Yaradılışın aslında asıl olan O'dur. Adem gibi binlercesi O'nun hürmetine yaratılmıştır:

Hâk-ı pâйдür bu hâkî hâkdân
Yüzi suyına yaradıldı cihân

Mir.9/70

"Bu dünya, O'nun ayağının toprağıdır. Cihan O'nun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır."

Ademe bunca kerem bunca 'atâ
Tâ zuhûr ide Muhammed Mustafâ

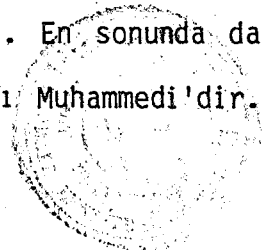
M.7/46

"İnsana bunca bağış, lütuf ve ihsan, Hz, Muhammed'in zuhûru sebebiyledir."

Yukarıdaki beyitlerde "Levlâke levlâk lemâ halaktül eflâk" (Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım.) şeklindeki Hadîs-i kudsi'ye de işaret edilmektedir.

Dîvan'da Hz. Muhammed "nur" mefhumuyla birlikte zikredilir. Nûr-ı Muhammedi olmasaydı, felekler yaratılmayacaktı. Güneş ve ayın nuru da yine nur-ı Muhammedi dendir. Hz. Peygamber, bununla ilgili olarak bir hadisin de şöyle buyurmaktadır: "Evvele mâ halakallahu nuri" ve "Evvele mâhalak Allahul rûhi" ve "Evvele mâ halak Allahü'l kalem" ve "Evvele mâ halak Allahü'l-akli" Bunun anlamı şudur: "Allah önce benim nurumu, ruhumu, kalemi ve akli yarattı."

Bütün mevcûdât, bilgiler, dünya ve ahiret "nûr-ı Muhammedi" de toplanmıştır. Nûr-ı Muhammedi nefs-i külliye tecellî etmiş ve levh-i mahfuz yaratılmıştır. Nefs-i küllîden tabiat, heyûla, cism-i küll, şekil, 'arş yaratıldı. Âlem bu 'arştan meydana gelmiştir. Arştan sonra sırasıyla, Felek-i atlas yer, maden, bitki ve hayvan meydana geldi. En sonunda da insan meydana gelmiştir. İşte bu âlemin madeni hep Nûr-ı Muhammedi'dir. Çünkü hepsi o nurun birer tezâhürüdür:

Gel ey seyr etmeyen nūr-ı Hudâyı
Temâşâ eyle bârî Mustafâyı
G.39/143

"Ey Hudâ'nın nurunu seyretmeyen, bari Mustafa'yı seyret (Allah'ın nurunu O'nda gör.)

Bazı beyitlerde, nūr-ı Muhammedî, sevgilinin yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin sureti de Allah'ın nûrunun aynası gibi düşünülür:

Sûretün âyîne-i nūr-ı Hudâdur sevdüğüm
Tal'atun envâr-ı zât-ı Mustafâdur sevdüğüm

G.196/86-1

"Sevdiğim, sûretin Allah nurunun aynası, yüzün ise Hz. Muhammed'in zatının nurları gibidir."

Hz. Muhammed, Peygamberlerin sonucusudur, ve hepsinin önderidir. Evvel gelenlerin ve sonrakilerin örnek tuttuğu, kendisine uyduğu bir peygamberdir:

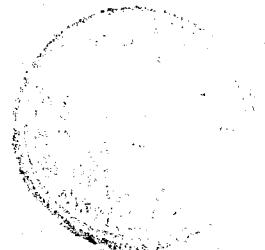
Pîşvâ-yı enbiyâ vü mürselîn
Muktedâ-yı evvelîn ü âhirîn
Mir.7/48

"Peygamberlerin öncüsü, önce ve sonra gönderilenlerin kendisine uyduğu kişidir."

Hz. Muhammed, hidayete erdirici, resullerin övücüdür:

Ol imâm-ı pâk u hâdî-i sübül
Hâtem-i peygamberân fahr-ı rüsûl

Mir.7/47

"O, (Hz. Muhammed) pāk öncü, hayır ve şerrin ne olduğunu gösterici, peygamberlerin sonuncusu, bütün resullerin övücüdür."

Hz. Muhammed'in sırtında, iki küreği arasında, kalbinin hizasında bir nişânesi vardır. Ona, hatem-i nübüvvet, Risâlet mührü gibi adlar verilir. Beyitte "hatem-i Peygamberân" ifadesiyle bu nişâneye işaret edilmiştir.

Hz. Muhammed, şefâat edicidir. Bir beyitte, O'nun bu vasfına temas edilmiştir. Şair, Hz. Peygamber'in kendisini bencillikten kurtararak Allah'ı görücü göz (gönül gözü) vermesi için şefâat etmesini ister:

Şefî' eyle habîbün Mustafâyı
Hudâ-bîn eyle gel ben hōd-nümâyı

Ş.24/8

"Habîbin olan Hz. Muhammed'i şefaâtçi eyle, ben bencil kuluna seni görücü göz (basîret) ver."

Katında bir gün âh itdüm hatâ kıldum günâh it düm
Suçum afveyleyüp kılsa şefâ'at Mustafâ bârî

G.243/131-6

"(Ey Allâh'ım) senin katında bir gün âh ettim. Dolayısıyla hata kıldım, günah ettim. Bari, Hz. Muhammed şefâatçi olsa da suçum bağışlan-sa."

Hz. Muhammed, iki âlemin şahıdır. Cihanın zinetlenişi O'nun yüzü suyu hürmetinedir:

Şehinşâh-ı dü-âlemsin seninçün zinet olmuşdur
Bugün bu taht-ı tahtânîyile bu tâk-ı fevkânî

G.238/127-3

"Sen her iki âlemin (dünya-âhîret) padişahısın. Altı, üstlü (yeryüzü-gökyüzü) cihan senin için ziynetlendirilmiştir."

Asıl hakikat Allah'tır. Ruh yalnız O'nda fenâ bulur. Bu hakikatın dışındakiler birtakım suretlerden ibarettir. Eşyanın özüne sirâyet etmiş bu ilâhî sırrı Hz. Muhammed bilmektedir:

Asl-ı mâhiyyâtı her Bû Cehl-i câhil anlamaz
Ahmed-i Mürsel bilür şol sırrı kim eşyâdadur

G.125/25-4

"Mahiyyetin aslını her bilgisiz Ebu Cehil anlayamaz, eşyada mevcut olan o sırrı ancak Ahmed-i Mürsel bilir."

Mü'min olan kişi, Hz. Muhammed'in yolundan ayrılmamalıdır:

Şaşırma şâhrâh-ı Mustafâdan
Ayırma evliyâdan enbiyâdan

Ş.38/131

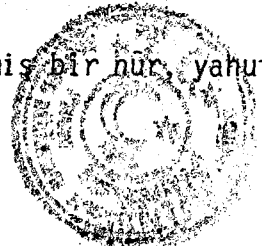
"Mustafa'nın doğru yolundan şaşırma, evliyadan ve peygamberlerden ayrılma."

Hız. Muhammed'in vasıflarından söz edilip, şahsının tasviri yapılırken güzelliğine de atıfta bulunur:

Yâ musavver nûr yâhûd sûretün tasvîridür
Yâ cemâl-i Ahmed-i muhtâr yâ Vech-i hasen

Kd. 64/5

"Ey güzel yüzlü Ahmed-i Muhtar, sen tasvir edilmiş bir nûr, yahut sûretin tasvîrisin."

Hz. Muhammed'in güzel yüzünün nûru, cümle dervişi şevk ve huşû ile kendinden geçirir. Bu mânevî şevkin etkisiyle mest olan dervişler semaya başlarlar:

Şevk-i didârunla ey nûr-ı cemâl-i Mustafa
Bir semâ itdüm ki cûşa geldiler abdâllar

G.137/34-3

"Ey güzel yüzlü Mustafa, senin güzelliğinin verdiği şevkle öyle bir sema ettim ki, abdallar çoşarak kendilerinden geçtiler."

Şair, sevgiliye hitap yönünden de Hz. peygamber'in adını anar:

Asitânun kıblegâhından yüzüm döndürmezem
Hem be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezem

G.202/92-3

"Senin bulunduğun yerin kıblegâhından yüzümü döndürmem, Hz. Peygamber'in hakkı için senden ayrılamam."

Bir başka beyitte de mîm-i Ahmed tabiri geçer. Mîm-i Ahmed şöyle izah edilir: ahad; bir ve eşsiz demektir. Allah adlarındandır. Ahmed'de Hz. Muhammed'in bir adıdır. Arap alfabasında "Ahad"la "Ahmed" arasında bir "m" harfi vardır. İkisi arasındaki fark bu kadardır. Sofiler, Ahmed'i, yani Hz. Muhammed'i, dolayısıyla da insanı; özellikle kâmil insanı, Allah'ın zuhûru olarak kabul ederler. Aynı zaman da, onlara göre imkân âlemi, Ahad'ın Ahmed şeklinde zuhurundan ibarettir ki Ahmed kelimesindeki mîm (m harfi) harfi de imkân âlemine bir işarettir:

Mîm-i Ahmed'den görüldü kâyinât
'Arş u ferş u fevk u taht u şeş cihât

Mir.6/37

"Kâinat; gökyüzü ve yeryüzü, üst, alt, altı cihet mîm-i Ahmed' den göründü."

a) Mi'râc

Usûlî Dîvani'nda, Mi'rac hadisesini anlatan yüzdokuz beyitlik bir Mi'râciyye mevcuttur.

Hız. Muhammed'in peygamberliğinin onikinci senesinde meydana gelen bu hadise şöyledir:

Allah, Recep ayının yirmiyedinci gecesini, peygamber'e yanında Burak'la Cebrail'i gönderdi. O'nu Mi'râc'a davet etti. Hız. Peygamber Burak'a bindi. Burak'ın ayağı yere dokunmadan, Mekkenen Mescîd-i Aksâ'ya geldiler. Hız. Muhammed, Beytül-Mukaddes'te Burak'tan indiği zaman, bütün Peygamberler tarafından karşılandı. Mescîd-i Aksâ'da namaz kıldıktan sonra Cebrâil, O'nu elinden tutup dışarı çıkardı. O sırada bir mi'râc (merdiven) göründü. Bir ucu yerde bir ucu da gökte idi. Cebrail, Hız. Muhammed'i kanadı üzerine alıp merdivenden semaya çıktı. Birinci gökte, bütün melekler tarafından karşılandı. Sonra her katta, bir peygamberle karşılanarak, yedinci kattaki Beytül-ma'mur'a çıktı. Burada melekler tavaf ederlerdi. Oradan Sidretül-müntehâya vardı. Nihayet yetmiş hicabı (perdeyi) geçtikten sonra yeşil bir döşek olan Refref göründü. Hız. Muhammed Refref'e oturdu. Refref O'nu kürsüye kadar götürdü. Oradan yine yetmiş hicabı geçip 'Arş'a vardı. Arş'ın nuru O'nu kapladı. Nurdan başka bir şey görünmez oldu. Hız. Muhammed, orada Allah'ı kalp gözü ile gördü. Geri döndüğü zaman, yine Refref'le Sidretül-Müntehâ'ya geldi. Cebrâil orada bekliyordu. Sonra, sırasıyla gökleri inerek Beytül-Mukaddes'e, oradan Burak'a binip Mekke'ye döndü.

Divan'da, Mi'racla ilgili çeşitli mefhumlara yer verilir. Bunlardan biri Burak'tır:

Çekdiler ana Burak'ı berk-vâr
Üstüne oldu şüvâr o şehsüvâr

Mir.10/75

"O'na, şimşek gibi Burak'ı getirdiler ve O iyi binici Burak'ın üstüne bindi."

Hz. Muhammed, Mi'rac'a davet edildiği gece, amcasının kızı Ümmühan'ın evinde idi:

Hâne-i Ümmî'den oldu çün revân
Bârgâh-ı kurba 'azm itdi hemân

Mir.10/74

"Ümmühan'ın evinden çıkarak, hemen Allah'ın huzuruna yöneldi."

Hz. Peygamber Burak'ın sırtında Mirâca çıkarken bütün perdeler ortadan kalkmıştır:

Gitdi tenhâ kendi hemçün âfitâb
Şöyle kim bir zerre kalmadı hicâb

Mir.11/81

"O güneş, Allah'ın huzuruna tekbaşına gitti. (Yolu üzerinde) bir zerre perde kalmadı."

Hz. Muhammed, Mi'râc'da Allah'ın cemâlini görmeyi başarır. O'nun heybetinden kendisini kaybeder:

Çünkü gördi yârının dîdârını
Heybet-i Hakdan yitürdi varını

Mir.11/83

"(Mi'râc'da) sevgilinin güzel yüzünü görerek O'nun heybetinden kendisini kaybetti."

Mi'rac'a çıkarken, bütün perdeleri tek tek geçmiştir. Hz. Muhammed dokuz gökten de geçmiş, her katta bir peygamber tarafından karşılanmıştır:

İzi tozu iki âlem mâyesi
Nüh-felek mi'râcınun bir pâresi

Mir.10/171

"O'nun izinin tozu iki âlemin aslını oluşturur. Dokuz felek ise Mi'rac'ının bir parçasıdır.

b. Mucizeler

aa. Şakk-ı Kamer

Hz. Muhammed'e ait bir mucizedir. Kureyş kabilesinden bazıları, mehtaplı bir gecede Peygamber'den mucize istediler. O da, parmağını aya doğru uzattı, ay iki parça oldu:

Zî-kerâmet zî-hüner zî-mu'cize şakku'l-kamer

Müs.8/VI-3a

"Kerâmetli ve hünerli, şakku'l-kamer mucizesi

bb. Ağacın Yemiş Vermesi

Hız. Muhammed'in Medine'de diktiği bir hurma fidanının bir anda yemiş vermesi, O'nun mucizeleri arasındadır. Bir beyitte bu mucizeye işaret edilmektedir. Aynı beyitte Hız. Muhammed'in taşın üzerinde ayak izinin belirmesi mucizesine de işaret vardır:

Bir nefesde çûb-ı huşkı eyledün tâze şecer
Zâhir oldı nakş-ı ikdâmün senün fevka'l-hacer

Müs.80/VI-1

"Sen, bir nefesde kurumuş ağacı taze hale getirdin, (Senin diğer bir mucizen de) taşın üzerinde ayak izinin görünmesidir."

2. Hız. Âdem

Bütün insanların babası ve ilk peygamberi Adem Aleyhisselâm'dır. Allah, bu âlemi yoktan var etmiş ve zamanla yeryüzünde insan nevinin ilk atası olan Hız. Âdem'i topraktan yaratmıştır. O'nun, ruh ve ilim ile müm-taz kılmış, kendisine eş olarak da Hız. Havva'yı yaratmıştır.

Hız. Âdem ve Hız. Havva cenete konulmuş ve Allah tarafından kendilerine "Ey Adem! Havva ile cennetimde sakın olup, her nimetten lezzet alınız. Ancak buğday ağacına yakın gelmeyesiniz. Ondan yiyip de bana âsî olmayasınız." diye tenbih buyurulmuştur. Fakat iblis, cennete girerek, bunlara vesvese verir ve "Bu meyveden yerseniz cennette ebedî olarak kalırsınız." der. Bu söz üzerine Hız. Adem ve Hız. Havva, ağaçla ilgili yasağı unutarak bu meyveden yerler ve cennetten çıkarılarak yeryüzüne indirilirler. Bir beyitte bu olaya temas edilir. Hız. Adem'i cennetten kovduranın, yedi başlı ejdere benzeyen nefis olduğu söylenir:

Ejdehâ-yı heft-serdür nefsi-i hodgâm ey gulâm
Ceddüni cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör

G.130/28-6

"Ey delikanlı! Atanı cennetten kovduran o yılanı (nefsi) gör ki,
o bencil nefsi yedi başlı bir ejderdir.

Bu beyitte ayrıca, İblis'in yılanın ağzında cennete girmesine de
temas edilmiştir.

3. Hz. Nuh

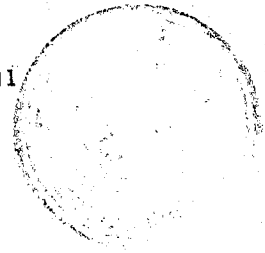
Hz. Nuh'un oldukça âsî bir kavmi vardı. Nuh peygamber onları yola
getiremeyeceğini anlayınca cezalandırılmalarını niyaz etti. Allah, bu
âsî kavmin Tûfan'da helâk olmalarını nasip kıldı. Nuh peygamber, Allah'-
ın emri ile gemisini yaptı. Kendisine inananlar O'nunla gemiye bindiler.
Kendisine iman eden seksen kişiyle birlikte her cins hayvandan birer çift
almıştı. Sonra Tûfân başladı. Nuh'un kavmi helâk oldu. Gemide altı ay
kaldıktan sonra, bir rivayete göre Cudi dağına indiler. Burada bir köy
kurdular. Sonra bu köye semânîn (seksenler) köyü adını verdiler.

Dîvan'da yalnızca bir beyitte, Hz. Nuh, Tûfan dolayısıyla anılır.
Beyitte Nuh'un gemisi bir pîre benzetilerek, keştî-i Nûh'a girenler nasıl
Tûfan korkusu çekmemişlerse, bir pîre teslim olanların da her türlü be-
lâdan kurtulacakları ifade edilmektedir.

Keşfî-i Nuh, seyr ü sülûk için (dolayısıyla pîr), dalga ve Tûfan
bu yolda çekilen sıkıntılar için benzetme unsurudur:

Necât istersen emvâc-ı belâdan pîre teslim ol
Ki çekmez keştî-i Nûh'a girenler havf-ı Tûfânı

G.238/127-8

"Nasıl ki, Nuh'un gemisine girenler Tûfan korkusu çekmemişlerse sen de belâ dalgalarından kurtulmayı istersen, bir mürşide bağlan."

4. Hz. İbrâhim (Halîl)

Kitab-ı mukaddes'te ve Kur'an'da adı geçen Hz. İbrahim'in babası Âzer, put yapıp satardı. Bir rivayete göre Âzer, Nemrud'un veziri idi. Nemrud, korkulu rüyalar görüp hamile kadınları öldürttüğü için, Oşâ (Hz. İbrâhim'in annesi) Hz. İbrahim'i Kûsâ civarında bir mağarada dünyaya getirmiştir. Küçük yaşta Allah'ın varlığını idrak eden Hz. İbrahim babasını put yapıp satma gibi batıl bir işten vazgeçiremeyince ondan ayrılır. Bir gün kavmi, kurban kesmek için şehirden çıkar. O, puthaneye gidip bütün putları kırar ve baltayı en büyükputun boynuna asar, Geri dönen kavmi, bunu kimin yaptığını sorunca O "En büyük put yaptı, inanmazsanız sorun!..." der. Kavmi "O konuşamaz." deyince Hz. İbrahim "Boş ve size faydası olmayan şeylere niye tapıyorsunuz." diye cevap verir. Bundan sonra Babil hükümdarı olan Nemrud'u İmana davet ettiyse de Nemrud, iman etmedi. Hatta O'nu cezalandırmak için ateşe attırdı. Bir süre ateşte kalan Hz. İbrahim, oradan sağ olarak çıktı. Bir rivayete göre ateş yığınını gül bahçesi, odunlar gül; bir başka rivayete göre ise, ateş yığınının bulunduğu yer göl, ateşler de birer balık haline geldi. Böylece Hz. İbrahim, Allah'ın kudreti ile yanmaktan kurtuldu. Adı geçen peygamber, Kur'an-ı Kerim'in "En-Nisâ" sûresinin yüzyirmidördüncü âyetinde "Allah'ın dostu" manasına gelen Halîlullah ünvanı ile anılır.

Hz. İbrahim, beyitlerde, babasının İmana gelmemesi, Nemrud tarafından ateşe atılması, oğlu İsmâil'i kurban etmesi gibi hususlarla ele alınmıştır.

Hz. İbrahim'in bir adı da Girbâzî'dir. şair Semrângî'nde bir güzelin tasvirini yaparken bu adı kullanarak kelime oyunu yapar:

Bir adına anun Girbâzî dirler
Yüzün görse Müselmân ola Âzer

Ş.39/140

"O'nun adına Girbâzî de derler. Âzer, O'nun yüzünü görse Müslüman olur."

Aynı husus, bir başka beyitte de işlenir:

Mübarek adın İbrâhim derler
Yüzün görse Müselmân ola Âzer

Ş.42/172

"O'nun mübarek adına İbrahim derler. Âzer, Onun yüzünü görseydi Müslüman olurdu."

Bir beyitte de, Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılışına âşık-sevgili çerçevesinde işaret edilir. Halil, dost, sevgili mânâsında; Nemrûd ise rakîp mânâsıyla kullanılmıştır:

Yakup âşıkların cânına nârı
Halîl idinme her Nemrûdı bâri

Ş.43/178

"Âşıkların canını ateşe yakıp (âşıklarına çile çektirip) bari her Nemrud (rakib)'u kendine dost edinme."

Hız. İbrahim, Allah'tan kendisine bir oğul vermesini istedi ve O'na şöyle bir dilekte bulundu: "Eğer bana bir oğul verirsen onu senin aşkına kurban edeyim." Allah, O'na İsmail'i verdi. İsmail büyüünce İbrahim peygamber sözünü unuttu. Bir gece rüyasında İbrahim'e Allah tarafından "Ya

İbrahim, Allah'a ahdini yerine getir." denildi. Hz. İbrahim, oğlunu alarak dağa çıktı. Dağ titredi. İsmail'i yatırdı ve kurban etmek için ağlayarak bıçağı boğazına bastırdı. Bıçak, derhal tersine döndü. İkinci defa kuvvetle bastırdı. Bu defa da bıçak ikiye bölündü. O sırada Allah, Ceb-râil vasıtasıyla oğlunun yerine kurban etmek üzere bir koç gönderdi. Bu suretle İsmail kurtuldu.

Bu hadiseye bir beyitte, Halil-kurban mefhumlarıyla temas edilir. Şair, Halil ismi üzerinde oyun yapar:

İşiginde gamı mihmâniyum ben
Halîlün kuluyam kurbâniyam ben

Ş.42/176

"Onun kapısında gaminin misafiriyim. Ben Halîl'in kulu ve kurbanıyım."

5. Hz. Yâkub

Hız. yakub, İshak peygamber in oğludur. Lâkabi "İsrail" olduğundan oğullarına, torunlarına "Benî İsrâil" denmiştir. Hız. İshak'dan sonra Peygamber olarak Kenan ilinde kalmıştır.

Hız. Yakub, beyitlerde, oğlu Hız. Yûsuf ile birlikte zikredilir. Yûsuf'un gömleğinden koku alması ile birlikte gözlerinin açılması gibi hususlar içinde ele alınır. (bkz. Hız. Yûsuf)

6. Hız. Yusuf

Kur'an-ı Kerîm'de ismi zikredilen ve hayat hikayesi anlatılan meşhur bir peygamberdir. Bu hikâye Kur'an'da "ahsenü'l-kasâs" (yani, hikayelerin en güzeli) olarak tanıtılır. Hız. Yusuf, edebiyatımız da güzelliğın de sembolüdür. Kıssası şöyledir: Hız. Yusuf'un babası, Hız. Yakub'dur.

Hız. Yakub'un, on iki evladı vardır, fakat o en çok Yusuf'u sever. Yakub, Yusufun grödüğü bir rüyadan O'nun ileride Peygamber olacağını anlar. Diğer on bir kardeşi bunu duyunca kıskanırlar. Ve en küçükleri olan Yusuf'u hileyle uzaklaştırıp bir kuyuya atarlar. Sonra oradan geçen bir kervan sahibine satarlar. Yusuf, kervanla birlikte Mısır'a getirilir, pazara çıkarılıp satılır. Yusuf'u satın alan kimse, devlet idaresinin en yüksek kademesinde olan biridir. Züleyha isimli karısı, satın alınan bu köleye âşık olur. Yalnız Yusuf, aşkına karşılık vermeyince zindana atılır.

Yedi yıl zindanda kalan Yusuf, Firavun'un gördüğü bir rüyayı tabir ederek zindandan çıkartıldı ve yüksek bir mevki verilerek mükafatlandırıldı. Hazine nazırı olarak tayin edilen Hz. Yusuf'un kardeşleri zahire almak için Mısır'a geldiler. Kardeşlerini tanıyan Hz. Yusuf onlara zahire vererek gönderdi. Bu arada bir habercinin beraberinde getirdiği Hz. Yusuf'un gömleğini gözlerine süren Hz. Yakub'un gözleri açıldı.

Hız. Yusuf, güzelliğinin yanısıra doğruluğun da sembolüdür. Beyitlerde, kardeşlerinin hilesi sonucu babasından ayrı bırakılması, Hz. Yakub'un, O'nun yollarını gözlemesi, Mısır iline sultan olması gibi hususlarla anlatılır:

Bilmezem yâ Rab ki peyk-i Yûsuf'un kandan gele
Seyle virdi dîde-i Ya'kûb Ken'ân yolların

G.204/94-3

"Ya Rabbi! Yusuf'un haberi nereden gelir, bilmiyorum diyen Hz. Yakub ağlamaktan Ken'ân'ın yollarını sele verdi."

Bir beyitte, kardeşleri tarafından hile ile uzaklaştırılmasına temas edilir:

Ayırdı pîr-i Ken'ânı bugün cân-ı azîzinden
'Aceb mekkâr imiş Yusuf diyen oglana 'aşk eyle

G.227/116-10

"Pîr-i Kenânı (Hz. Yakub) aziz canından ayıran Yusuf şaşılacak derecede hileci imiş diyen (şu) oğlana aşk olsun."

Oğlu Yusuf'u kaybeden Yakub'un evi "Beytü'l-hazan" olarak adlandırılır. Kardeşlerini kuyuya atan Yakub'un oğulları, O'nu "Yusuf'u kurt yedi." diye kandırırlar. Delîl olarak da kanlı gömleğini gösterirler. Bu hadise üzerine, bütün halk derdini paylaşmak üzere Hz. Yakub'un evinde toplanır.

Şairimiz, Şeyh Gülşenî Hazretlerinin vefatı dolayısıyla söylediği "mersiye"sinde, adı geçen şeyhi Hz. Yusuf'a benzetir:

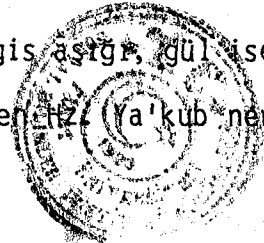
Beytü'l-hazenedür kamu Ya'kub gibi bu halk
Kaptı meğer ki Yûsuf'ı bu gürk-i cân-şikâr

Mer.71/8

"Yusuf'u can alıcı kurt (dünya) kapdığından olmalı ki, bütün halk Yakub gibi Beytü'l-hazen'de toplanmıştır."

Yakub Peygamber'in gözleri, Yusuf'un gömleğinin kokusunu alınca açılmıştır. Bir beyitte nergis ile Ya'kub arasında benzerlik kurulmuştur. Nergis, göz için benzetme unsuru olarak kullanılır. Bir efsanede, çiçek şekline tahavvül etmiş güzelliğin sembolü bir delikanlıdır. Bir başka efsaneye göre ise ömür boyu hicrana mahkûm edilerek çiçek şekline sokulmuş bir âşıktır

İkinci efsanede hicrana mahkûm edilen nergis, gül ise mâşuğu temsil eder. Beyitte, bu sebeple Yusuf'u bekleyen Hz. Ya'kub nergise, Hz. Yusuf ise gül'e benzetilmiştir:

Aldı bû gül Yûsufın pîrâheninden şöyle kim
Nergis a'mâ iken açıldı gözi Ya'kûb-vâr

Kb.59/9

"Gül Yûsuf'un gömleğinden koku alınca, nergisin kör olan gözleri
Yakub'un gözleri gibi açıldı."

Başka bir manzûmede de Hz. Yusuf'un Mısır iline sultan oluşuna
işaret edilmektedir:

Söz açma kevn ü mekândan
Bize bir haber vir cândan
Yûsufı kurtar zindândan
Mısır iline sultân eyle

G.228/117-3

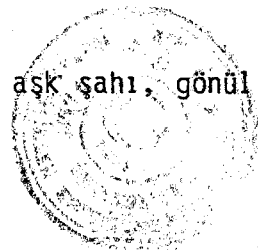
"Bize dünyadan bahsetme, candan haber ver. Yusuf'u zindandan kur-
tar; O'nu Mısır iline sultan eyle."

Manzûmede, Yusuf, Mısır ve zindan kelimeleri tasavvufî düşünüş
içerisinde iki ayrı anlamda verilmiştir. Bir beyitte de Hz. Yusuf,
Mısır iline sultan olmadan evvel, hakikat ehlinin gönlünde, âşıklık halî-
nin devam etmekte olduğuna işaret edilmektedir. Bu evvel mefhumu Bezm-i
Elest'tir:

Şâh-ı 'aşkun taht-ı dilde hükm iderdi cân gibi
Mısır iline Yusuf olmamış idi Sultan henûz

G.142/39-2

"Yusuf, Mısır iline sultan olmadan evvel, aşk şahı, gönül tah-
tında can gibi hükmederdi."

Hz. Yusuf, "Can Yusufu" gibi ifadelerle de zikredilir. Can Yusuf'u tabiri tasavvufta gönül için de kullanılır:

Ayırup can Yûsufın kardaşcugından eyledi
Sana itdüğîn bana ey pîr-i Ken'ân ayrılık

G.166/60-4

"Ey pîr-i Ken'ân (Hz. Yakup) can Yusuf'u kardeşinden ayrılık sana ettiğini bana da etti."

Bir başka beyitte de, Mısır iline sultan olan Yusuf, tasavvufta yol gösterici, rehber durumunda olan mürşid için benzetme unsuru olur:

Her kimün bir sencileyin Yûsuf-ı Ken'ânı yok
Gönli bir Mısır-ı fenâdur kim anun sultânı yok

G.168/62-1

"Kimin senin gibi bir kenan ilinin Yusuf'u yoksa, onun gönlü sultanı olmayan yokluk şehri gibidir."

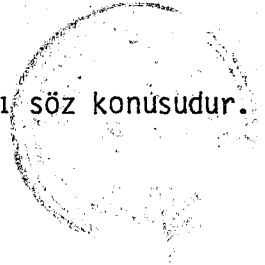
Şair, beyitte "Mısır" kelimesinin her iki anlamından da yararlanmıştır.

Kapdı gönlüm Yûsufın gürk-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel 'Alîlük eyle arslânım yetiş

G.156/52-1

"Ey hanım! gönlümün Yusufunu belâ kurdu kaptı. Yetiş arslanım! Alilik eyle de onu kurtar."

Aynı şekilde "Ali" kelimesinde tevriye sanatı söz konusudur.

7. Hz. Eyyüb

Allah, Hz. Eyyüb'a bir çok mal verdi. Hz. Eyyüb, Allah'ın verdiği bu nimete, ibadetle mukabele ederdi. Allah bir imtihan olmak üzere İblis'e ruhsat vererek, Eyyubun mallarını helâk etti. O'na ve ailesine türlü belâlar verdi. Çocukları öldü, kendisi hastalandı. Fakat belası çoğaldıkça sabrı da arttı. Bu musîbetlere sabrının sonucunda, Allah tarafından kendisine şifa verildi; bütün dertlerinden kurtuldu.

Hz. Eyyüb, Divan'da bir beyitte yer alır. Burada çektiği ıstıraplara ve şifa bulmasına telmih vardır:

Bir dem ey Eyyüb-ı mihnet-dîde kaldur başunı,
Derdüne darü'ş-şifâ-yı gaybdan dârû gelür

G.132/30-2

"Ey sayısız dertlere uğramış Eyyüb! Bir an başını kaldır. Gaybin şifa evinden derdine ilaç gelir."

8. Hz. Mûsa

Hz. Mûsa, Benî İsrâil (İsrailoğulları) Peygamberlerindedir. Hz. Mûsa'nın devrinde, Firavun, Mısır hükümdarı idi. Hz. Yusuf'un Mısır'a yerleştirdiği İsrail oğulları, zamanla çoğalıp zenginleştiler; ancak bir müddet sonra Firavun'un zulmüne uğrayıp köle olarak çiliştirilmeye başladılar. Kâhinler, Firavun'a Mısır'da bir çocuğun dünyaya geleceğini, büyüyünce Mısır tahtına oturacağını haber verince, Firavun veziri Hâmân'ın tavsiyesine uyarak, doğacak bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emretti. Hz. Mûsa'nın Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssası bu hadise üzerine annesine gönderilen bir vahiy ile başlar. (39) Bu vahiy uyarak, annesi Hz. Musa doğduktan sonra O'nu bir tabuta yerleştirerek deniz sularına bırakır. Firavun'un ailesinden Asiye çocuğu kurtarır ve sarayda büyütü-

(39) Kur'an, 50/28.

lür. Bir gün şehirde dolaşan Hz. Mûsâ Medyen'e gelir. Orada, Hz. Şuayb ile karşılaşır. Ve onun kızı ile evlenir. Medyen'de on yıl kalan Hz. Mûsâ Mısır'a dönerken peygamberlik daveti alır. Bu sırada âsâsının bir yılan olması, elinin bembeyaz bir renk alması (yed-i beyzâ) gibi mucizelere şahit olur.

İsrâiloğullarını Firavun'un zulmünden kurtarmak ve Mısır'dan çıkmak emrini alan Hz. Mûsâ, Firavunla mücadeleye girer. Onu imana davet ederse de kabul etmez; O'ndan mucizeler göstermesini ister. Bunun üzerine, Hz. Mûsâ asâsının yılan olması bembeyaz eli gibi dokuz mucize gösterdiği halde Firavun yine inanmaz.

Kavmine sabır ve duâ tavsiye eden Hz. Musa, nihayet kavmiyle birlikte Mısır'dan ayrılma emrini alıp harekete geçer. Kızıldeniz'i asâsıyla yarıp kavmiyle aştıktan sonra kendilerini takip eden Firavun ve ordusu denizin kapanmasıyla boğulurlar.

Bundan sonra Hz. Mûsâ, kırk gün için civardaki Tur dağına çekilir ve Allah'ın emirlerini alır. Yanında bulunan kavminin ileri gelenleri Allah'ı apaçık görmek istediklerini bildirirler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ "Yâ Rabbî! Bana zâtını göster, seni göreyim." der. Allah da O'na hitaben "Sen beni göremezsin, Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursa beni görürsün." diye buyurur.

Tûr'da Allah'ın hitabına mazhar olan Hz. Mûsâ, ilahi tecellinin heybeti karşısında dağ parçalanınca, düşüp bayılır. Bu sırada kendisine Tevrat vahyolunur. Hz. Mûsâ'nın "Kelîm, Kelâmullah" sıfatına mazhar oluşu da bu hadise üzerinedir.

Divan'da Hz. Mûsâ çoğunlukla bu hadise ile birlikte zikredilir:

Tecellî nûrına Tûrun vücûdî döymedi yâ Rab
Kelîmullah Mûsâ'nun ne pek taşdan durur cânı

G.241/129-4

"Ya Rabbi! Tecellinin nuruna, Tûr dağı bile dayanamadı. Hz. Mûsâ'nın canı nasıl sert bir taştan mış ki (bu tecelliye) O dayandı."

Mısır'dan kaçan Hz. Mûsa, Şuayb Peygamber'in yanında on senê koyun güttükten sonra, ailesini ve iki çocuğun alarak tekrar Mısır'a dönmek üzere yola çıkar.

Tûr-ı Sinâ'ya yaklaştığı zaman, şiddetli bir rûzgâr ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırdı. Ateş yakmak istediye de yakmak istediye de yakamadı. O sırada uzaktan bir ateş gözüne ilişti. Ateşe yaklaşıncı, onun bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak dönmek istedi. O zaman ağaçtan "Yâ Mûsa ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." diye bir nidâ işitti. Bir beyitte bu olaya işaret edilmektedir:

Her şecerden işide Mûsî-i cân
Na're-i innî "enallâh"dan beyân

Mir.9/68

"Can Mûsâsı her ağaçtan "Ben Allah'ım" nidasının beyanını işittin."

Beyitte, bu hadiseden bahseden Taha suresi, Ondördüncü âyetine de telmih vardır.

Hz. Mûsâ, Allah'ın hitabına vâdi-i Eymen'de mazhar olmuştur. Bu hadise tasavvufî düşünüş çerçevesinde işlenir. Gönlünde ilahî aşk ateşi olan âşîğın, sonunda Hz. Mûsa gibi tecelliye mazhar olacağı söylenir;

Ateş-i 'aşk ura gönlünde nefes
Göriner vâdî-i Eymenden kabes

Mir.9/67

"Aşk ateşi gönlüne girince, Eymen vadisinden (sana da) ateş (ilahi tecelli) görünür."

Hak âşığına göre Tur dağı, insanın maddi yapısını temsil eder. Öyleki bu maddi yapı, yüce Allah'ın tecellîsiyle parçalanıp yok olmaktadır. Allah'ın tecellisi tasavvufta ilahi aşktır. Sofi, tecellinin nûru karşısında canını ve gönlünü bütünüyle parçalayıp yok edince, Hz. Musa gibi ilahi tecelliye mazhar olacaktır:

Yaka yaka 'aşk odı külli kül itdi cânımı
Ateş urdı harmen-i Mûsâ'yâ âhır bu kabes

G.153/49-5

"Aşk ateşi yaka yaka bütün canımı kül etti, sonunda bu ateş Hz. Mûsâ'nın harmanına ulaştı."

Bir başka beyitte de Hz. Mûsa, can ve gönül mûsası şeklinde anılır:

Cân u dil Mûsâsı gark idi tecellî nûrına
Tûr idi seyrânımız dîdâr idi eglencemüz

G.144/40-1

"Can ve gönül Mûsâsı, tecellinin nuruna gark olmuştu. Bizim seyrâminiz Tur dağı, eglencemizde sevgilinin güzel yüzü idi."

9. Hz. Süleyman

İsrail Peygamberlerinden Hz. Davud'un oğludur. Kur'an'a göre Hz. Süleyman babası gibi hem hükümdar hem de Peygamberdir.⁽⁴⁰⁾

Hz. Süleyman'ın kuvvet ve şevketi çok büyüktür. İnsan, cin, dev, peri, kuş, yılan, karınca. rüzgâr O'nun hükmüne tâbi idiler.

Hz. Süleyman'ın karıncalar ovasından geçtiği bir sırada karıncaların beyinin "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin de Süleyman ve askeri sizi çiğnemesin."⁽⁴¹⁾ dediği ve bunu Hz. Süleyman'ın duyduğu bilinmektedir. Usûlî, aşağıdaki beyitte, sevgiliye hitap ederken bu hadiseyi de hatırlatıyor:

Râhun üzre ger duram incinme Sultânüm bana
Beklemek câiz durur mûra Süleymân yolların

G.204/94-5

"Ey sultanım, eğer yolunun üzerinde seni beklemek için durursam incinme; Çünkü karıncaya Süleyman'ın yollarını beklemek câizdir."

Mür-ı lengem sürini geldüm Usûlî kapuya
Kim ola irgüre dîdâr-ı Süleymân'a beni

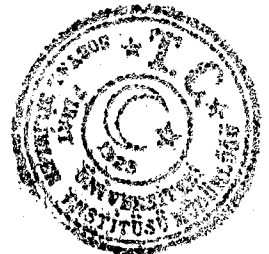
G.246/134-5

"Usûlî, senin kapına sürünerek gelmiş, aksak bir karıncadır. Süleyman'ın didarına beni kim eriştirecek."

Beyitlerde, karınca âşık için, Süleyman da sevgili için benzetme unsurudur.

(40) Kur'an, 13/35

(41) Kur'an, 28/19

Aşağıdaki beyitte de Hz. Süleyman'ın karınca ile konuşması hadisesine temas edilmiştir. Şair bu kıssayı tasavvufi görüş ile birleştirir. Buna işaretle şair, herkesin ilâhi aşk yoluna giremeyeceğini söylemek ister:

İdemez 'akl-ı kavî re'y 'aşk-ı sultân ile bahs
Gerçi kim mûr-ı za'îf itmiş Süleymân ile bahs

G.109/10-1

"Gerçi zayıf karınca, Hz. Süleyman ile konuşmaya muvaffak olmuştur; fakat her kuvvetli görüş sahibi cahil, aşk sultanı ile konuşamaz."

Hz. Süleyman'ın, kibrit-i ahmerden olan bir yüzüğü vardı. Üzerinde ism-i Azam yazılıydı.⁽⁴²⁾ Bu sebeple bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar emrine tâbi idi. Bir gün Hz. Süleyman yüzüğünü karısına bırakarak çıktı.

Yüzüğü almak için fırsat kollayan bir dev (şeytan) Hz.Süleyman'ın suretine girerek yüzüğü karısından aldı ve tahta geçti. Yüzüğü geri almak için, Hz. Süleyman bir çok zorluklarla karşılaştı. İki beyitte bu kıssaya temas edilmektedir:

Ol Süleymansan ki dîv alursa mülk-i hâtemün
Nice bin İskender ü Dârâb fermânundadır

G.127/26-6

"Sen, o Süleymansın ki yüzüğünü dev alsa da önemli değildir. Çünkü, binlerce İskender ve Dârâb senin emir altındadır."

(42) "İnnehu min Süleymane ve innehu bi'smi'llahi'r-rahmani'rahim."

Sözün işitme her divün gel öğren ehl-i dillerden
Süleymân mantıku't-tayrına 'Attâr olmak istersen

G.178/71-6

"Süleyman'ın kuş diline Attâr olmak istersen (Süleyman'a kuş dilini öğreten hakiki kudretin ne olduğunu öğrenmek istersen) her devin (cahilin) sözünü işitme, gel, bunu gönül ehlinde öğren."

Beyitte dev, hakikat ehlini seyr ü sülûk'tan alıkoymaya çalışan kişi anlamında kullanılmıştır. Ehl-i dil ise talibe rehberlik eden mürşittir. Mantıku't-Tayr, Feridüddin Attar'ın meşhuresnevisidir. Beyitte, bir Hz. Süleyman'ın konuştuğu kuş dili, bir de 'Attar'ın meşhur eseri olmak üzere iki ayrı anlamıyla kullanılmıştır. Attar ise kuşlarla konuşabilme kudretine vâkıf olan kişi demektir. Çünkü O'na bu kudreti veren Allah'tır.

Aynı düşünceye bir başka beyitte şu şekilde yer verilmektedir:

Pâdişâhum kendüne ehl-i kemâli kul idin
Sen Süleymânsan sana yâr olmasun her ehremen

Kd. 66/25

"Padişahım, kendine kâmil kişileri kul edin, sen bir Süleymansın, sana her şeytan (dev) yar olamaz."

10. Hz. İsa

Hız. Meryem on yaşında iken, Allah O'na Cebrâil'i gönderdi. Cebrâil, Meryem'e nefesiyle üfledi ve Hız. Meryem Allah'ın emri ile hâmile kaldı. Hız. İsa Peygamberliği müddetince halkını îmana getirmeye çalıştı. Beni İsrâil kavmi İsa'yı öldürmeye karar verdi. O'nu bir direğe bağladılar. Fakat Allah'ın emri ile gökten yere inen melekler, Hız. İsa'yı omuzlarına alarak dördüncü kat göğe yükselttiler.

Hz. İsa, Kur'an'da zikri geçen yirmisekiz peygamberden biri olup, dört büyük kitaptan İncil O'na inmiştir. Sıra itibariyle Hz. Muhammed'den hemen önce gelir. Müslümanlarca hak peygamberdir.

Hz. İsa, annesinin Meryem oluşu, Hz. İsa'ya hamile kalışı, Hz. İsa'nın doğuşundan sonraki Peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürmesi, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi vasıflarıyla işlenir.

Saba rüzgârı, sevgilinin anber saçan saçının kokusunu dağıtsa, Hz. İsa'nın nefesi gibi ölü gönülleri canlandırır. Beyitte sevgilinin saçının kokusunu taşıyan saba, Hz. İsa'nın nefesine benzetilir:

Cân virür enfâs-ı İsa gibi ölmüş dillere
Ger sabâ dağıtsa bûy-ı zülf-i'anber-bârünü:

G.240/128-3

"Senin anber kokulu saçlarının kokusunu (etrafa) yayan saba rüzgârı, tıpkı Hz. İsa'nın nefesi gibi ölü gönüllere can verir."

Sevgilinin dudaklarından dökülen her söz, Hz. İsa'nın nefesi gibi âşığa can vermelidir:

Lebleri ihyâ-yı İsa'dan haberler keşf idüp
Haste câna her sözi şâfî cevâb olmak gerek

G.175/69-2

"Dudakları, Hz. İsa'nın diriltme vasfından haberler keşf edip, her sözü hasta cana şifa verici olmalı."

Bir beyitte de yine Hz. İsâ'nın nefesine işaretle, güzel şiirin varlığını devam ettirdiği sürece, Mesih adının da buna paralel olarak canlı kalacağından söz edilir:

Leblerünle eyâ zebân-ı fasîh
Zindedür tâ ölünce nâm-ı Mesîh

G.112/12-1

"Ey fasih dil! Senin dudaklarından dökülen sözler yani şiirler Mesîh'in nâmını ölünceye kadar canlı tutacaktır."

11. Hızır

Hızır, Beni İsrail'dendir. Peygamber olduğu rivayet edilmektedir. Hızır, ayrıca "yeşil, yeşillik" mânâsına da gelir. İnanışa göre Ab-ı hayat'ı (ölümsüzlük suyu, hayat veren su) İlyas'la birlikte bulan Hızır, ebedî hayata kavuşmuştur. Hızır'ın sıkıntıda bulunan mü'minlerin yardımına koştuğuna ve onları sıkıntıdan kurtardığına inanılır:

Biz de cîvân-ı sâlihüz pîr eteğini dutmuşuz
Ya'ni bu bahr-ı dehrden Hızır iledür necâtumuz

G.141/38-4

"Biz de pîrin eteğinden tutmuş (bir mürşide bağlanmış) salih gençleriz; bu dünya denizinden kurtuluşumuz Hızır iledir."

Âb-ı hayvan da denilen âb-ı hayat, ölümsüzlük suyu anlamının yanında, mânevî feyiz ve vahdet neşesi, aşk irfan ve cezbe, bilgi, söz ve çok güzel şiir, sevgiliyle buluşmak gibi anlamları da içerir.

Bir beyitte mânevî feyiz anlamında kullanılmıştır. Beyitte Hızır, mürşidi, zulûmat ülkesi de âşığı yolundan alıkoyan mâsivâyı temsil eder. Hızır, âb-ı bayâtı zulûmat ülkesinde aramış ve bulmuştur:

İriş bir kâmil insâna ki ya'ni Hızır mürşid kıl
Bu zulmât-ı tabî'atda ararsan âb-ı hayvânı

G.239/127-9

"Bu yaratılış karanlığında canlılık suyunu bulmak istersen, kâmil, olgun bir insanın eteğini tut, yani Hızır'ı kendine rehber et."

12. Lokman

Peygamberliğinde ihtilaf bulunan bir isimdir. Usûlî Lokman'ı hikmet mefhumuyla ilgili olarak ele alır.

Allah, Lokman'a "Peygamberliği mi yoksa hikmeti mi tercih edersin?" diye sorduğunda kendisi hikmeti tercih etmiştir. Kur'ân'ın lokman suresi, on ikinci âyetinde "And olsun Lokman'a Allah'ı şükretmesi için hikmet verdik." buyurulmaktadır.

Bir beyitte herkesin, Lokman gibi hikmet sahibi olamayacağından söz edilir:

Derd-i 'aşkı 'âşık-ı gam-h'âre sor her lokma-hâr
İdemez hikmet makâlâtında Lokmân ile bahs

G.110/10-7

"Aşk derdini gam yiyici âşığa sor, çünkü her lokma yiyen hikmet konusunda Lokman ile konuşamaz.

Lokman, hekimliği ile de tanınır, bir başka beyitte de buna işa-
ret edilir:

Lokma-i Lokmân ile tab'un alışmaz ey hekim
Ânun için h'ân-ı hikmetden gıdâ gelmez sana

G.102/3-4

"Ey hekim! Lokman'ın lokması (hikmeti) ile bedenin alevlenip yan-
madığı için sana hikmet sofrasından gıda gelmez."

"Lokman hekim" lâkabıyla da meşhur olan Lokman'ın bile insanları
ölümden kurtaramayacağından söz edilir:

Dürlü emrâz ile âhir dehr-i hâyin öldürür
Fi'l-mesel Lokmân olursa lokmahâ-yı rûzgâr

Kr.48/12

"Dünyanın lokma yiyici insanların hepsinin Lokman olduğunu
farzetsek, yine de bu hain dünya türlü hastalıklar ile onları öldürür."

IV. DÖRT HALİFE

a. Hz. Ebûbekir

Hz. Muhammed, Mekkelilerin zulmünden korunmak için Medinelilerin
davetini kabul ederek M.622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerin-
de yanlarında Hz. Ebûbekir'de bulunmaktaydı. Mekkeden çıktktan sonra,
kendilerini takip eden Mekkelilerden korunmak için mağaraya gizlenirler.
Allah'ın kudretiyle bir örümcek mağaranın ağzını, ağı ile ördüğünden,
düşmanları içinde kimse yok diyerek girmezler. Böylece Hz. Peygamber ve
Hz. Ebûbekir kurtulmuş olurlar.

En tehlikeli bir zamanda Hz. Peygamber'e arkadaş olduğu ve sadakatle hizmet ettiği için Hz. Ebubekir'e "yâr-ıgâr" ünvanı verilmiştir. İlk halife olan, Hz. Ebubekir'in diğer bir lakâbı da, doğru sözlü anlamında "Siddîk" tir.

Şair, Şeyh İbrâhim-i Gülşenî nin ölümü üzerine söylediği mersiyesinde O'nu Ebûbekir'e benzetir:

Kavlinde sâdık idi vü Sıddîk-i vakt idi
Oldı meger ki Ahmed-i Muhtâra yâr-ı gâr

Mer.71/11

"Ahmed-i Muhtar'a mağara arkadaşı olan (Hz. Ebubekir) gibi zamanının sözüne sadık bir sıddîkı idi."

b. Hz. Ali

Usûlî Divanı'nda dört halife içerisinde en çok zikredilen Hz. Ali'dir.

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadıdır. Ehl-i sünnet tarafından dördüncü halife olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in himayesinde yetişmiştir. Kendilerine cennet vaad edilen on kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir. Peygamber'in bütün savaşlarında yanında bulunmuştur. Kuvvetli bir takva ve cömertlik sahibi olan Hz. Ali'nin kahramanlık ve cesareti, hakkında birçok menkıbelerin doğmasına sebep olmuştur. Kendisine Esedullah "Allah'ın arslanı" lakabı bu sebeple verilmiştir. O'nun bir diğer sıfatı da Haydar'dır. Bir beyitte meşhur kılıcı zülfikâr ile birlikte zikredilir:

Gerçi böyle sûretâ dervîş ü 'uryânuz velî
'Alem-i ma'nîye baksan Zülfikâr-ı Haydaruz

Kıt'a, 264/IV-1

Gerçi görünüşte uryan dervişleriz, fakat mânâ âlemine bakarsan Haydar'ın kılıcı olduğumuzu görürsün."

Hız. Ali Kûfe camiinde namaz esnâsında, hâricîlerden Abdurrahman ibn el-Mulcam es-Sâmiri tarafından öldürülmüştür. Usûli, buna işaret ederken Hız. Ali'nin sâdık, vefâkâr kölesi Kanber'i de zikreder :

Anlamaz Sultân-ı 'aşk âdâbını her hâricî
Şâha lâyük hizmet ey h'âce yine Kanber'd'olur

G.120/20-4

"Ey hâce! Aşk sultanının âdâbını her hârici anlayamaz. Şaha lâyük hizmet ancak Kanber'de olur."

Bir beyitte de O'nun Kerrâr sıfatına temâs edilir:

Mü'minüm Kerrâr hakkıçün kitâb-ı hüsnüne
Ba'd-'ezîn lâzım degül tekrâr senden dönmezem

G.202/92-6

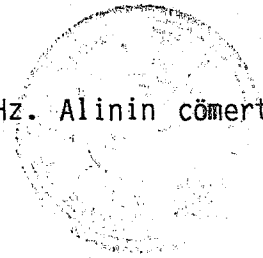
"Güzelliğinin kitabına, bundan böyle tekrar gerekmez. Mü'minim, Kerrâr hakkı için senden ayrılamam."

Hız. Ömer ve Hız. Osman'ı hatırlatan beyit de şudur:

Gördi kim zâtında var 'adl-i Ömer cûd-ı Ali
Kıldı Osmanoğlu sen şâhi emîr-inâmdâr

Kb.61/31

"Gördü ki zâtında Hız. Ömer'in adaleti ve Hız. Alinin cömertliği var. Osmanoğlu sen şâhi namı bir emir kıldı."

VII. Âl-i ABÂ

Âl-i abâ, Peygamberimizin kendi ile birlikte, kızı Fatıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyinden mürekkep ailesidir:

Kulıyuz âl-i 'abânun fakr ile
Fakr idüp tâc u kabâdan geçmişüz

G.52/48-4

"Biz, âl-i 'abânın kuluyuz, Fakirliğimizle övünürüz, tacdan ve kabadan geçmişiz."

Beyitte, Hz. Muhammed'in "Fakrım ile övünürüm." hadisine de işaret edilmektedir.

Bir manzûmede, âl-i abâdan hakikat pîrleri diye söz edilir. Hz. Hasan ile Hüseyin'e ve Kerbelâ olayına temas edilir.

Kerbelâ, Irak'ın Kûfe bölgesindedir. Hz. Hüseyin'i burada Enes en-Nehâî adında biri şehîd etmiştir. Hz. Hüseyin ve Hasan için ehl-i cennet gençlerinin şerefliilerindendir denilir.⁽⁴³⁾ Hz. Hüseyin için "şehîd-i Kerbelâ" tabiri de kullanılır:

Hakîkat pîrleri Al-i abâdur
Hasan Hüseyin cânlara safâdur
Benüm şâhum şehîd-i kerbelâdur
Dönmezin niye döneyin pîrûmden

V.871/VII

Bir beyitte, sevgilinin bulunduğu yer, Kerbelâ olarak düşünülür. Çünkü sevgilinin mahalli de âşıklarının birbiriyle olan çatışmalarından dolayı aşk şehitleriyle doludur:

(43) Ahmed Kudsî el-Kadinhâni, Peygamberimiz ve Ashabı, Basıldığı yer ve ve yılı (?) s.341-348.

İşigün toprağının her taşı âdem başıdur
Kûyunun her kûşesi bir Kerbelâdur sevdiğüm

G.196/86-5

"Ey sevdiğim! Eşiğinin toprağının her taşı bir insan başıdır. Bulduğun yerin her köşesi bir Kerbelâdır."

Şâir, sevgilisini Hüseyni mezhebine bağlı olarak düşünür. Kendisinde Hz. Hasan olarak zikreder. Bu sebeple sevgilinin kendisinden korkmamasını ister:

Usûlî hasta hâlini nola sormaya bir gelsen
Hüseynî mezhebüm dirsın Hasandan niçün ürkersin

G.225/115-5

"Usûlî hasta, ne olur halini bir sormaya gelsen, Mezhebim Hüsey-nî dersin, Hasan'dan niçin ürkersin."

VIII. SAHABE

Sahabe, Hz. Muhammed'i görmüş ve sohbeti şerefine nâil olmuş kim-seler demektir.

Usûlî, Divan'da sahabeden Bilâl-i Habeşî'yi zikretmiştir. Bilal-i Habeşî İslâm'ın ilk müezzini, Habeşli bir köle idi. Medine'de İslâmiyeti kabul etmiş ve ilk Müslümanlardan olmuştur.

Bir beyitte zikredilen Bilâl, rengi dolayısıyla sevgilinin ben-leri için benzetme unsuru olark zikredilmiştir:

Yüzünde benlerüne benzedürler
Görenler Cennet içinde Bilâli

G.250/138-3

"Bilâl'i cennet içinde görenler, O'nu senin yüzündeki benlere benzetirler."

Beyitte sevgilinin yüzü de cennet olarak düşünölmüştür.

IX. KAZA ve KADER

Allah'ın ezelde, herhangi bir şeyi dilemiş olmasına kader, Allah iradesinin tecelli etmesine ve dilenen şeyin vücuda gelmesine de kazâ denir. Kader, Allah'ın ezeldaki ilim ve iradesi, kaza da irade edilenin zamanla ortaya çıkmasıdır. Kazâ ve kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmek Müslüman olmanın şartlarındandır.

Dîvan'da, kaza ve kader mefhumları bu islâmi görüşe uygun olarak ele alınır. Kader "yazı" olarak zikredilir. Ezelde, her insana tayin edilen yazı, yani kader sonunda mutlaka gerçekleşecektir:

Çün belâ yazmış ezelde kâtib-i Ceffu'l-kalem
Başına âhir Usûlî yazılan yazı gelür

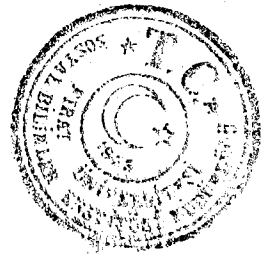
G.132/30-11

"Kâtib-i Ceffu'l-kalem (Allah) ezelde belâ yazmış, Ey Usûli sonunda bu yazılan yazı (senin de) başına gelir." Belâ kelimesi "Tasavvuf" konusunda ele alınacaktır.

Dünya gelip geçicidir, kimseye kalmaz, kişinin başına ne yazıldıysa o gelir. Doğru olan bütün bunlar gerçekleşmeden hayatın tadını çıkarmaktır:

Dünya kimseye mi kalur
Şüphe yok yazılan gelür
Ötesini Huda bilür
Hele bir demdür sürelüm

G.190/81-4

"Dünya kimseye kalmaz, insanın başına, yazılan yazının bir gün geleceği de şüphe götürmez bir gerçektir. Bundan ötesini Allah bilir, hele bir demdir sürelim."

X. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1. a. Ahiret

Ahiret, bu dünyadan sonraki âlemdir. Usûli, ahireti "Ukbâ, dâr-ı ukbâ" şeklinde zikredir.

Bu dünya gam dolu bir misafirhâedir, şâir bu misafirhanede yokluğa doğru göç etmek ister:

Rihlet itse cân 'adem râhına togrı vaktidür
Bu mîsâfir-hâne-i gam da nice mihmân olam

G.185/77-6

"Bu gam misafirhanesinde daha ne kadar misafir olayım. Artık, canın yokluk yoluna doğru göç etme vakti gelmiştir."

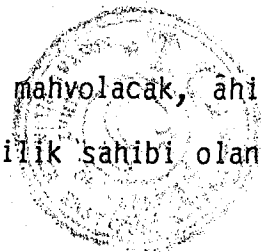
Dâr-ı Ukbâda beni berbâd iderlerse eger
Devlet-i didârsız bâğ-ı cihâne bakmayam

G.188/79-2

"Ukba evinde beni berbad edeceklerini bilsem de, sevgilinin güzel yüzünü görebilme saadetinden mahrumken bu dünyaya bakmam."

b. Mahşer

Ehl-i İmana göre, bu dünya fânîdir. Sonunda mahvolacak, ahiret hayatı başlayacaktır. Ölenler dirilecek, bu âlemde iyilik sahibi olanlar

cennette zevk ve safa ile mükâfatlandırılacaklar, kötülük edenler cehennemde azap çekme şeklinde cezalandırılacaklardır. Kıyametin ne zaman kopacağını yalnız Allah bilir.

Müslümanlığa göre, mahşer günü yaklaştığı zaman dünyanın düzeni bozulacak, Tanrı'yı tanıyan kalmayacak, insanlar kötü bir hale gelecekler, zulüm çoğalacaktır.

Usûlî, eserinde, mahşer kavramını bu İslâmî görüşe uygun olarak ele alır. Mahşer gününde insan sevapları ve günahları ile birlikte hesaba çekilecektir:

Yâ Rabbi hâlimüz nola rûz-ı şümârda
Çün bî-şümâr cürm ü hatâmuz şümâr ola

G.101/2-5

"Ya Rabbi! Hesap gününde, sayısız suçlarımız ve hatamız hesaba çekildiği zaman halimiz ne olacak?"

Bunun yanında kıyamet, kelimenin sözlük mânâsından hareket edilerek sevgilinin boyu için müşebbehünbih olur.

Kıyamet kelimesini bu şekilde ifade etmeye vesile olan inanış ve telakki ise şöyledir:

Kıyamet koptuğu zaman bütün canlılar ölecek, cihan yıkılacak bu arada gökteki yıldızlar da dökülmeye başlayacaktır. Bu durumda önce "kıyamet alâmetleri" denilen bir takım haller görünür. Fitnenin baş göstermesi ve çoğalması bunlardan biridir. Kıyametin kopması ile birlikte toprak olan bütün canlılar Sûr-ı İsrâfil ile tekrar dirilirler.

İşte bütün bu hadiseler ve kıyametin mecazi olan büyük belâ ve musibet anlamları da dahil edilerek sevgilinin boyunun güzelliği çerçeve-

si üzerinde, O'nun âşıkta uyandırmış olduğu tesirler ifade edilir. Bu tesirler "fitne" mefhumuyla özetlenir:

Apardun gönlini halkun kopardun fitneler yir yir
Kiyâmet kâmetünle çün benüm rûhum kıyâm itdün

G.172/66-5

"Yer yer fitneler kopardın- âşıkların gönlünü alıp götürdün. Ey sevgili! Benim ruhumu ayağa kaldırdığın gibi sen de ayağa kalk (da boyun göster)!"

Beyitte "fitne" kelimesiyle kıyamet alâmetlerine işaret edilmiştir. Kiyâmet, kâmet ve kıyâm kelimelerinde iştikak vardır.

Kıyâm kelimesiye "öldükten sonra dirilmek" (ba'sü ba'de'l-mevt) şeklindeki âyet de çağrıştırıldığından iham-ı tenâsüp yapılmıştır.

Başuma kopdı kıyâmet geldi bin dürlü belâ
Ah ol ser-fitne-i âhir-zamânum gelmedi

G.260/147-3

"Bin türlü belâ geldi, başıma kıyamet koştu, Ah o âhir zamanın baş fitnesi (sevgili) gelmedi."

2. Cennet, Cennet ile ilgili Mefhumlar

İslâm dinine göre cennetler sekiz tanedir. Bunlar sırası ile; Cennet-ül-Firdevs, Cennet-ül-Adn, Cennet'ün-Naîm, Darü'l-Huld, Cennet-ül Me'vâ, Darü's-selâm, Cennet-ül-A'lâ, Dârü'l-Celâl'dir.

İslâmiyete göre, dünya hayatı boyunca Allah katında makbul işlerle meşgul olanlar cennetle müjdelenmiştir. Bunlar, cennetten ebediyen nasiplerini alacaklardır.

Usûlî, incelediğimiz eserinde, Firdevs-i A'lâ Cennet-ül-Me'va, Darü's-Selâm'dan söz etmiştir. Bazı beyitlerde cennet, mutasavvıfın, tasavvuf yolunda ulaştığı en yüksek makam olarak ele alınır:

Yâ ilâhî ravza-i cennet midür bu hōş makâm
Yâ ki beytu'llâhdur ya secdegâh-ı hâs u âm

Müs.78/I-1

"Ey Allah'ım! Bu hoş makam, cennet bahçesi midir? Yoksa beytullah mıdır? Ya da bütün halkın secde ettiği yer midir?"

Âşıklar için cennet, sevgilinin güzel yüzüdür:

Nitekim 'âşıklara cennet cemâl-i yâr olur
Ayrılıkdur ehl-i derde nâr-ı sūzân ayrılık

G.166/60-2

"Nasıl ki âşıklara sevgilinin güzel yüzü cennet ise, dert çekenler için de ayrılık bir cehennem ateşidir."

Usûlî Divanı'nda en fazla zikredilen, Firdevs cennetidir. Sevgilinin bulunduğu yer âşık için Firdevs-i A'lâ olarak düşünülmektedir:

Her ne âşık kim ser-i kûyunda tutmuşdur vatan
Hakk Te'âlâ'nun bugün Firdevs-i a'lâsındadır

G.124/24-6

"Senin bulunduğun yeri vatan tutan her âşık Allah'ın Firdevs-i a'lâsında mekân tutmuş gibidir."

Firdevs-i A'lâ kavramı, tasavvufi düşünce içerisinde ele alınır. "Kûy" kelimesi hem Allah'ın katı (Tasavvufta ulaşılmak istenen en yüksek

yüksek makam) hem de sevgilinin bulunduğu yerdir. Her iki halde de "kûy" mefhûmu Firdevs-i A'lâ olarak tasavvur edilir:

Râz-ı 'aşkı saklasun dîdâr-ı ferdâ isteyen
Kûy-ı yâri beklesün Firdevs-i a'lâ isteyen.

G.218/108-1

"Gelecekte sevgilinin güzel yüzünü görmek isteyen aşk sırrını saklasın; Firdevs cennetine girmeyi dileyen de sevgilinin bulunduğu yeri beklesin."

Bu beyitte ayrıca, aşk sırrını ölünceye kadar saklayabilen kişinin cennetle müjdelendiği inancına da telmih vardır.

Sevgilinin ayağının toprağı, hurilerin gözlerine nur veren bir sürmedir. O'nun eşiğı de Firdevs'ten daha yüce olarak düşünülür:

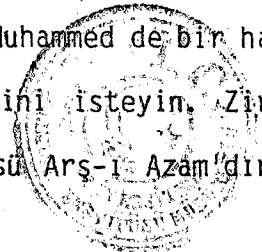
Ayağın toprağı nûr-ı dîde-i havrâ imiş
İşigün her bâb ile Firdevs'den a' lâ imiş

G.158/54-1

"Ayağının toprağı, hurilerin gözünün nûru; eşiğın ise her bâbı ile Firdevs'ten daha yüce imiş."

Beyitte, bâb kelimesi hem kapı, hem de hayır anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır.

Firdevs-i a'lâ cennetlerin en yücesidir. Hz. Muhammed de bir hadisiyle şöyle buyurmuştur: "Allah'tan Firdevs cennetini isteyin. Zira cennetlerin ortası ve en iyisi orasıdır. O'nun örtüsü Arş-ı Azâm'dir. Cennetin bütün ırmaklarının kaynağı orasıdır."

Bu sebeptendir ki, maşukun bulunduğu yer cennetlerin en güzeli olan Firdevs'dir. Bir beyitte, kendisini bülbüle benzeden âşık, güle benzettiği maşukunun ancak Firdevs'in gül bahçesinde bulunabileceği söyler:

Gülşen-i Firdevse gel ey bülbül-i kudsi-nefes
Her yüze gülen gül-i handâna virme gönlünü

G.242/130-4

"Ey kudsi nefesli bülbül! Her yüze gülen güle gönlünü verme. (Hakkiki gülü istiyorsan) Firdevs'in gül bahçesine gel."

Usûlî Divanı'nda adı geçen cennetlerden biri de Cennet'ül-Meva'dır. Bu cennetin rengi yeşildir. Ahirette mümin kullar için hızırlanmış bağılık bahçelik ve köşklerle süslü olan sekiz cennetten biridir. Meva, "sağınılacak yurt" anlamına da gelir:

Sicn-i dünya içre zevki ma'rifetle ârifün
Cismi dūzahdaysa cānı Cennet-i me'vâdadur

G.126/25-10

"Arifin dünya hapisanesi içindeki en büyük zevki, irfanının yardımı ile bedeni cehennemde olsa da, canını Cennet-il Me'vâ'da hissetmesidir."

Âşık, sevgilinin bulunduğu yerde uykuya daldığı zaman kendisini Cennet üi-me'vâ'da görür:

Seyre vardum dün ser-i kûyunda h'âb almış beni
Düşde gördüm yatdugum yir Cennet'ül-Meva imiş

G.158/54-2

"Dün seni bulunduğun yerde (mahallende) seyre gelmişim. Orada uykuya dalmışım. Rüyamda gördümki yattığım yer Cennetü'l-Meva imiş."

Şair, "seyr" kelimesini hem dolaşma, gezme hem de görme anlamlarını kullanarak tevriye yapıyor.

Divan'da adı geçen üçüncü bir cennet de Darü's-Selâm'dır. Darü's-selâm "sulh ve sükün yeri, selâmet yeri" anlamındadır. Beyitte bu anlamı zikrediliyor:

Selâmet ol benüm rûhum ki ben hâke selâm itdün
Yine bu sicn-i dünyâyı bana Dârü's-selâm itdün

G.172/66-1

"Ey benim ruhum! Korku ve endişeden uzak ol, çünkü ben toprağa selam ederek, bu dünya hapisanesini bana Darü's-selâm haline getirdin."

Cennet mefhumu iki beyitte de "uçmag" şeklinde geçer. Her iki beyitte de sevgilinin "kûyu" olarak tasavvur edilen, "uçmak" kelimesi tevriyelidir:

Kurtulup hâkî kafesden irişürsen kûyına
Ol durur ey mürg-i dil 'âlemde uçmagun senün

G.177/70-4

"Ey gönül kuşu! Bu toprak olan kafesten (bedenden) kurtulup sevgilinin bulunduğu yere erişersen âlemde senin cennetin odur."

Gülşen-i dünyâ eger uçmag ise bakmaz dahi
Kuşca cânım cânib-i kûyunı uçmag eyledi

G.247/135-2

"Dünyanın gül bahçesi cennet de olsa bakmaz; çünkü kuş gibi olan canım senin bulunduğun yeri cennet eyledi."

a. Cennetin İçindekiler

Allah, bir hadis-i kudsîde şöyle buyurmaktadır. "Ey insanoğlu! Sen dünyaya nice rağbet ve iltifat edersin ki, O fânîdir. Nimetleri geçici, hayatı sınırlıdır. Gerçekten benim katımda, bana itaat eden insan için sekiz cennet hazırlamışım. Kapıları da sekizdir. Her bir cennette zaferandan yetmişbin bahçe vardır. Her bir bahçede inci ve mercandan yapılmış yetmişbin belde vardır. Her bir belde içinde kırmızı yakuttan yetmişbin saray vardır. Her bir sarayda zebercetten yetmiş bin daire vardır. Her bir oda içinde yakuttan yetmiş bin yatak vardır. Her bir oda da yetmiş bin hûri kızı, her hürinin önünde sarı altından bir sini vardır. Her bir sini de renkli cevherlerden yetmiş bin tabak vardır. Her bir sarayın altından akan dört nehir vardır. Bunlardan biri su, biri süt, biri şarap biri saf baldır. Her bir nehrin kenarında yetmişbin ağaç vardır. Her bir ağacın yetmişbin çeşit meyvesi vardır."

Usulî Dîvanı'nda yukarıda sayılanlardan, Tuba ağacı, Sidre, Kevser suyu ve Hürîlerden söz edilmektedir.

aa. Tûba

Usûli, eserinde, cennetteki ağaçlardan Tûba ve Sidreyi zikretmektedir. Bu zikretme doğrudan doğruya aslî manâsıyla değil, ya memdûhu övme ya da sevgilinin boyu münasebetiyledir.

Tûbâ ağacı, 'Arş-ı a'zam'ın altındadır. Cebrail'in ve ona yakın meleklerin makâmı buradadır. Aslı sarı altındandır. Dalları kırmızı mercandandır. Yaprakları, yeşil zümrülden olan bu ağacın çeşitli meyveleri şeker benzer. Sonsuz olan dalları cennet köşklerine sarkmıştır.

Aşağıdaki beyitte, Tûba ve meyveleri sevgilinin "çene" si dolayısıyla anılmıştır:

Meyve-i Tûbâ ya sîmîn tûp ya top âyine
Yâ bih u yâ sîb u yâ âb-ı muallak yâ zekân

Kd.65/14

"O güzel, ya bir Tûba ağacının meyvesi, yahut gümüşten bir ayna
ya da top ayna, ya boşluktan akan su ya da çene"

Âşık sevgilinin boyunu Tûbâ'ya benzetir:

Ey boyun Tûba vü hâk-i âsitânun selsebîl
Ayagun toprağına cânım fedâ kanım sebîl

G.181/74-1

"Ey boyun Tûba ve ayağının toprağı selsebîl çeşmesi olan sevgili!
Senin ayağının toprağına canım fedâ, kanım da sebîl olsun."

Kâmetinün sidresin tûbâ-veş iden müntehâ
Cânı ol serv-i hevâ-bahşe hevâdâr eylemiş

G.159/55-4

"Boyunun sidre'sini Tûbâ gibi kılan müntehâ (Allah) canı da arzu
bahşeden serviye (sevgili) dost eylemiş."

Beyitte can, âşıktır. Sevgili, Sidre ve Tûbâ'ya benzetilmiştir.
Burada Sidretü'l-Münteha'ya da işaret edilmektedir. (bkz. Sidretü'l-Mün-
teha) Şair, heva ve hevâdâr kelimelerinin her iki anlamından da yararlan-
mıştır.

bb. Sidretü'l Muntehâ

Arşın sağ tarafında bulunan bir ağaçtır. Ötesine mâhlûk
geçemez.

Şair Sidre'yi sevgilinin boyu dolayısıyla zikreder. Beyitte mün-teha hem varılabilecek en son nokta hem de Sidretü'l-müntehâyı hatırlatacak şekilde kullanılmıştır:

Kâmetinün sidresin tûbâ-veş iden müntehâ
Cânı ol serv-i hevâ-bahşe hevâdâr eylemiş

G.159/55-4

cc. Kevser

Kevser, cennet ırmaklarından biridir. Allah onu, habibi Hz. Muhammed'e vermiştir. Nitekim, O'na hitap edip "Biz sana kevseri verdik.⁽⁴⁴⁾" buyurmuştur. Oldukça geniş olan bu ırmağın suları, önce sidre'ye gelir. Oradan da Cennet-i Firdevs'e dökülür. Rengi süttten beyaz, tadı şekerden şirin, kokusu anberden hoştur. Ondandır bir kere içen bir daha susamaz. Asla bir illet ve hastalık görmez, lezzeti de ebedi damağından gitmez.

Âşık, bu özelliklerinden dolayı, sevgilinin ağzından çıkan sözleri, kendisini sarhoş eden kevser şarabına benzeter:

Dehânundan çıkan sözler meğer kevser şarâbıdur
Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm itdün

G.172/66-4

"Ağızdan çıkan sözler, meğer Kevser şarabı imiş ki, bir yudumuyla yine canımı sarhoş ettin."

Bu beyitte, müdâm kelimesinin şarap anlamını da düşünmek gerekir.

Bir beyitte de Âşık sevgilinin ayağının toprağını Kevser suyuna tercih eder:

(44) Kur'an, 108/1

Ayagun toprağı besdür âb-ı kevser sevmezem
Hâk-i pâyün hoş gelür aynuma 'anber sevmezem

Muh.76/III-2

"Bana, senin ayağının toprağı yeter, Kevser suyunu sevmem. Ayağının toprağı gözüme daha hoş gelir, anber kokusunu istemem."

Burada "ayn" kelimesinin pınar anlamını da gözden uzak tutmamak icap eder.

Kevser suyu, sevgiliye susamış âşıklar için azab verici bir ateş gibidir:

Ab-ı kevser teşne-dil 'uşşâkına nâr-ı azâb
Hâk-ı râhun vuslatun müştâkına mâ-i azûb

G.105/6-6

"Kevser suyu, gönlü sevgiliye susamış âşıkların için bir azap ateşi, yolunun toprağı ise kavuşmaya susamışlar için tatlı bir sudur."

dd. Hûri

Hûri veya hûr, cennet kızı demektir. Şair, sevgilinin boyunu Tûba'ya, dudağını Kevsere, sözlerini de berrak bir suya benzetirken, sevgilinin kendisini de cennet hûrisi olarak düşünür:

Kâmetün tûba lebün kevser sözün mâ-i ma'în
Küyün ey hûr-ı cinânım cennetü'l-mevâ gibi

G.254/142-6

"Ey cennet hûrisi sevdiğim! Boyun Tûba ağacı, dudağın kevser suyu, sözlerin ise berrak sudur. Senin bulunduğun yer de Cennetü'l-Mevâ gibidir."

Bu dünyadan vazgeçip, cennette hürileri kucaklamak isteyen kişi, önce canını can etmelidir, yani maddî varlığından sıyrılmalıdır:

Cihandan geçmek istersen
Hüriler kuçmak istersen
Göklerde uçmak istersen
Evvel cânını cân eyle

G.228/117-4

"Cihandan vazgeçip, hürileri kucaklamak ve göklerde uçmak istersen, önce canını can eylemelisin."

Şair "uçmak" kelimesinin her iki anlamından da faydalanmıştır.

3. Cehennem

İslâmiyete göre dünyada ameli iyi olmayan ve Allah'a âsi olanların yeri cehennemdir.

Bir Hadis-i şerifte: "Cehennem, simsiyah ve karanlıktır. Onun hiç ziyası ve şulesi yoktur. Cehennem yedi kapısı vardır. Bu yedi kapının her birinde yetmiş bin dağ vardır. Her bölümde ateşten yetmişbin yarık vardır. Her yarıқта, ateşten yetmişbin vadi ve her vadi de yetmişbin köşk vardır. Her köşkte ateşten yetmişbin oda ve her odada yılan ve akrep vardır. Her akrebin yetmişbin boğumu vardır. Her boğumda yetmişbin testi dolusu zehir vardır. Kıyamet günü geldiği zaman, cehennem perde-leri açılır. Cehennem ateşten duvarları, insanları ve cinleri, her taraftan çevrelerler. İns ve cin bu duruma baktıklarında diz üstü düşerler ve "Allah'ım kurtar!" diye figan ederler." buyurulmaktadır.

Usûlî Divanı'nda cehennem, nâr-ı cehennem, düzah, cahîm gibi adlarla geçmektedir. Cehennem, yukarıda metnini verdiğimiz hadiste de belirtildiği gibi, Müslümanların, âhirette en çok korktuğu yerdir. Âşık

için de en korkulu hal, ayrılıktır. Bu sebeple âşık ayrılığı cehenneme benzettir:

Ateş-i 'aşka düşelden berü bildüm bunu kim
Vâ'izün nâr-ı cehennem didüğü firkat imiş

G.157/53-3

"Aşk ateşine düşeli beri şunu anladım ki, vâizin cehennem dediği ayrılık imiş."

Dûzah-ı sûzân-ı hicrân içre yan nice gün
Ey özine cennetü'l-me'vâda me'vâ isteyen

G.218/108-2

"Ey kendine cennetü'l-me'vâda bir mesken isteyen kişi! Önce ayrılık ateşinin cehenneminde günlerce yan."

Kaldı hicr ile cehennemde Usûlî miskin
Cennet-i vasla eger irmez ise vâveylâ

G.103/4-6

"Miskin Usûlî, ayrılık cehenneminde kaldı. Eğer kavuşmanın cennetine erişemezse eyvahlar olsun!"

Âşığa göre, ayrılık nasıl cehennem ateşi gibi ızdırıp verici ise, kavuşma da cennet bahçesi gibi huzur ve saadet vericidir. Nasıl ki, ehl-i İslâmca, cennete ulaşabilmek için dünyanın makbul sayılmayan bir takım zevklerinden mahrum olup, türlü sıkıntılara karşı sabır telkin ediliyorsa, âşığa da kavuşma yolunda ayrılık gibi birtakım güçlüklerle karşılaşması gerektiği söylenir. Yukarıdaki beyitte bu husus ifade edilmiştir.

İrfan sahibi olan ârif, cennet ve cehennemle ilgilenmez. Çünkü o, ilahi feyizle kâinâtın sırlarını idrak etme kudretine erişmiştir:

Ey Usûlî 'ârif-i a'râf-ı 'irfânuz bugün
Ne cahîminde ne hûd firdevs-i a'lâsındayuz

G.150/46-6

"Ey Usûlî, biz irfanın a'rafında bulunan ârifleriz. Ne cehennem ne de Firdevs-i a'la da gözümüz var."

a. 'Azâb

Yalnızca bir beyitte sözü edilen azâb, âşık-mâşuk çerçevesi için de ele alınmıştır, azab ayrılık için kullanılır:

Âb-ı kevser teşne-dil uşşâkına nâr-ı 'azâb
Hâk-ı râhun vuslatun müştâkına mâ-i 'azûb

G.105/6-6

4. A'raf

A'raf, cennet ile cehennem arasındaki yerdir. Kur'an'da arzu ettikleri halde henüz cennete giremeyenlerin yeri olarak zikredilir.⁽⁴⁵⁾

Ey Usûlî 'ârif-i a'râf-ı 'irfânuz bugün
Ne cahîminde ne hûd firdevs-i a'lâsındayuz

G.150/46-6

(45) Kur'an, 7/46

XI. DİĞER İTİKADİ MEFHUMLAR

a. Ecel-Ölüm

Bir sûrede "Her nefis ölümü tadıcıdır."⁽⁴⁶⁾ denir. Yani her yaratılmışın mutlaka bir sonu vardır.

Usûlî Divanı'nda, Allah tarafından takdir edilen ölüm, dest-i ecel, adem râhı, kûs-ı rahîl şeklinde ifade edilir.

Sâlik olan kişiye göre dünya, huzura erişilmesi mümkün olmayan köhne bir handır. O daima, kulağında ölüm (göç) davulunun sesini işitmektedir:

Bu rîbât-ı köhnede sâlik nice kılsun huzur
Tokunurken gûşına âvâze-i kûs-ı rahîl

G.181/74-6

"Sâlik, kulağına göç davulunun avazesi dokunurken, bu köhne handa nasıl huzur bulsun."

Ecel, insanın dünyevî bütün varlığını harap eder. Eceli gelen bir insan mutlaka kefen gömleğini giyecektir.

Çün fenâ itdi kabâ-yı 'ömrümi dest-i ecel
Ey kefen ben hasta-yı 'uryâna gel pîrâhen ol

G.182/75-5

"Madem ki ecelin eli, ömrümün elbisesini parçalayıp yok etti. Ey kefen gel, ben soyulmuş hastaya gömlek ol."

Bütün yaratılmışların sonu ölümdür. Bu öyle bir sondur ki, bütün mamurları harab eder, cemiyetleri dağıtır. Eflâke baş eğmeyen sultanlar bile bir gün ölümü tadacaktır:

(46) Kur'an 3/185

Şu serverler ki taglar gibi baş egmezdi eflâke
Yaturlar yirde pest olmuş ne tig u ne kemer peydâ

G.100/1-7

"Şu sultanlar ki göklere bile dağlar gibi baş eğmezlerdi. Şimdi ise başaşağı olmuş yerde yatarlar, ne kılıçları ne de kemerleri var."

Bir manzûmede de ölüm bir yele, ölüm anı da ekin biçmeye benze-
tilir; ecel de asker olarak tasavvur edilir:

Ölüm yelleri esmezse
Ömr ekinini biçmezse
Ecel leşkeri basmazsa
Kormiyun seni kormiyun

G.222/112-5

"Ölüm yelleri esip, ömür ekinini biçmezse, ecel askerleri de bas-
mazsa seni bırakır mıyım?"

Bir gün ecel gelip, felek insandan öcünü alacaktır. İnsan için
en güzeli ise bu ilahi takdir tecelli etmeden, eldeki fırsatların değer-
lendirilmesidir:

Yarenler ecel gelmedin
Gözümüz toprak olmadın
Felek bizden öc almadın
Hele bir demdir sürelim

G.190/81-1

"Yarenler! Ecel gözümüze toprak doldurup, bizden öcünü almadan
bir dem sürelim."

Dünya fanidir; kimse ecelin ani baskınından kendini kurtaramaz.
Diğer bir ifadeyle ecelin ne zaman ne şekilde geleceği belli değildir:

Olımaz çünkü Őebihûn-ı ecelden mâni'
Hây ile hûyuna vü leŐker ü sultânına yuf

G.162/57-4

"Madem ki, ecelin gece baskınına mâni olmak mümkün değildir. Bu dñyanın hay u huyuna, askerine, sultanına yuf."

b. Kefen

Beyitlerde kefen, ecel geldiği zaman giyilmesi mukadder olan gömlek olarak ifade edilir:

Çün fenâ itdi kabâ-yı 'ömrümi dest-i ecel
Ey kefen ben hasta-yı uryâna gel pîrâhen ol

G.182/75-5

"Kefen, bir beyitte de, âşık-mâşuk çerçevesinde işlenir. Gam dikenininden ölen bülbüllere (âşıklara) suya kanmış gül yaprağından kefenin yaraŐacaęı söylenir:

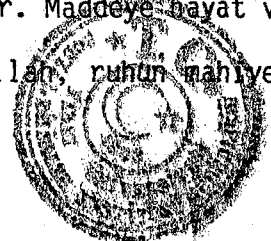
Hâr-ı gamdan cân viren bülbüllere ey lâle-ruh
YaraŐur olsa kefen berg-i gül-isîrâbdan

G.219/109-4

"Ey lâle yanaklı güzel! Gam dikenininden can veren bülbüllere suya kanmış gül yaprağından kefen olsa yaraŐır."

c. Ruh

Ruh, hayatın kendisiyle var olduğu kudrettir. Maddeye hayat veren ruhtur. Ruh kalıpta kaldığı müddetçe insan yaşar. Allah, ruhun mahiyeti-

ni mevcûdâtın varlığında gizlemiştir. Ruh, cisimlerden önce yaratılmıştır. Mahlûkat arasında Rabbine en yakın olan ruhtur. Yaratılmışların en lâtifidir. Cevherlerin en safı ve nurlusudur. Kesâfeti yoktur. Hakikat ehline gaybın sırları da ruh yoluyla açılır. (47)

İslâma göre beden maddîdir, ruhsa Rabb'in emrinden yani Rabb'e ait manevi âlemdendir. Ruh hayat kaynağıdır, her şeye canlılık veren odur. (48)

Usûlî, ruhu bu İslâmî görüşe uygun olarak işlemiştir. Ruh güneşi, önce Allah tarafından aydınlatılmış (yaratılmış) sonra da insanın aslında gizlenmiştir:

Âfitâb-ı rûhî tâbân eyledi
Âdemün hâkinde pinhân eyledi

Mir.3/5

"Önce ruhun güneşini aydınlattı ve insanın toprağında (bedeninde) gizledi."

Sevgili ruh-ı musavverdir; yani tasvir edilmiş bir ruhtur:

Gark iden envâra ey rûh-ı musavver âlemi
Zâhir itsen bir nefes âyine-i rûhsârunı

G.240/128-2

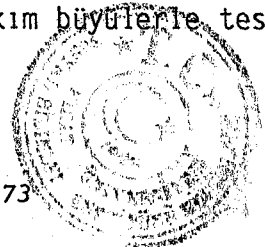
"Ey âlemi nûrlara gark eden tasvir edilmiş ruh! Bir anlık yanığının aynasını göstersen."

ç. Peri

Cin taifesinin güzel olan dışisine peri, çirkin ve korkunç olan erkeğine de dev denir. Peri çok güzel olması, bir takım büyülerle teshir

(47) Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Ank. 1972, s.72-73

(48) Kur'an, 17/85.

edilebilmesi, insanlarla ünsiyete gelmemesi, onlardan kaçması, bazan insanları kendine bağlayıp âşık etmesi, insanlara musallat olup ağız çarpılmasına sebep olması, delilik v.b hastalıklar meydana getirmesi gibi telâkki ve inanişlar bakımındananişlenir, aynı zamanda sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılır:

Hayretümden unuduram kendümi 'aklum gider
Ey perî-peyker eger nâgeh seni yâd eylesem

G.200/90-2

"Ey peri yüzlü güzel! Ansızın seni ansam, hayretimden kendimi unuttur, aklımı kaybederim."

Peri kadar güzel olan sevgili, âşık için bir padişah hükmündedir. Vuslatı mümkün olmayan bu peri karşısında âşık ise bir kuldur:

Yolına cânun fedâ kılma Usûlî ol perî
Sana yâr olmaz ki sensen bir gedâ ol Pâdişâ

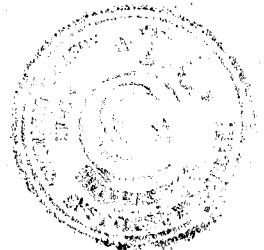
G.104/5-7

"Ey Usûlî! O sevgilinin yoluna canını feda etme. O peri sana yâr olmaz. Çünkü o bir padişah, sense bir dilencisin."

Bir beyitte de yine perî olarak zikredilen sevgilinin, âşığı dîvâne eylediğinden söz edilir:

Bir perî kıldı yine 'âşık-ı dîvâne beni
Yine bir genc-i nihân eyledi vîrâne beni

G.246/134-1

"Bir perî, beni yine divane âşık haline getirdi. Yine bir gizli hazine beni vîraneyledi."

d. Şeytan

Şeytan başlangıçta melek idi. Bu halde iken derecesi yüce ve adı "Azâzil" idi. Allah'ın emrine karşı gelip Hz. Âdem'e secde etmediği için lânete uğradı ve Allah tarafından cennetten kovuldu. Aşağıdaki beyitte meleklerin secde etmesine rağmen, şeytanın Âdeme secde etmemesi hâdisesine temas edilmektedir:

Bu meleklerdür ki secde eyle_diler Âdem'e
Arasında bunların iblise istisnâ nedür

G.128/27-2

Bir beyitte de şair, sevgiliyi ahsen-i takvîm şeklinde zikreder. Aynı beyitte rakîb; müddeî, şeytan mefhumlarıyla ifade edilir:

Sûretün âyâtını yanlış okurmuş müdde'î
Ahsen-i takvime gör şeytanı inkâr eylemiş

G.159/55-2

"Müddei senin sûretinin ayetlerini yanlış okurmuş. Şeytanı gör ki "Ahsen-i takvimi" inkâr eylemiş."

Kalpte, meleklerden gelen ve insana hayrı, hakkı tasdik ettiren 'bir duygu vardır. Bu duygu Allah'tandır.

Diğer bir duygu ise bunun zıddı olan şeytani duygudur. Bu, insanı şerre ve Hakkı yalanlamaya daveteder. Kim bu duyguyu hissederse Allah'ın rahmetinden ve lanetlenmiş şeytanın şerrinden Allah'a sığınmalıdır.

Çünkü ehl-i îman olan kişi, Rahman ve Rahim (esirgeyen ve bağışlayan) Allah'ın adını devamlı söyleyerek, şeytanın şerrinden emin olacaktır;

Ham dülillâh buldı nâm-ı a'zâmı kalb-i selîm
Sâlik-i râha 'ayân oldı sırât-ı mustakîm
Ba'd-ezîn kâr idemez vesvâs-ı şeytanirracîm

T.89/II

"Allah'a şükürler olsun ki kalb-i selîm, en büyük ismi (Allah'ı) buldu ve tasavvuf yolunun yolcusuna doğru yol göründü. Bundan sonra, bana lanetlenmiş şeytanın vesvesesi zarar vermez."

e- Cin

Cin kelimesine bir beyitte yer verilir. İns ü cin şeklinde ifade edilir. Hz, Süleyman'ın bunlara hükmettiğine telmih olunmaktadır:

Buldı enfâs-ı şifâ-bahşunla sıhhat kûr u ker
Emrüne râm ins ü cinn hükmüne tâbi' bahr u ber

Müs. 80/VI-2

"Şifa bahşeden nefesinle, kör ve sağır sıhhat bulmuştur. İns ü cin senin emrine boyun eğer, kara ve deniz senin hükmüne tâbidir.

f. Mehdî

Mehdî'nin kelime karşılığı "kendisine Allah tarafından yol gösterilen ve bu yolda yürüyen" anlamıyla islâm tarihinde, çeşitli şahıs ve

şahsiyetler için isim, lâkap ve ünvan olarak kullanılmıştır. Ayrıca, dünyanın son zamanlarında ortaya çıkacak bir şahsın adıdır. İnanişâ göre Hz. İsa'nın kendisi veya Hz. Muhammed'in soyundan olan bu kimse, dünyanın son zamanlarında iyice sapıklığa düşmüş olan insanları, İslâmi inaniş ve yaşıyışa davet etmek için ortaya çıkacak ve böylece onları doğru yola dödürecektir.

Şair, Oniki imam'a ve Al-i abâ'ya övgü niteliği taşıyan bir Varsağı'da Mehdî'nin Allah'ın bir sırrı olduğundan söz eder:

Muhammed Mehdî höd sırr-ı Hudâ'dur
Dönmezin niye döneyin pîründen

V. 88/X-2

(bkz. On iki imam)

XII. DİN, ÇEŞİTLİ DİNLER İLE İLGİLİ MEFHURLAR

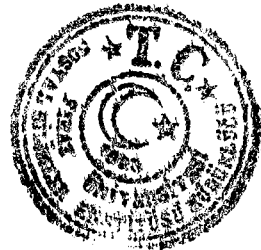
1. Din, İman, Mü'min, Müslüman (Müselman)

Din, Allah'ın emirlerinin tamamı, Allah ile kullar arasındaki münasebetleri düzenleyen ilahi nizamdır. İman ise, inanma; Hakk'ı kabul ve tasdik etme, Hz. Muhammed'e kesin olarak bağlanmadır. İslâmiyette imânın şartları altı olup "Amentü" sözüyle ifade edilir.

Bu şartlara iman eden Müslüman, Allah'ın lütfundan hiç bir zaman ümidini kesmez. Çünkü iman, Allah'tan korkmak, O'nun rahmetinden ümidini kesmemek, O'nu sevmek, O'na karşı şükür ve rızâ göstermek esasına dayanır;

Cân ile "Lâ tey'esû" ya oldu çün imânumuz
Kâfirüm lutfun deminden olur isem nâ-ümîd

G.114/14-7

"Madem ki "Lâtey'e sū" âyetine yürekten iman ettik. Senin lutfundan bir an ümidimi kesersem kâfirim."

Beyitte, Kur'ân-ı Kerim'de geçen "Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler ümitlerini keserler." âyetine temas edilmektedir. (49)

Bazı beyitlerde, din ve iman mefhumları birlikte kullanılır. Âşığa rahmetmeyen, acımayan, ahdinde vefa etmeyen sevgili dinsiz, imansız olarak kabul edilir:

Hâlûme kâfirler itdi rahm sen rahm itmedün
Böylemiydi ahdümüz ey dîni yok îmânı yok.

G.168/62-2

"Halime kafirler bile acıdı, sen acımadın. Ey dini yok, imanı yok! Ahdimiz böyle miydi?"

Bir başka örnekte sevgilinin yanağının aydınlığından mahrum kalan âşık, onun kendisini dinsiz bıraktığını söyler. Burada yanak beyazlığından, temizliğinden dolayı dini temsil etmektedir:

Gözümüzden ayırdı şem'-i rûhın
Bizi dinsüz kodı bu îmansuz

G.149/45-3

"Yanağının mumunu (aydınlığını) gözümüzden uzaklaştıran bu imansız sevgili bizi dinsiz bıraktı."

Sevgili âşığın dini imânıdır:

Gözümde nûr u tende cânım oldur
Severem dînüm u îmânım oldur

Ş.39/145

"Gözümde nûrum, tende canım Odur. Severim, dinim ve imanım odur."

Mü'min hak yolunda yürüyen, Allah'a iman edendir. O, ezeldeki kavline sadıktır. Allah, adem oğullarının ruhlarına kendileri yaratılmadan önce "Elestü bi Rabbiküm", (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sormuş, ruhlar da "Belî" "(evet)" cevabını vermişlerdir. Mü'minin ezeldeki kavli ile kastedilen budur:

Pîrimün yolu çünkü Hak yoludur
Dönmezin niye döneyin pîründen
Mü'minün ezelden kavli belîdür
Dönmezin niye döneyin pîründen

V.86/I

Beyitlerde Müslüman kelimesi, kâfir-Müselman tezdı içinde zikredilmektedir.

Aşık, ayrılık cehenneminde kâfirlerin bile kalmasını istemez. Bu derde çare bulmaları için Müslümanlardan yardım ister:

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded
Dûzâh-ı hicrâna kâfirler giriftâr olmasun

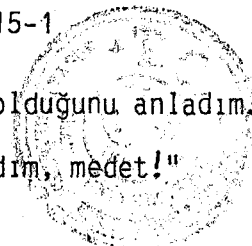
G.216/104-2

"O dinsizden (sevgiliden) ayrı düştüm. Ey Müslümanlar! yetişin, imdat edin. Ayrılık cehennemine kâfirler dahi düşmesinler."

Bildüm bugün cân acısın cânândan ayrıldım meded
Kâfir müselmân acısın sultandan ayrıldım meded

G.115/15-1

"Bugün canandan ayrıldım, can acısının ne olduğunu anladım. Halime, kâfir Müslüman herkes acısın. Sultandan ayrıldım, medet!"

a. Abdest, Namaz, Secde, Sücûd

Abdest, namaz kılınmadan önce yerine getirilmesi mecburi olan bir fiildir. Usûlî, abdest mefhumunu tasavvufî manada ele almıştır. İlahî aşkın tesiriyle kendinden geçen âşık abdestini ciğer kanından (aşk yolunda çektiği maneviçile) alır:

Namaza turmak ister aşk mesti
Ciğer kanından alır âbdesti

P.21/10

"Aşk ile sarhoş olan, abdestini ciğerinin kanı ile alır."

Namaz, belirli vakitlerde Allah'a edilen ibadettir. Namaz, İslâmın beş şartından biridir. Mirac gecesinde beş vakit olarak Müslümanlara farz kılınmıştır.

Aşk ehli olan rind, namaz ve niyaz gibi dinin zahiri hükümleriyle uğraşmaz:

İşüm gücüm gice gündüz namâz ile niyâz idi
Düşecek 'aşk derdine' usandum kâr u bârumdan

G.205/95-4

"Gece gündüz, işim gücüm namaz kılmak ve niyazda bulunmak idi. Aşk derdine düşünce bu meşgalelerimden usandım."

Âşık, put olarak nitelendirdiği sevgiliye secde edip, zühdü takvayı bırakmak ister. Sevgilinin bulunduğu yerde âşığın kiblesidir:

Süçûd it ol büte ey dil ko gitsün zühd ü takvâyı
Çü bildün kibleni geçmiş namâzun hep kazâ eyle

G.229/118-2

"Ey gönül! Zühdü ve takvayı bırak gitsin. O put gibi güzel sevgiliye secde et, Madem ki kıbleni bildin, geçmiş namazlarını da kaza et."

Fatiha süresi, birinci ayetinde "Bütün hamd ve senâlar O Allahu Te'âlâ'ya mahsustur." denir. Yine aynı surenin dördüncü ayetinde "Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz." denir.

Ehl-i ikrar, yani iman eden kişi de yalnız Allah'a secde eder ve O'ndan yardım diler:

Ehl-i ikrârün sücûdı vü niyâzı Hakkadur
Münkirün ma'bûdı vü mescûdı dâyim lât olur

G.118/18-9

"Ehl-i ikrarın, yani inananların secdesi ve niyazı Allah'adır. İnkâr edenlerin taptığı ve secde ettikleri ise daima lât (put) tur."

Bir beyitte de, Hz. Âdem'e meleklerin secde etmesine sâcid, mescud mefhumlarıyla telmih olunmaktadır:

Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan
Âdem imiş sâcid ü mescûd olan

M.7/44

"(Kainatta) gören ve görülen, secde eden ve kendisine secde edilen insan imiş."

Her gördüğü şahsa yalvaran, niyaz eden kişinin de namazı kabul olmaz. Çünkü niyaz yalnız Allah'adır;

İden her gördüğü şahsa niyâzı
Kabûl olur mı bir dinde namâzı

P. 17/17

"Her gördüğü şahsa yalvaran kişinin, bir dinde namazı kabul olur mu?"

aa. Mescid

Mescid, secde edilecek, namaz kılınacak yer demektir. Müslümanların ibâdet yeridir. Dîvan'da mescitlerin, meyhane köşesinde itikâfa çekilenlerin (rindlerin) yeri olmadığından söz edilir:

Yir yog ise mescidde bize gam degül ey dil
Çün mu'tekîf-i kûşe-i humhânelerüz biz

G.147/43-5

"Ey gönül! Mescitte, bize yer yoksa gam değil, Çünkü biz meyhane köşesinde itikâfa çekilmişlerdeniz."

bb. Kible-Kiblegâh

Kible, Müslümanların, namaza başlarken yöneldikleri yerdir. Mürşidin kalbi, hakikat yolunun sâlikleri için kible gibidir:

Çok kâleb-i cesîmi görürsün ki kâh olur
Kalb-i şerîfi kible gibi secdegâh olur

G.117/17-1

"(Mânevi aşkın çilesi ile) saman çöpü gibi incelemiş çok ulu bedeni görürsün ki şerefli kalbi kible gibi secde edilen yer olur."

Sevgilinin bulunduğu yer âşığın kiblegâhıdır:

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdur Merve hakkıçün
Başum gitse yüzüm döndürmezem ol kiblegâhumdan

G.217/107-4

"Dilberin gamının dikenini bana safa verir. Merve hakkı için, başım da gitse o kiblegâhımdan yüzümü döndürmem."

Yukarıdaki beyitte, sevgilinin âşığa çektirdiği sıkıntı ve gam mugaylâna benzetilir. Mugaylân Kâbe'nin etrafındaki dikenlerdir. Hacılar, Merve'de ve safa ovasında haccın gereklerini yerine getirmek için say ederler. Bu sırada Kâbe'nin etrafındaki mugaylan dikeninden sıkıntı çekerler. Fakat bu sıkıntının neticesinde hacı adayı, arzuladığı vuslata erişir. Kavuşmanın neşesi için geçilmesi gereken bir merhale olduğundan mugaylan ona ızdırıp vermez. Aynı şekilde, âşık da, sevgiliye kavuşma yolunda birçok sıkıntıya katlanır. Fakat, cefânın sonunda safaya ulaşacağını bilen âşık bundan rahatsız olmaz. Şair, safâ kelimesini iki anlamıyla kullanmıştır.

cc. Duâ

Allah, "Bana duâ edin ki duânıza icâbet edeyim." demiştir. (50) Bir hadiste de "Bir mü'min ellerini kaldırıp duâ ettiği vakit, Allah, o kulun ellerini boş çevirmekten haya eder." denilmektedir.

Dua, kulluk makamının son haddidir. Hiç bir şey dua'ya engel teşkil etmez. Mukadderata bağlı olan Allah değil, kullardır. Aynı zamanda duânın yapılması da bir mukadderâttir. Mü'minin, kendisini mâsivâdan çekip, bütün gönlü ile Allah'a bağlanarak âdâba uygun bir şekilde ettiği duâ kabul edilir. Duâ, insanı Allah'a yaklaştıran ibadetlerdendir. Çünkü, Allah'a teslimiyeti ifade eden duâdan maksat, Yaradan ile yaratılan arasında irtibat sağlamaktır. İbadetin aslı ve özü olan duâ Allah katında gayet makbuldür.

(50) Kur'an, 40/60

Usûlî Dîvanı'nda, duâ mefhûmu bu îslâmî görüşe uygun olarak ifadesini bulur. Allah'ın katı, fakirin tek sığınağıdır:

İlâhi ben kuluna feth-i bâb it
Duâsın ben fakîrün müstecâb it

Ş.24/7

"Allah'ım! Ben kuluna ümit kapılarını aç ve bu fakirin duasını kabul et."

Bir beyitte, Nevrûz-ı Sultânînin gelişiyle, çınarın duâ ettiği söylenir. Çınar görünüşü yönünden ayak üzerinde el kaldırıp duâ eden bir insan olarak tasavvur edilir. Burada çınar ağacının yapraklarının "el" e benzetildiğini de göz önüne almakta yarar vardır:

Bir ayag üzre durup el kaldurup kıldı duâ
Ber-kadem nevrûz-ı Sultânî kudûmına çenâr

Kb. 58/7

"Çınar, Nevrûz-ı Sultânî'nin uğurlu gelişi üzerine bir ayak üzerinde durup, el kaldırarak duâ etti."

Beyitte sözü edilen Nevrûz-ı Sultânî, yeni gün yılbaşı, güneşin koç burcuna girdiği gündür. Eski takvime göre Mart'ın ilk günü olup bahar mevsiminin başlangıcı sayılır. İslâmiyet öncesi İran tarihinde, bugün Mart'ın altısına kadar devam eden bir bayram şeklinde kutlanır ve bunun ilk gününe Nevrûz-ı amme, son gününe ise Nevrûz-ı hâssa denilir.

Bu kutlama, İslâmiyetten sonra şii inaniş ve âdetleriyle karışarak devam etmiştir. Ayrıca Nevrûz-ı Sultani deyimi Sultan Celâleddin Melikşah tarafından hazırlatılan takvimin yılbaşı içinde kullanılır.

Âşık, sevgilinin ebedi saadeti ve kaygıdan uzak olması için daima duâ eder:

Kudûret görmesün her giz cemâlün pür safâ olsun
Hemîşe yarıcun Allah nigehdârun Hudâ olsun

G. 210/100-1

"Güzel yüzün hiçbir zaman kaygı görmesin, her zaman safa ile dolsun. Allah, daima bağışlayıcın ve koruyucun olsun."

Aşk derdine müptelâ olan hakikat ehli, şeyhinden nasihatı bırakmasını ister. Bu halde ona yapılacak en büyük yardım ve iyilik, onun için dua etmektir:

Ben özge derde ugradum bana bu pendi ko ey şeyh
Eger bir himmetün var ise lutf it bir duâ eyle

G.229/118-3

"Ey şeyh! Ben ayrı (farklı) bir derde düştüm, bana nasihat etmeyi bırak. Eğer bir iyilikte bulunmak istersen lutfet de bir duâ eyle."

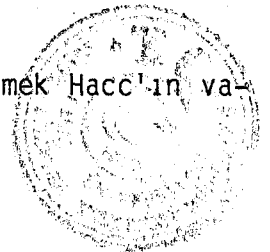
b. Hacc

Hac muayyen bir zaman içinde Kâbe'yi ziyaret etmektir. Hac hicretin dokuzuncu yılındafarz olunmuştur. İslâmın beş şartından biridir.

Hac farizasını yerine getirmek için bir takım şartlar vardır. Merve ve safada sa'y etmek, tavaf gibi.

aa. Merve

Merve, Mekke'de bir dağın adıdır. Merve de yürümek Hacc'ın vaciplerindendir:

Mugaylân-ı gam-ı dilber safâdur Merve hakkıçün
Başum gitse yüzüm döndürmezem ol kiblegâhumdan

G.217/107-4

"Dilberin gam dikenini, bana safa verir. Merve hakkı için başım gitse o kiblegâhımdan yüzümü çevirmem."

Şair burada safa kelimesini iki ayrı anlamda kullanmıştır. Beyitteki mugaylan mefhûmu ile Kâbe'nin etrafındaki deve dikenleri anlatılmaktadır.

bb. Safa

Safa da, Kâbe'de sa'y edilen bir ovanın adıdır. Safa kelimesi beyitlerde tevriyeli olarak Merve ile birlikte zikredilir.

Sevgilinin yüzü, aydınlığı dolayısıyla âşığa safâ verir. Bu bakımdan yüz, Kâbe olarak düşünülür. Aşık, ayrılıktan dolayı çok ızdırap çeker; ama sonuçta o güzelin Kâbe olan cemâlini görmeye vâsıl olur. Şâir âşık ile hacı adayları arasında ilgi kurarak her ikisinin de safâya ulaşmak için önce cefâ çektiklerini söyler. Beyitte, "Safa" Kâbe ve mugaylanla birlikte Safa Ovasını hatırlatacak şekilde kullanılır:

Bihamdillah safâ bulduk cemâli Ka'besin gördük
Usûlî gerçi firkatde yedük zahmin mugaylânun

G.179/92-5

"Allah'a şükürler olsun ki, ayrılığında ızdırap dikeninden çok cefalar gördük, yaralandık; ama sonunda yüzünün Kâbesini görerek safa bulduk."

Gönlünün aynasını saf etmeyen, mâsivâdan arınamayan sofi, safa yüzünü göremez:

Merve hakkıyçün safâ yüzini görmezsin eger
Sûfiyâ âyineni sâf itmedünse pâsdan

G.212/102-3

"Ey sofi! Eğer gönlünün aynasını pasdan arındırmamışsan, Merve hakkı için safa yüzünü göremezsın."

cc. Tavaf

Sevgilinin bulunduğu yer Kâbe'dir. Bu sebeple âşık daima oraya yönelir. Sevgilinin Kâbe olan kûyunu tavaf edebilmek için kanlı gözyaşlarıyla çöllere düşer, türlü sıkıntılar çeker, Hacılar da Kâbe'yi tavaf edebilmek için gözyaşı dökerler.

Şair aşağıdaki beyitte, rakiplerin sevgilinin bulunduğu yeri tavaf etmemeleri için göz yaşlarıyla yollarını kestiğini söyler. Böylece tavaf kelimesini âşık-sevgili çerçevesi dahilinde ifade eder:

Tâ harîm-i kûyunı itmeye nâmahrem tavâf
Kesdi işbu dîde-i hûnî beyâbân yolların

G.204/94-2

"Senin bulunduğun yeri, namahrem olanların tavaf etmemeleri için bu kanlı gözyaşı çöl yollarını ayırdı."

c. Kâbe

Kâbe'yi Hz. İbrahim binâ etmiştir. Müslümanlar kâbe'ye secde eder. Kâbe'nin yolu ve çevresi, deve dikenleriyle çevrilidir.

Müslüman olmayanlara Kâbe yasaktır, oraya giremezler. Bunlar orada herhangi bir işle meşgul olamazlar. Müslüman olmayan Kâbe'nin ağıyarıdır.

Kâbe'ye varmak için sıkıntılı bir yol geçilir, Aşağıdaki beyitte buna işaret ediliyor:

Tâharîm-i kûyûnı itmeye nâmahrem tavâf
Kesdi işbu dîde-i hûni beyâban yolların

G.204/94-2

Kâbe, meleklerin karargâhı durumundadır. Bu sebeple Kâbe ve civarı emin bir sığınaktır. Orada kavga etmek yasaktır. Senede bir defa hac farızası yerine getirilirken tavaf edilir. Bu Kâbe'yi ziyaretin önemli usullerindendir. Ziyaret esnasında kapısı ve duvarları öpülür. Orada kavga etmek ve savaşmak yasaktır. Bu sebeple Beytü'l-Haram tabiriyle de anılır.

Kâbe, ifade edilen bu hususlar içerisinde bazen, sevgilinin yolunun toprağı olur:

Gönüller Kâbe'sidür hâk-i râhı
İşigi ehl-i diller secdegâhı

Ş.39/142

"Sevgilinin yolunun toprağı gönüller Kâbesi, eşiğı ise gönül ehli olanların secdegâhıdır."

Kırılan bir gönlün yapılması Kâbe yapmak gibi hayırlı ve sevaba layık bir iştir:

Yıkılmış idün gönlümü yapdun yine rahm eyledün
Ey Halîlüm Hak bilür bir Ka'be bünyâd eyledün

G.174/68-2

"Gönlümü yıkmıştın, bana rahmettin, gönlümü yaptın. Ey dostum!
Allah bilir, bir Kâbe binâ ettin."

Beyitte, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi bina etmesine de işaret vardır.
Şair, bu sebeple, sevgili ile Halîlârasında münasebet kurmuştur.

Gönül ve cân da Kâbe'ye benzetilir. Gaddar ve merhametsiz feleğin bu gönül Kâbe'sini devamlı inciterek âşıkla oyun oynadığından, ona türlü hileler ettiğinden söz edilir. Burada gönül Kâbe olarak düşünülmüştür:

Dil ü cân Kâbesini kılup âzâr
Oyunlar oynadı bu çarh-ı gaddâr

Ş. 30/61

"Bu gaddar felek, gönül ve can Kabesini incitip onlara türlü oyunlar oynadı."

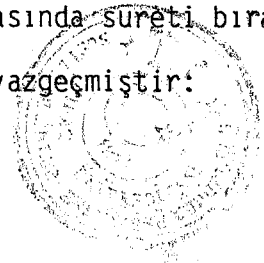
Âşık, sevgilinin Kâbe olarak nitelendirdiği mahalline giderken çektiği sıkıntıları ruhunun gıdası olarak kabul eder. Âşık için orada ölmek safâdır:

Gönlüme râhunda gam yimek gıdâ-yı rûhdur
Kâ'be-i kûyunda cân virmek safâdur sevdigüm

G.196/86-3

"Senin yolunda sıkıntı çekmek, gönlüme ruh gıdasıdır. Sevdigim!
Senin bulunduğun yerde can vermek de bir safadır."

Aşk tekkesine giren gönül dervişi, mânâ deryasında süreti bırakır. Gönlünü Kâbe kılan âşık, maddi anlamda Kâbe'den vazgeçmiştir:

Tekye-i 'aşka gir ey abdâl-ı dil ko Kâ'beyi
Hey yaban dîvânesi cehdeyle sen de evden ol

G.182/75-6

"Ey gönül dervişi! Aşk tekkesine gir. Kâbe'yi bırak. Hey yaban divanesi! Biraz gayret et, sen de bu tekkenin dervişlerinden ol."

Kâbe mefhumu yer yer, Kâbe-i maksûd şeklinde geçer. Kâbe-i maksûd, tasavvufi anlamda zikredilir. Bu kavramla kastedilen, tasavvufun en yüksek mertebesidir. Mutasavvıfın tek arzusu da bu makama erişmektir:

Kâbe-i maksûda irdüm şevk sahrâsındayam
Gönlümün buldum murâdını tesellâsındayam

Muh. 77/IV-4

"Kâbe-i maksu da eriştim, şevk sahrasındayım. Gönlümün muradını buldum teşelli oldum."

Herkes Kâbe-i maksûda erişilecek yolu bulmuşken şâir, hala dert vadisinde perişan olmaktan şikâyet eder:

Kâbe-i maksûda yol buldı Usûlî her kişi
Nekbe gönlüm derd vâdisinde sergerdân henüz

G.143/39-10

"Ey Usûlî! herkes Kâbe-i maksûda yol buldu. Talihsiz gönlüm ise henüz dert vadisinde perişandır."

Âşık, Kâbe-i maksûdu; yani vahdete ulaşmayı aklına koyunca, kendi şahsi iradesini bırakarak Allah'ın iradesini kendi isteği haline getirmeyi arzular. Böylece tek ve tam bir iradenin hakimiyetini sağlama safhasına varmayı temel hedefi haline getirince, cihanı hızlı seyreden

aşkın ayağı onu bir adımda vahdet makamına eriştirir:

Kasd idicek Kâbe-i maksûda kûy-ı vahdete
Bir kademde irişür pây-ı cihân-peymâ-yı 'aşk

G.164/58-15

"(Âşık) Kâbe-i maksûda varmayı isterse, aşkın cihanı hızla seyr-
eden ayağı onu bir adımda vahdetin semtine eriştirir."

Aşk vadisinde perişan olan sonunda mutlaka, Kâbe-i maksûda eri-
şir:

Bulur yol Kâ'be-i maksûda ön son
Bu vâdilerde sergerdân olanlar

G.123/23-6

"Bu vâdilerde perişan olanlar, eninde sonunda Kâbe-i maksûda
ulaşırlar."

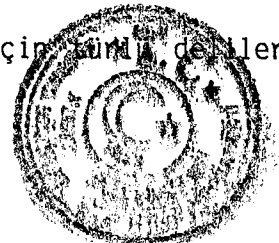
Kâbe-i maksûdu arayan kişi kendisine cahilleri rehber edinmemeli-
dir. Bu yolu ehinden tahsil etmelidir. Beyitte geçen gulyabani, âşığı
yolundan alıkoymak isteyen cahil kişilerdir.

Ararsan Kâbe-i maksûd râhın câhile uyma
Kılaguz itme kendüne gûl-i beyâbânı

G.239/127-10

"Kâbe-i maksûd yolunu ararsan câhile uyup, kendine gulyabaniyi
kılavuz edinme."

Kâbe-i maksûd gizlidir; yalnız ona ulaşmak için türlü de'vâler
gösterilmiştir:

Kâbe-i maksûdı pinhân eyleyüp gösterdi dest
Herkes bir maksûd her şahsa bir türlü delil

G.181/74-7

"Kâbe-i maksudu gizleyen el, herkese bir maksad ve her şahsa türlü deliller gösterdi."

d. Bayram-kurban

Kurban, Allah'a yaklaşmak ve rızasını kazanmak için veya bir şükran ifadesi olmak üzere, belli zamanlarda usûlüne uygun şekilde kesilen hayvandır.

Kurban, bir gaye uğruna feda olmak şeklinde de ifade edilir. Âşık için sevgiliye kavuşmak bir bayramdır. Beyitlerde bayram-kurban mefhumları âşık-sevgili çerçevesi içinde ele alınır.

Âşık Sevgiliye kavuşma bayramında kendisini kurban eder. Kurban kelimesi "yaklaşmak, yakınlaşmak" anlamlarını taşır:

Yârin cemâlini gördün
Ayagına yüzün sürdün
Usûli bayrama irdün
Var cânunı kurbân eyle

G.228/117-7

"Ey Uşûlî! Yarın güzel yüzünü gördün, ayağına yüzünü sürdün, artık bayrama eriştin. Var canını kurban eyle."

'Iyd-i vasla cân virür çoktur Usûlîdir velî
Cânını bin şevk ile yoluna kurbân eyleyen

G.207/97-8

"Kavuşmanın bayramına canını veren çoktur. Yalnız cânını bin şevk ile senin yoluna kurban eden Usûlî'dir."

Vuslat bayramını arzulayan âşık önce canını kurban etmelidir;
aksi takdirde, bu isteğine kavuşamaz:

'Iyd-i vasla irmege cânunu kurbân itmeden
Kasd kıldinsa gönül olmaz temennâ eyledün

G.173/67-6

"Ey gönül, kavuşmanın bayramına erişmeyi, canını kurban etmeden
arzuladıysan, olmayacak bir dilekte bulundun demektir."

Âşıklar, sevgilinin mahallinde kan ederler. Bu mücadelede her
zaman biri kurban olur:

Didiler Kâbe-i kûyunda bugün kan oldu
'Âşıkun var ise biri yine kurbân oldu

G.251/139-1

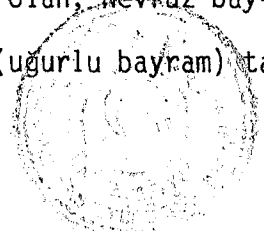
"Dediler ki Kâbe gibi olan mahallinde bugün yine kan döküldü.
İhtimal ki, âşıklarından biri yine kurbân oldu."

İrişmesün visâlün 'ıydine dil ey kemân ebrû
İşiginde eger bin cân ile olmazsa kurbânun

G.179/72-3

"Ey keman kaşlı güzel! Gönül, eğer eşiğinde bin can ile kurba-
nın olmazsa kavuşmanın bayramına erişmesin."

Bir beyitte de, Celâli takvimine göre yılbaşı olan, Nevruz bay-
ramından söz edilir. Rûz-ı nevrûz için, 'ıyd-ı ferrûh (ugurlu bayram) ta-
biri kullanılır:

'Iyd-ı ferrûhla ferâh buldukça halk-ı kâinât
Rûz-ı nevrûz ile zeyn oldukça eyyâm -ı bahâr

Kb. 62/67

"Bu uğurlu bayram ile cihan halkı ferah bulup, nevruz günü ile bahar günleri süslendikçe..."

e. Günah-Tevbe

Günah, Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dini suçtur. Cezayı gerektiren ameldir. Mümini gûnahtan alıkoyan en büyük etken ise Allah'ın azabından, öfkesinden kaçınmak düşüncesidir.

Mü'min olan kişi, günahlardan uzaklaşma konusunda son derece titizdir.

Divan'da günah, İslâmi görüşe uygun olarak ifade edilir. Bir beyitte "yazug" şeklinde söylenir:

Tarîkum üzre yâ Rab kuyı kazma
Bu söz kim söylerem yazuga yazma.

Ş. 37/126

"Yâ Rab! Yolumun üzerine kuyu kazma (maksûda ermemi engelleme)!
Bu sözü söylediğim için günah yazma."

Bazı müminler İslâm'ın gereklerini yerine getirmemektedirler. Kendilerine müminiz diyen bu kişiler son nefeslerini günah ve küfr içinde verirler:

Ey nice mü'minüm denilen kişi son nefes
İmânı küfr ü tâ'atı yekser günâh olur

G.117/17-4

"Ey nice müminim diyen kişi! Son nefeste imanın küfr ve ibadetin baştan aşağı günah olur."

Âşığını devamlı inletip, makamını rakipleri için sığınak eden sevgiliye muhabbet göstermek de günahdır:

Tapun gayre penâh imiş işimüz dün ü gün âh imiş
Seni sevmek günâh imiş gidelüm bâri şehründen

G.221/111-5

"Senin, rakip için bir sığınak olan makamında bizim (âşıkların) işimiz ise gece gündüz âh etmek imiş. (Demek ki) seni sevmek günah imiş. Gidelim bari şehrinden."

Beyitte şair, âh etmenin de günah sayıldığından hareketle birinci mısradaki gün va âh kelimelerinde oyun yapmıştır.

Ah etmenin günah olduğu gerçeği bir başka beyitte de şöyle ifade edilir:

Katında bir gün âh itdüm hatâ kıldum günâh itdüm
Suçum afveyleyüp kılsa şefâat Mustafa Bârî

G.243/131-6

"Senin huzurunda bir gün âh ettim, hatalı davrandım, günâh işledim. Hz. Muhammed şefaata eylese de (Allah) suçumu affeylese."

Beyitte "bârî" kelimesinin "Allah" anlamı düşünülmelidir.

f. Sevap

Sevap, Allah'ın rızasına sebep olan uhrevî mukafata layık iş, hayır demektir. (50)

Sevap mefhumu, Divan'da İslâmi düşüncenin dışında sevgili-âşık çerçevesi dahilinde işlenir.

Sevgili, oka benzeyen gamzesiyle günahsız âşığını hata ettikçe öldürmektedir. Bundan kurtulmanın yolu hiç günah işlemek sevabın kendisi olmaktır:

Bî-günâh 'âşıkun öldürmege tîr-i gamzesi
Her hatâ kim işleye 'ayn-ı sevâb olmak gerek
G.175/69-3

"(Sevgilinin) gamzesinin oku günahsız âşığını, her hatasında öldürmesin diye sevabın kendisi olmak gerek."

g. Gazâ

Din uğruna yapılan harp ve kazanılan zafer, gazadır. Gazâ, Müslüman olmayanlara karşı yapılır. Bu harbin sonucundaki galibiyete de gazâ denir.

Usûlî, gazâ mefhumunu İslâmi düşüncenin dışında kullanır. Sevgiliyi bırakıp da başka birine gönül veren âşık kâfir olmuş demektir. Onu öldürmek en büyük gazâdır:

Sen büt-i tersâyı koyup gayri yâre dil viren
Kâfir-i-'aşk oldı öldürsen gazâdur sevdüğüm

G.196/86-6

"Ey sevdiğim! Senin gibi put kadar güzel bir sevgiliyi bırakıp başka birine gönül veren, aşkın kâfiri olmuştur. Onu öldürsen gaza sayılır."

h. Şehîd

Şehîd; din ve yüksek bir ideal uğruna verilen savaşta ölen kim-
sedir.

Şehâdet mertebesi mukaddes bir makamdır. Bu sebeple bir inanca
göre, şehitlerin kabrine nûr iner:

Şehîdün nûr iner kabrine dirler lîk ben haste
ölürsem bu harâretle çıkar odlar mezârumdan

G.205/95-6

"Şehidin kabrine nûr iner derler; lâkin hasta olan ben, ölürsem
bu hararetle mezarımdan ateşler çıkar."

I. Nazâr

Kur'ân-ı Kerîm'de nazar bir âyette "Ve dedi ki "Oğullarım (Mı-
sır'a) bir kapıdan girmeyin ayrı ayrı kapılardan girin de nazar değme-
sin."⁽⁵¹⁾ şeklinde geçmektedir. Bir başka âyette de "O inkâr edenler zik-
ri (Kur'ân'ı) işittikleri zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler-
di."⁽⁵²⁾ şeklinde geçer.

Divan'da nazar kelimesi, "yavuz nazar" şeklinde ifade edilir.
Şair, memdûhunu överken, Onu yavuz nazardan saklaması için Allah'a yalva-
rır:

Her nefes yavuz nazardan sakla yâ Rabbî diyü
Ayagun toprağına budur duâ-yı rüzgâr

Kr. 52/48

(51) Kur'an, 12/67

(52) Kur'an, 68/51

"Rüzgar, onu her an kötü gözlerden sakla ya Rabbi diye, ayagının toprağına duâ eder."

Rüzgârın "zaman, devran ve o zamanda yaşayan kişilerin bütünü" anlamına da geldiğini biliyoruz. Şair burada rüzgârın bu anlamlarını da hatırlatarak adı geçen mefhûmu îham-ı tenâsüplü kullanmıştır.

Âşık, sevgilinin kötü gözlerden zarar görmemesi için duâ eder:

Hak cemâlün gülşenin bād-ı zarardan saklasun
Hâk-i pâyün gevherin yavuz nazardan saklasun

G.211(101-1

"Allah, güzelliğinin gül bahçesini zararlı rüzgârlardan saklasın, ayağının toprağının cevherini de kötü gözlerden saklasın."

Âşık, sevgilinin fenalığını isteyen kötü gözlere belâ yağdırır, bedduâlar eder:

Ayagun toprağın yavuz nazardan saklasun Allah
Sana bed-h'âh olanların başına bin belâ olsun

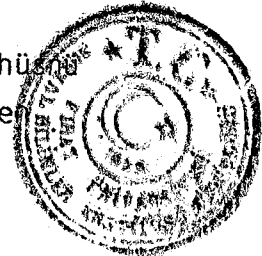
G.210/100-2

"Allah, ayağının toprağını kötü gözlerden saklasın, sana fenâlık düşünenlerin başına bin belâ olsun."

Âşık, sevgilinin, dillerin ifade edemediği ve gözlerin şimdiye kadar göremediği güzelliğinin kötü gözlerden saklanması için Allah'a duâ eder:

Nice şerh eylesün diller bu gözler görmedük hü
ilâhî sakla sen cânı yavuz dilden yavuz gözde

G.215/105-4

"Bu, gözlerin görmediği güzellikteki sevgiliyi diller nasıl anlatsın. Allah'ım! sen canı (sevgiliyi) kötü dilden kötü gözden koru."

i. Rızâ

Allah'ın takdirine gönül rızâsı ile boyun eğmek, hoşnutluk ve memnun kalmak demektir.

Hız. Muhammed "Bana, hakkı bilip, ona uymayı, bâtılı batıl bilip ondan sakınmayı nasîb eyle. Beni senden hidâyet gelmeden, hevâ ve isteklerime tâbi olmaktan koru. Benim hevâ ve arzusun sana itaata yönelik olmasını sağla. Rızânı üzerimde kıl."⁽⁵³⁾ duâsıyla daima Allah'ın rızasını istemiştir.

Allah katında makbul olup yalnız onun hoşnutluğunu, memnûniyetini, rızâsını isteyen ve takdire boyun eğen âşık, kendisine, mânevîyâtın kapılarını açacak, vuslata erdirecek ve mânevî ilhamı kazandıracak bir göz (basîret) vermesini ister:

Yâ ilâhî bu dil-i bîçâreme bir dîde ver
Kim rızânı gözleyem artık yabana bakmayam

G.188/79-3

"Ey Allah'ım! Bu çaresiz gönlüme öyle bir göz ver ki yalnız senin hoşnutluğunu isteyip, başkasına bakmayayım."

İnsanın, başına geleceği belâ ve musibetlere rızâ göstermesi gerekir. Çünkü bu Allah'ın takdiridir:

Dürlü kazâyile dolar ise fezâ-yı çarh
Göster rızânı böyleyimiş iktizâ-yı çarh

G.113/13-1

"Bu feleğin fezası türlü kazalarla dolu ise de rızanı göster, çünkü feleğin iktizâsı böyle imiş."

Görüldüğü gibi şairimiz, bu hususlarda da geleneğe uymuş ve bu konuları İslâmî görüş çerçevesi dahilinde işlemiştir.

j. Nur

Nur, eşyanın zuhûruna sebep olan şey demektir. Allah, Nûr-ı küllîdir. O'nun üzerinde nur yoktur. Bütün nurlar ondan iktibas ve istimdâd ederler. Çünkü nûr O'nun zatındadır. Bu evsaftaki nûr "en-Nûr" "ilk nur" ismiyle tesmiye olunur. Semâvât ve arz nûrun iki tabakasına hitab etmek üzere nurla doludur. Nûrun iki tabakadaki muhatapları basar (görme) ve basîret (seziş) tir. Yani his ve akıldır. Sâdece gözüyle görme durumunda olan, semâlarda yıldızlardan ve güneşten başka nûr görmez. Bir de yeryüzüne onlardan akseden ışıkları görür.

Aklî ve mânevî nurlara gelince, ulvi âlem bunlarla doludur. Bunlar da meleklerin cevheridir. Sufli âlemde hayat-ı hayvâniyye ile, sonra hayat-ı insâniyye ile doludur. Yeryüzüne insanla inen nurla suflî âlemin nîzâmı zâhir olmuştur. Nitekim meleki nur ile ulvi âlemin nîzâmı zâhir olmuştur. Nurların nûru ilk menbaı Allah'tır ve şeriki yoktur. Diğer nurlar müsteârdır, iğretidir. Hakiki nur ancak O'dur, her şey O'nun nûrudur, Nûr-ı küllî O'dur. O'ndan gayrısının hüviyeti ve nûru mecâzîdir. Öyle ise bütün nurlar O'dur. Diğer nurlar bizâtihi değil, Ona bakan yönleriyle nurdurlar. (54)

Kur'ân-ı Kerîm'de "Her yüzü olanın yüzü O'na müteveccihdir⁽⁵⁵⁾." buyrulur.

(54) Hâce Muhammed Parsa (Buhârî) Tevhîde Giriş, ist. 1988, s. 287-288

(55) Kur'an, 2/115

Divan'da nûr mefhumu bu islâmi görüşe uygun olarak yer alır. Aslı topraktan olan insan, Allah'ın nûruyla can bulur. Basîreti ile canın mekânını mekânsız kılarak, nurların nuruna ulaşmak ister:

Bu hâkî cismüni nûrunla cân it
Mekân-ı cânı evc-i lâmekân it

Ş. 37/129

"Bu toprak olan cisme nûrunla can ver, can mekânını da mekânsızlığın zirvesine ulaştır."

Hz. Muhammed, Allah'ın nûrundan yaratılmıştır. Alemler de, Hz. Muhammed'in nûrundan yaratıldı. Alemlerin mayası "Nûr-ı Muhammedî" dir.

Mü'min ve kâfir herkeste Nûr-ı Muhammedî mevcuttur. Mü'min olanın âhireti o nûr ile aydınlanır, nurlanır. Hz. Muhammed Hakk'ın nûrudur.

Nûr-ı Hakkum Hak bana rehber durur
Ümmetüm benüm ilâhîler durur

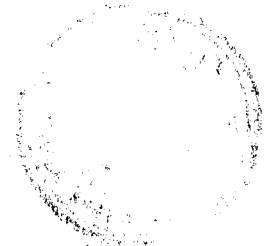
M. 7/51

"Hakk'ın nûruyum. Hak bana rehberdir. Benim ümmetim Allah'a iman edenlerdir."

Âlem-i ulvîde seyran kılan âşık seyr u sülûkta, ilâhi sırlara vakıf olmasına vesîle olan mürşîdinin yüzünde hakikat nûrunu görür:

Hakâyık nûrını gördüm yüzünde
Dekâyık gevherin sezdüm sözünde

Ş. 33/90

"Yüzünde hakîkat nûrunu gördüm, sözünde ilahi sırların cevheri-
ni sezdim."

Yokluk denizinde yok olup, canlar cânını bulan âşıklar, Hakk'ın
nûruna birer delildirler:

Hak nûruna bürhân olmuş
Her bir derde dermân olmuş
Cânlar içinde cân olmuş
Fenâlaruz fenâlaruz

G.151/47-7

"Hak nûruna delil olmuş her derde derman olmuş, canlar içinde can
olmuş fenâlarız."

k. Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Kur'an'ın nüzûla başladığı Ramazan ayının yirmi-
yedinci gecesidir. Kur'an da "Biz o Kur'ân'ı kadir gecesinde indirdik. Kadir
gecesinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Kadir gecesi bin aydan ha-
yırlıdır. Melekler ve ruh o gece Rablerinin izniyle (o yıl takdir edil-
miş olan) her iş için iner."⁽⁵⁶⁾ buyurulmaktadır.

Kadir gecesinde mü'minlere, bütün dileklerinin kabul edileceği
müjdelenmiştir.

Divan'da, Kadir gecesi bu islâmî görüşten yararlanılarak âşık-mâ-
şuk çerçevesi dahilinde işlenmiştir. Âşığa, sevgilinin hayalinden gelen ha-

(56) Kur'an, 97/1-2-3-4

berlerden, müjdelerden dolayı her gece Kadir gecesi gibidir:

Çün hayâlünden irer cân u dile nev nev nüvîd
Ben garîbe her gice kadr oldu vü her rûz 'ıyd

G.114/14-1

"Senin hayalinden, cana ve gönle gelen çeşit çeşit müjdelerden dolayı, ben garibe her gece Kadir ve her gündüz bir bayramdır."

1. Berat Gecesi

Berat gecesi, Hz. Muhammed'e, Peygamberliğinin müjdelendiği Şaban ayının onbeşinci gecesidir.

Berat ve Kadir kelimeleri, aynı zamanda, değer itibar, onur, şeref, haysiyet, rütbe ve nişan gibi mânâlar da içine alır.

Şair, memdûhunu överken, Onun her gecesinin berat ve kadr gibi kendisine itibar ve şeref verici müjdelerle dolu olmasını ister:

Her günün nevrûz u 'ıyd olsun gicen kadr u berât
Devlet ile behcet ü şâdîde ol leyl ü nehâr

Kb. 63/48

"Her günün nevrûz ve bayram, gecen kadr ve berat olsun. Gece ve gündüz, devlet ile, bolluk ile huzur içinde ol."

2. Küfr, Kâfir

Küfr, İmânın varlığı için gereklidir. Çünkü küfrü tanımayan, bilmeyen bir mümin için küfr her zaman düşünülebilir. Küfrü, bilerek tanıyarak edilen iman hakiki imandır. Temelinde, böyle bir düşünce ve görüşün hakim olduğu beyitler de küfr mefhumu, bazan sevgilinin saçı için mü-

şebbehünbih olur. Aralarındaki münasebet saç ile yüz unsurunun bir arada üst üste ve yan yana bulunuşları dolayısıyladır. Bu küfr iman tezadı içinde işlenir. Yani küfr ve iman birbirlerinin varlığını daha belirli ve anlaşılır hale getirip, birbirlerini tanımlıyorlar. Çünkü her şey zıddı ile kâimdir. Aynı şekilde saç ve yüz de birbirinin tamamlayıcısıdır. Saç, yüzü kuşatmış ve örtmüştür. Saç, ayrıca uzunluğu dolayısıyla, yerlerde süründüğü, rengi siyah olduğu içinde hor ve hakirdir. Dolayısıyla küfrdür. Çünkü küfrün sözlük anlamı "örtmek, kapatmak" demektir. Dünyadaki basit istekler ve ilgiler insanı küfre sevkeden bir vesiledir. Bunlar imana musallattır. Diğer taraftan, sağlam bir imana sahip olmak için de küfrü tanımak gerekir. Aksi takdirde küfrün ne olduğundan habersiz olan mü'min her zaman ona meyilli olacak ve hakiki imandan mahrum kalacaktır:

Kâfir olmadı ne var biçâre sevdiyse seni
Hay efendim sevdiğüm ömrüm Memişâhum benüm

Mur. 95/VI-2

"Çaresiz âşığın seni sevdiyse, bundan ne çıkar? Kâfir olmadı ya. Hey efendim, sevdiğim, Memi şahım benim."

a. Münkir

Münkir, hakikatı reddeden, Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in son peygamber ve Allah'ın elçisi olduğunu, tebliğ ettiği dinin hak dini olduğunu kabul etmeyendir.

Beyitlerde, münkir mefhumu, inkârındaki inadı iman edenlerce hiçe sayılan bir dinsiz olarak işlenir. Pirin (mürşidin) eteğinden tutarak tasavvuf mertebelerinin zirvesine ulaşmayı temel gaye edinen mutasavvıfı hiç bir engel yolundan alıkoyamaz, Nitekim, sâlikî bu yoldan alı-

koymaya çalışan münkir ona türlü hileler yapar. Fakat, sâlikin sebatı münkiri mağlup eder:

Serden geçer imiş bu yolda server
Münkirler elinden kesilür serler
Nice bin baş çıkup bagrumda söyler
Dönmezin niye döneyin pîrümden

V. 86/III

Beyitlerde, genel olarak, mü'minin, münkire daima galip geldiği düşüncesi işlenir. Bu düşünce bir beyitte şöyle bir benzetme ile ifadesini bulur: Arif, aya, onu yolundan etmek isteyen münkir de köpeğe benzetilir. Köpeğin, aya karşı olan avazı, ayın tabii seyrine hiçbir zarar veremez. Aynı şekilde, Hakk'ı tam anlamıyla bilen ârife de münkir hiçbir zarar veremez; çünkü ârif onun inkârını hiçe sayar:

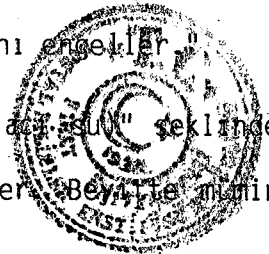
Seyr-i mâha yog imiş âvâz-ı segden çün zarar
'Arif olan hiçe sayar münkirün inkârını

G. 248/136-8

"Ayın tabii seyrine (hareketine) köpeğin uluması nasıl bir zarar veremezse, ârif de münkirin inkârını hiçe sayar."

Bir başka beyitte şair, mümin-münkir tezaadını Kur'ân'ın Furkan sûresindeki bir âyetle açıklamaktadır. Adı geçen sûrenin 53. âyetinde şöyle buyurulmaktadır. "iki denizi (tatlı ve tuzlu suları ayrı olan) salıveren O'dur. Bu tatlıdır hararet söndürür. Bu tuzludur acıdır. O ikisi arasında da bir engel konmuştur ki birbirine kavuşmasını engeller."

Şair, "'azb-ı fûrât (tatlı su), milh-i ucâc (acı su)" şeklinde ifade ettiği bu tabirlerle mü'mini ve münkiri kasteder. Beyitte mümin

'azb-ı fūrâta, münkir ise milh-i 'ücâca benzetilir. Ve bunların birbirine asla karışamayacağı söylenir. Çünkü İman bunu engellemektedir:

Münkirün acı sözünden sanma kim telh ola dil
Vire mi 'azb-ı fūrâta hiç keder milh-i 'ücâc

G.111/11-4

"Münkirin acı sözünden, gönlün acı duyacağını zannetme! çünkü tatlı suya, acı su nasıl bulanıklık versin."

Burada keder kelimesinin üzüntü, kaygı anlamından çok, tozlanmış, bulanıklaşmış anlamlarını düşünmek gerekir. Şair bu kelime üzerinde edebi sanata başvurmuştur.

b. Büt, Büthâne, Sanem

Büt, sanem genellikle, kilise veya puthane ile birlikte düşünülmektedir. Büt, güzelliği sebebiyle sevgilinin kendisi veya yüzü için benzetme unsuru olmaktadır. Beyitlerde sevgili, büt, büt-i tersa, büt-i çin şeklinde ifade edilmektedir:

Din ü dil virmek revadur sen büt-içine didüm
Sürdiler ben kâfiri müşrik diyü büthaneden

G.203/93-7

"Çin putuna benzeyen sen sevgiliye din ve gönül vermek revâdır dedim. Ben kâfiri müşrik diye puthaneden kovdular."

Bir büt-i Çine gönül virdük ise ey zâhid
Bize kâfir dime biz dahi Hudâ'nun kulıyuz

G.145/41-4

"Ey zâhid! Bir Çin putuna (sevgili) gönül verdik diye bizi kınama! Biz de Allah'ın kuluyuz."

Dost didarını (Allah'ın yüzünü) gönül gözüyle gören âşık, mâsiva'yı terkederken Kâbe'yi puthaneden ayırtedemez:

Kâbeyi büthânedeki fark eylemezse vechi var
Dost didârını görür her yerde çün bînâ-yı 'aşk

G. 134/58-13

"Âşık, aşk gözü ile her yerde dostun cemâlini gördüğü için, kâbe'yi büthaneden ayırtedemezse şaşmalıdır." Vech kelimesinde söz sanatı yapılmıştır.

Büt, bir hristiyan güzelidir. Bu güzele, bir Müslüman gönül verirse, 'aşk pazarında rüsva olur, dile düşer:

'Aşk bâzârında cânım hayli rüsvâyı geçer
Bir büte yüz urdı gönlüm şimdi tersâyı geçer

Muh. 76/II-4

"Canım, aşk pazarında hayli rüsva olmuştur. Gönlüm bir put (güzel)'a âşık olup şimdi hristiyan geçinir."

Put gibi güzel olan sevgililer, âşığın gönlünü, dinini yağmalayıcı ve yok edicidir. Çünkü kâfir, devamlı Müslümanla mücadele halindedir. Kendisine, bir Müslüman'ın âşık olduğunu gören Hristiyan güzeli, onun dinini yok etmek için hemen harekete geçer:

Kâfir itdiler beni feryâd bu büthânedeki
Dîn ü dil gâret ider sîmîn sanemler var imiş

G.155/51-4

"Eyvâh! Din ve gönül yağmalayıcı gümüşten sanemler, beni bu büt-
hanede kâfir ettiler."

c. Deyr

Deyr, içinde güzel putlar bulunması sebebiyle ele alınır. İçinde
putların bulunduğu deyr, gönül için benzetme unsuru olur:

Deyr-i dilde ey sanem yâd olsa nâmun bir nefes
Her bucakdan şevk ile bir na'ra-i yâhû gelir.

G. 132/30-4

"Ey sanem! Gönül kilisesinde bir an adın anılsa her bucaktan
şevk ile yahu naraları gelir." "Yahu" tasavvufî anlamda "herşey bitti, sa-
dece 0 kaldı." demektir.

XIII. ONİKİ İMAM

Hz. Peygamber'in vâsileri, halifeleri ve Allah'ın emriyle ümme-
tine bildirdiği imamlar onkidir.

Hz. Peygamber, "Her Peygamber'in bir vasiysi ve vârisi vardır,
Hz. Ali, benim vasiym ve vârisimdir." demiştir.

Vâsî, bir kişinin kendisinden sonra yerine geçen onun tarafın-
dan yapılması gereken ve istenen işleri yapmaya memur edilen kişidir.
Vefat eden kişinin işlerini vasî idare eder. Onun işlerinde, onun adına,
onun dileğine tam uygun olarak tedbir ve tasarruf sahibi olur. Peygam-
berler vasîleri ve ümretleri üzerinde umumî vilâyeti sabit olan kişiler-
dir. Bunlar peygamberlerin halifeleridir. Aynı zamanda da ümretlerin
imamlarıdır. (57)

(57) Abdûlbâki Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, ist.
1987, s. 312

Bu imamlar sırasıyla şöyledir:

1. Hz. Ali (M.597-661)
2. Hz. Hasan'ül-Mücteba (624-670)
3. Hz. Hüseyin'üş-Şehîd (625-680)
4. Hz. Ali b. Hüsiyen Zeyn'ül-Abidin (659-694)
5. Hz. Muhammed b. Aliyy'il-Bâkır (676-795)
6. Hz. Ca'fer b. Muhammed'ıs-Sâdık (699-766)
7. Hz. Mûsa b. Cafer'il-Ka'zım (744-802)
8. Hz. Aliyy b. Mûsâ'r-Rızâ (770-833)
9. Hz. Muhammed b. Aliyy'il-Takıyy'il-Cevâd (811-835)
10. Hz. Ali b. Muhammed'ün-Nakıyy'il-Hâdi (829-868)
11. Hz. Hasan b. Aliyy'il-Askeri (845-873)
12. Hz. Mehdî b. Hasan'ül-Askeri (869-880)

Usûlî, Yenice'de tasavvufî atmosfer içerisinde yetişmiştir. Bu hava, Alevî-meşreb bir karakter taşımaktadır. Bu sebeple Alevî şairlere mahsus "düvazdeh imam" övgülerine rastlanmaktadır. Dîvân'ın musammatlar bölümünde yer alan dört numaralı şiiri bir oniki imam medhiyesidir. Ayrıca imam Musa'er-Rızâ'yı tavsif eden müstakil bir manzume de mevcuttur. (Müseddes fî Medh-i im;am Mûsâer-Rızâ Rahmetullâhi 'aleyh/78):

Mustafa vü Murtazâ'nın nakdisin ey pâk-i dîn
Hem Hüseyin ile Hasan hem şâh Zeyne'l-Âbidîn

Müs.79/2-IV

"Ey dinin paki (Temizi)! Sen Mustafa ve Murtazanın, hem Hüseyin'in hem de Hasan'ın halefisin."

Oniki imamdan söz eden bir varsağıda şair, onları olan bağıtlı-ğından söz eder ve onları, pirleri olarak zikreder:

Zeyne'l-Abidindür gönlümden cânım
Muhammed Bâkır'a bakar bu cânım
Ca'fer-i Şâdık dur dînüm imânum
Dönmezin niye döneyim pîrümden
V.87/VII

Kâzım bize bir ni'metdür Hudâ'dan
Râzıdur Hakk Ali Muse'r-Rızâdan
Muhıbbüz Nakî'ye kâl u belâdan
Dönmezin niye döneyim pîrümden
V.88/IX

Şair, İmam Mûsa 'er-Rızâ'ya bir medhiye hüviyetinde olan Müseddes'te O'nun evliyanın şahı ve ceddinin 'Aliyy'ül-Murtazâ olduğunu, yüzünde Mustafa'nın nurunun parladığını söyler:

Nâme-i ikbâlde nâmı 'Ali Mûse'r-Rızâ
Kendü şâh-ı evliyâ cediti 'Aliyyü'l-Murtazâ

Müs. 78/II-1

"O'nun talihli adı Ali Mûse'r-Rıza, kendisi evliyanın şahı, atası da Aliyyü'l-Murtaza'dır."

Al-i abâ'nın gücü, Mûse'r-Rızâ ile daha da güçlenmiştir. Şair O'ndan "Horasan'ın şahı" diye söz eder:

Buldı kuvvet lâcerem ser-pençe-i Âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i şâh-ı Horasân esselâm

Müs. 78/II-3

"Al-i abânın gücü, şüphesiz seninle kuvvet buldu.
Ey Horasan'ın şahı, sana selam olsun!"

O, bir cömertlik denizi, kerem ocağı, acem mülkünün hâcesi, Yesrib şehrinin de ummanıdır:

Ey muhî-t-i kulzüm-i cûd-ı sehâ kân-ı kerem
Gevher-i 'ummân-ı Yesrib h'âce-i mülk-i Acem

Müs.79/II-1

"Ey cömertlik denizinin muhiti! Sen kerem ocağı, Medine şehrinin ummanının gevheri, Acem mülkünün hocasıdır."

Bir başka beytte de O'nun kronolojisini çizer:

Bâkır u Sâdık dahi Kâzım İmâm-ı hem -nişîn
Hem Takıyyi bâ - Nakî hem Askerî sensen yakîn

Müs. 79/IV-2

"Bâkır, Sâdık ve Kâzım birbirlerine yakın olan imamlardır. Takî, Nakî ve Askeriye de yakın olan sensin."

Hz. Muhammed, dünya tamamen karanlıklara boğulunca, kendi neslinden birinin çıkacağını ve yeryüzünü baştan başa adaletle dolduracağını haber vermiştir. Sünnilere göre bu zat, âhir zamanda doğacaktır.

Şiilere göre, hicretin ikiyüze altıncı yılında, şaban ayının onbeşinci gecesini doğmuş olan onikinci imamdır. Yetmişüç yaşında kaybolduğu rivayet edilir. Halâ sağdır. Hz. İsa'nın gökden inip ona uyacağı müjdelenmiştir. Bu, Mehdî'dir. Mehdî'nin ayrıca, sahibü'z-zaman (zamanın sahibi) ve hâdi (hidayete erdirici) gibi lakapları da vardır:

Mehdi-i sâhib-zamânın hâdî-i rûy-ı zemîn
Esselâm ey Hazret-i şâh-ı Horâsân esselâm

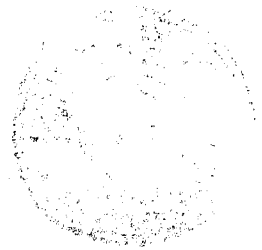
Müs.79/IV-3

"Zamanın sahibi olan Mehdi ve yeryüzünün hidayete erdiricisidir. Ey Horasan şahı! sana selam olsun."

Mehdi gizliliğinden dolayı "Sırr-ı Hudâ" olarak da adlandırılır:

Nakî Hakdan İmâm-ı pişvâdur
'Askerî düşmene tîg-i kazâdur
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdur
Dönmezin niye döneyin pîrûnden

V. 88/X

İKİNCİ BÖLÜM

B - TASAVVUF

1. Hak Âşığı

Âşık, gayesi nefis terbiye ve tezkiye (temizleme)'siyle üstün ah-laka, yani "Ahlâk-ı Muhammediye" ye ulaşmak isteğinde olan, mânâ âlemi-nin yolcusudur. O, ruhu, nefsin tasallutundan kurtarıp gerçek hürriyete kavuşmak ister. Hak âşığına göre tasavvuf, mutlak hürriyet yoludur. O yolda seyr u sülûk ise; her türlü menfaat düşüncesinden, maddi alâkalar-dan uzak durmak ve Haktan başka hiçbir şeye boyun eğmemek, kıymet verme-mekle olur. Yani âşık, yalnız Hak'a teslim olmakla, İslâmın mânâsını ta-hakkuk ettirme yolunu seçen kişidir.

Bu türlü gayelerle tasavvuf yoluna dahil olan âşık dert ehli, cefa kulu, ehl-i dil gibi sıfatlarla tavsif edilir. Bu yolda gam, âşı-ğın ilâhi mertebelerin zirvesine ulaşmaktaki tek çilesi, mânevî zevkidir.

Âşık, gönlünü, canını, ilahi aşk ile sevinçli kılandır. Bu yolda "hâk ile yeksân" olur.

Dert ve belâ gibi meşakkatler, mânâ âleminin yolcusunun yegâne şîârıdır. Çünkü bunlar onu arzuladığı vuslata yaklaştırır. Âşık, Allah'ı gereği gibi bilir. O'nun yolunda zahmete katlanır. Belâ gelirse de sız-lanmaz. O bütün kayıtlardan kurtulup yalnız kâinâtın yaratıcısına kul olur.

Dîvan'da birçok beyitlerde zikredilen Hak âşığı, çeşitli şekil-lerde ifadesini bulur. Tasavvuf yolunda çektiği çile âşığın tek tesel-lisidir. Bu sebeple âşık, ehl-i dert olarak da vasıflandırılır:

Ehl-i dert ol ehl-i derd ol ehl-i derd ol ehl-i derd
Ey Usûlî'den su'âl idüp tesellâ isteyen

"Ey Usûlî'den sorup tesellî isteyen! Ehl-i dertol"

Bir beyitte de âşık, devamlı nasihatlerde bulunan vâizi câhil olarak kabul eder. "Aşk ehli" şeklinde ifade edilen âşık ise irfan sahibidir:

Ögüdün tutmaz ehl-i 'aşk vâiz
Ki uymaz câhile 'irfân olanlar

G.123/23-7

"Ey vâiz! Aşk ehli olanlar, senin ögüdünü tutmazlar. Zira, irfan sahibi olan kişiler, cahile uymazlar."

Hak âşığı, "ehl-i dil" şeklinde de anılır. Gönül ehlinin yakınında bir mürîd olabilmek için devamlı dert çekmek gerektiğinden söz edilir:

Sen ehl-i dilün ola mısın kelb-i hakîri
Çün subha degin derd ile peymân olımazsın

G.220/110-2

"Sabaha kadar dert ile âh etmedikten sonra, gönül ehlinin hakir köpeği olamazsın."

Hak âşığı, gönlünü ve canını hakiki aşkın cezbesiyle şen kılar. Âşığın mâneviyet yolunda saadet bahşedici yegâne kaynağı aşktır. Onun tek bildiği de budur:

Dil ü cânunu kıl 'aşk ile hurrem
Budur ben bildüğüm vallâhu a'lem

Ş.26/20

"Gönlünü ve canını aşk ile şad kıl, Allah daha iyisini bilir; ama Allah için benim bildiğim budur."

Aşk yolunda **yerle bir** olan, sonunda muradına erişir. Zaten âşığın çilesi de muradına erişmek için bir gayedir:

Yirde kalmaz irişür kûy-ı murâda âhir
Râh-ı 'aşk içre şu kim hâk ile yeksân oldı

G.251/139-2

"Şu ki, aşk yolunda yerle bir oldu; O, yerde kalmaz (çilesi boşa gitmez) sonunda mutlaka muradına erişir."

Manevi aşkın zevkine varmak isteyen âşık gam fırınında kebab olmalıdır:

'Aşkdan zevk eyleyüp bir lezzet almak isteyen
Döne döne gam tenûrında kebâb olmak gerek

G.176/69-7

"Aştan zevk dileyip, bir lezzet almak isteyen kişinin gam fırınında döne döne kebab olması gerekir."

Âşık için belâ pazarında ıztırabını artırmak bir nimettir. Gerçek âşık bu nimetin kıymetini bilir. Cihanda aşk için ıztırab çekmek ve bunu artırmak tasavvuf yolcusuna saadet verir. Bu yolun dışında kalanlar ise manevi saadete götürensıkıntının kıymetinden ve bunun da büyük bir nimet olduğundan habersizdirler. Çünkü cefayı safa bilmek ancak Hak âşığının nasibidir. O kendisini belâ pazarında satışa çıkarır.

Cihânda ni'met-i 'aşkun ne bilsün kıymetin şol kim
Belâ bâzârgâhında döne döne mezâd olmaz

G.148/44-6

"Belâ pazarında döne döne satışa çıkmayan (gamını artırmayan) cihanda aşk nimetinin kıymetini ne bilsin."

Hak âşığının isteği iki cihanda da dost aşkı (Allah aşkı)'dır. Bu aşk deryası içindeki destanları akla sığmaz. Çünkü sâlikin dahil olduğu tasavvuf türlü çilelerle, aşılması icab eden yollar ve makamlarla doludur. Bu bir destanı andırır. Aklın alamayacağı derecede esrarlıdır. Diğer taraftan, Hakk'ı sezışin akılla değil gönül (basiret)'le olduğu da hatırlatılır:

iki cihanda matlâbumuz 'aşk-ı dôstdur
Sığmaz kitâb-ı 'akla bizüm dâsitânımız

G. 140/37-6

"İki cihanda isteğimiz dost aşkıdır. Bizim destanımız, aklın kitabına sığmaz."

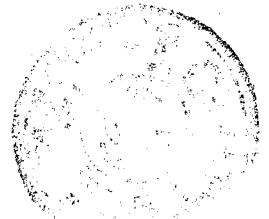
Âşık, kendisini bir pervaneye benzetir. Aşk ise bu pervanenin etrafında devamlı döndüğü ateştir:

'Aşk âteşine yanıcı pervâne degülsek
Billâhî Usûlî bize di yâ nelerüz biz

G.147/43-7

"Ey Usûlî, Allah için söyle! Biz aşk ateşine yanıcı pervaneler değilsek, neyiz?"

Bir başka beyitte de aşk çevgâna benzetilir, Âşık ise başını bu çevgane top edendir. Çevgân aynı zamanda Allah'ın ezeldeki takdiri olarak da kullanılır. Başını aşk çevgânına top edip, mâsivâyı terkeden âşık mânevî âlemin sahibi olur:

Başın çevgân-ı 'aşka tûb idersen
Gönül bu arsa-i meydân senündür

G.131/29-2

"Gönül! Başını aşk çevgânına top edersen bu meydanın arsası senindir."

2. Tarikatle ilgili Mefhumlar

a. Hurûfîlik

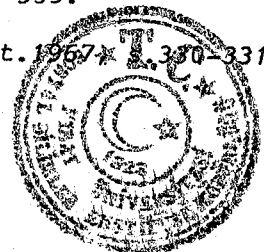
Dîvanda, Hurûfîlik mezhebi doğrudan doğruya değil, bu mezhebi hatırlatacak remiz ve isimlerle kullanılır. Bu mezhebin mücidi Fazlullah'tır. Hurûfîler harfler üzerine dayanan türlü hesaplara istinâd ederler. Hurufilere göre her harf, insan isminde bir uzvun, kâinattaki bir tecellinin misalidir. (1)

Bu mezhebin esas itikâdı şöyle özetlenebilir; Kelâm suretinde tecelli eden Hak, harflerle belli oldu ve bu harflerin hepsi insan-ı kâmilin yüzünde tesbit edildi; bu yüzden bütün mevcudatın asli unsuru olan yirmisekiz harfi insanın yüzünde görmek mümkündür. (2) İnsanın yüzünde yedi "hutût-ı ümmiyye" vardır. Bunlar: Dört kirpik, iki kaş ve sevâd-ı a'zam denilen saç her insan yüzünde bu hatlarla doğar.

Bunun yanında yedi tane de "hutût-ı ebiyye" vardır. Bunlar ise sonradan zahir olur. Ve iki sakal kılları, iki yanağın iki tarafındaki kıllar, iki bıyık, bir de alt dudaktaki kıllar. Bunların toplamı ondörttür.

(1) Filibeli Ahmet Hilmi Bey, İslâm Tarihi, İst. 1974, s. 335.

(2) Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İst. 1967, s. 330-331

Hal ve mahal itibari ile ayrı ayrı ele alınınca yirmi sekiz olur. Bu da Arap harflerinin sayılarının toplamıdır. Fazlullah bunlara Farsçadaki "Pa,ça,sa,ka" harflerini de ilave ederek sayılarını otuzikiye çıkarmıştır. Bu "Kelâm-ı malfûz" u terkip eden yirmi sekiz veya otuziki harfi insanın yüzünde görmek mümkündür. (3)

Hurûfilere göre insan yüzü "Allah'ın aynası"dır. İnsan yüzünden o seyredilir:

Seyr kıldı nokta-i hatt-ı vücûd
Sûret-i âdemde gösterdi şühûd

Nir. 7/42

"Vücudunun hattının noktasını seyretti. (Davasını ispat için) şahitlerini insan suretinde gösterdi."

Vech-i pâkünde Hak izhâr-ı kemâlât eyleyüp
Nice göstermiş sıfâtın âyet-i rahmâna bak

G.170/64-5

"Allah, senin pak yüzünde kemâl ile göründü. Şu âyet-i Rahmana bak ki özelliğini nasıl ortaya koymuş?"

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünde âyetlerin yazılı olduğunu ifade eden şair, Hurûfilik inanişına da temas etmiş olur:

Sûretün âyâtını yanlış okurmuş müdde'î
Ahsen-i takvîme gör şeytânı inkâr eylemiş

G.159/55-2

Bir başka beyitte de aynı sebepten dolayı sevgiliye secde etmenin yerinde olacağı söylenir. Hurûfilere göre insan yüzü "Allah'ın aynasıdır. Oradan O görülür, O halde oraya yönelinip secde edilebilir:

(3) Fuad Köprülü, a.g.e., İst. 1976, s. 330-331

Sücûd it ol büte ey dil ko gitsün zühd ü takvâyı
Çü bildün kıbleni geçmiş namazun hep kaza eyle

G.229/118-2

Şair sevgilinin yüzünü Allah'ın kelâmının metnine (Kur'an) benzetir. Hurûfilik inancı hissedilen aynı beyitte sevgilinin sözleri de Rabbin âyetleri olarak düşünülür:

Yüzün metn-i kelâmullah sözün âyât-ı Rabbânî
Cemâlünde 'âyân olmuş kemâl-i sun'-ı Yezdânî

G.241/129-1

"Yüzün Allah kelâmının metni (Kur'an) sözün Rabb'in âyetleridir. Senin güzel yüzünde, Allah'ın kudretinin bütün olgunluğu (son haddi) belirmiştir."

Başdan ayağa kelâmullâhdur cismün velî
Sûretinde âyet-i rahmâna 'aşk olsun dirin

G.208/98-4

"Cismin başdan ayağa Allah'ın kelâmıdır. Lakin senin sûretinde beliren Rahmân'ın âyetine aşk olsun derim."

Hurûfiler, Fâtiha sûresi hakkında da şöyle bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Fatiha sûresi yedi ayettir. Adı geçen surenin, Ümmü'l-Kitab, el-Esas, el-Vafiye, el-Kâfiye, es-seb'ul-Mesâni, el-Kenz'le birlikte yedi tane adı vardır. Bu yedi ad ve âyet hal ve mahal itibariyle yirmisekiz eder. Fatihâ'da yirmisekiz harfin yedisi yoktur. Kadının yüzünde de erkeklerden sonra beliren yedi hat mevcut değildir. Bundan dolayıdır ki Fâtihâ'ya Ümmü'l-Kitâb (Kitabın anası) demişlerdir:

Mushaf-ı hüsni yazıldı bâb bâb
Zâhir oldı 'indehü Ümmü'l-kitâb

Mir.6/38

"Güzelliğinin mushafı bölüm bölüm yazıldı. Onun nezdinde Ümmü'l-kitab belirdi."

Hurûfî inanişına göre bütün varlık sestem zuhûra gelmedir. Ses de kemâlini sözde bulur, bu da ancak insanda olur. Sözlerle belirtilen fonemlerden ses unsurlarından mürekkeptir. Öyleyse sözün aslı harftir:

Rıkk u menşûr âyetin ümmü'l-kitâbun manisin
Gözle kim harf-i kelâmullah Kur'ânundadır

G.127/26-4

b. Serrâ

Serrâ, cezbe ile dönme anlamında, Mevlevî tarikatında dervişlerin âyin esnasında belli bir usul ve erkana göre yapmış oldukları rakstır. Allah'ın kelâmını işitmek ve dinlemek, dini mûsikî, makamla şiir ve ilâhi okumak gibi ifadeleri de içine alır.

Serrâ, mevleviliğin remzidir. Mevlevilikte fikir, semâ, raks, mûsikî, edebiyat ve iman birleşmiş ve tamamen bedii bir terkip meydana gelmiştir. Semânın icrâsındaki hareketler bazı fikirlerin işaretleridir. Şöyle ki "çarhatmak" (dönmek), tevhide işarettir. "Sıçramak" âlem-i ulviye kavuşma çabasıdır. "Ayak vurmak" nefis-i emmâreyi (insanı hissi zevk ve lezzete sevk eden nefis) zabt u rabta olmaya delildir. "Kol açmak" vahdet-i ilâhiyye'ye kavuşmanın neşesidir. "Boynun büküklüğü" kulluğun alâmetidir. Sağ elin semâya yönelmesi, Rabbâni feyizleri talep ve yükselişe; sol elin yere yönelmesi ise, bunu halka anlatmaya ve nüzûla delâ-

let eder. Semâdaki kendi etrafında ve meydan çevresinde dönüşler manzûme-i şemsiyyenin (Güneş sistemi) ve kâinattaki ecrâmın (cansız varlıklar) hareketini temsil edip, hakikat-i ilâhiyyeye kavuşma arzusunu ve âlemin düzenine bağlılığı işaret eder.

Semâ kelimesi Divan'da iki beyitte geçmektedir. Hz. Mevlana'ya işaret olarak bir beyitte de "Monla" kelimesi geçer. (Bkz. Bazı Mutasavvıflar) Beyitte, Hz. Muhammed'in yüzünün nûrunun şevki ile cezbelenen âşığın kendinden geçerek semâ edişine işaret vardır:

Şevk-i didârunla ey nûr-ı Cemâl-i Mustafa
Bir semâ itdüm ki cûşa geldiler abdâllar

G.137/34-3

"Ey Mustafa'nın güzel yüzünün nûru! Senin didârının şevkiyle öyle bir semâ ettimki dervişler coştular."

Bir beyittede semâ, feleğin dönmesi şeklinde gerçek anlamıyla kullanılır. Aşk neyinin çalınmasıyla birlikte bütün eşyanın semâya başladığından söz edilir:

Çarha girdi çarh u eşya dutdı bir kezden semâ
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı 'aşk

G.163/57-2

"Felek (dünya) ve eşya semâ edip dönmeye başladı. Çünkü ezel meclisinde bir an aşk neyi çalındı."

c. Hâricî

Hâricîlik, halifelik meselesi temelinde kurulmuştur. Hz. Ali ile Muaviye arasında yapılan sıffîn savaşında, Muaviye, ordusu yerli mekûzeye iken Amr İbnü'l-As'ın tavsiyesiyle hileye baş vurarak askerlerini...

güleri ucuna Mushaf bağlatmış ve Allah'ın kitabını hakem yapmayı istemişti. Hz. Ali bunu kabul etmedi. Fakat askerlerinin kabul etmediği takdirde savaştan çekileceklerini söylemeleri üzerine hakeme taraftar oldu. Savaş neticesinde Emeviler yenilmekten kurtuldu. Hakeme karşı olan azınlık, Ali'den bu büyük günahından dolayı tevbe etmesini istediler; hatta daha da ileri giderek, kendisinin hakemi kabul ederek kâfir olduğunu itiraf etmesini istediler. Hz. Ali'nin mescitteki hutbesini kestiler. Hz. Ali'nin tevbe etmediğini görünce O'nunla mücadeleye karar verdiler ve Kûfe'ye yakın olan köylerden biri olan Harûra'ya çıktılar. Kendilerine "Havâric" yani Allah ve elçisi için çıkanlar adını seçmişlerdir.

Divanda Harici kelimesi Hz. Ali'yi öldürmeleri sebebiyle anılır. Hz. Ali Hariciler tarafından katledilmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin sadık kölesi Kanber'e de telmih olunur. Şaha lââyık hizmetin ancak Kanber'de olabileceği ifade edilmek suretiyle adı geçen kişi hakikat ehli olarak düşünülür. Aynı beyitte Hâricî ise mânevi aşktan haberdâr olmayan kişilerdir:

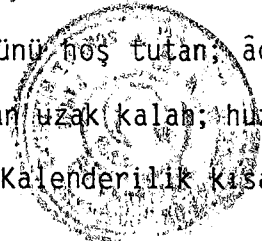
Anlamaz Sultân-ı'aşk âdâbını ber hâricî
Şâha lââyık hıdmet ey hâce yine Kanber'd'olur

G. 120/20-4

"Ey hâce! Her Hâricî aşk sultanının âdâbını anlamaz. Şah (Hz. Ali)'a lââyık hizmet yine Kanber'de olur."

ç. Kalender, Abdal, Derviş

Kalender, Melâmetiliğin bir koluna mensup kişi demektir. Kalenderiler, örf, âdet ve teâmüllere önem vermeyen, gönlünü hoş tutan; âdâb ve erkan tanımayan; ibâdete fazla meyletmeyen; riyadan uzak kalan; huzur, sükün ve ruh rahatlığını her şeyden üstün tutandır. Kalenderilik kısaca

"mutlak iyimserlik" tabiri ile de tarif edilebilir.

Kalender, dedikodudan uzak olmaları, kalender-meşrep olma, traş olma gibi ifadeler içinde ele alınır:

Kalender-meşreb ol ey dil cihânda
Getürme yüze sakın kîl u kâli

G.250/138-2

"Ey gönül, cihanda kalender yaratılışlı ol. Dedikoduyu kendinden uzak tut."

Tıraş kelimesi bir taraftan kalenderin saçını sakalını kesip başı açık gezmesi, diğer taraftan Hakk'ın tekkesine girerek mâsivâdan kendisini temizlemesi olmak üzere iki anlamıyla kullanılır:

Secdeler eylen gelün abdâllar kim bunda bir
Tekye-i hakda tırâş olmuş kalender vâr imiş

G. 155/51-6

"Abdallar, gelin secde eyleyin! Burada Hakk'ın tekkesinde tıraş olmuş bir kalender var imiş."

Abdal kelimesi de kalender, derviş mefhumuyla birlikte zikredilir. Abdal kelime itibarıyla "bir şeyin yerini tutan, bir şeye bedel veya karşılık olan, bir şeyin yerini alan, halef" anlamlarını taşıyan "bedel" kelimesinin çoğuludur. Abdal, nefislerinin yerine ruhlarını, maddi varlıklarının yerine, manevi varlıklarını bedel ettikleri için bu adla anılırlar. Kim oldukları ancak kendilerince ve Allah tarafından bilinen bu tabakanın mensupları, istedikleri zaman, istedikleri yerde değişik şahıslar şeklinde görünebilme gücüne sahip olarak kabul edilirler.

Abdal, mihnet tekkesinin müdâvimidir. Derviş şeklinde de ifade edilir.:

Kim durur derviş Usûlî dir isen şâhum eger
Tekyegâh-ı mihnetün bir ihtiyâr abdâlıdur

G.134/31-5

"Şahım! Eğer derviş Usûlî kimdir dersen, mihnet tekkesinin ihtiyar bir abdalıdır."

Kalender, başı açık yalınayak dolaşması gibi vasıflarıyla "abdâl-ı pâ-bürehne" şeklinde zikredilir. O, aynı zamanda dünya nimetlerinden kendisini tecrit etmiş bir iman sahibidir:

Abdâl-ı pâ-bürehne mücerred kalenderüz
Kahbe cihâna bakmayıcı pârsâlaruz

G.146/42-2

"Yalınayak dolaşan abdallarız, mücerret kalenderiz. Biz yalancı dünyadan ilgiyi kesmiş sofularız."

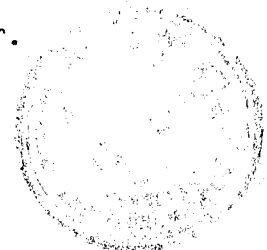
Dervişin, cihanının mevkiinde, rütbesinde gözü yoktur. O fukaralığı ile övünen meyhane sakinidir:

Aldanmamışız mansıb u câhına cihânun
Dervişlerüz sâkin-i meyhânelerüz biz

G.147/43-3

"Cihanın mevkiine ve rütbesine aldanmayan, meyhane sakini dervişleriz."

Meyhane, tasavvufi anlam da âşığın kalbidir.

d. Pîr, Pîr-i Mugan, Dede, Erenler, şeyh

Dîvan'da, bu mefhumlar, sâlikî, yani tasavvuf yolcusunu irşad edici şahıslar anlamında kullanılmıştır. Adı geçen mefhumlar mürşidi temsil eder.

Mürşid, mânevi zevk sahibi, şefkat ve himmeti bol ve âli, isabetli görüş ve telkin sahibi kimsedir.

Pir olan kişi, hakikat yoluna girenlerin gönlünü kirden arındırır. Onların yüzünde Hakk-ın sıfatı görünmektedir; piri olmayanların ileride mahzun olacakları söylenir:

Gönülde çirk olan pîrden arınur
Hakkun sıfatı pîrlerden görünür
Pîri olmayanlar yarın yirinür
Dönmezin niye döneyin pîründen

V.87/V

Mana sırrını keşifte âşığa yol gösterici durumunda olan pîrin eşiği âşığın kiblesidir:

Erenlerin zahmi cân merhemdür
Şimden girü ölür isem ne gamdur
Pîrlerün işigi çünku kiblem dür
Dönmezin niye döneyin pîründen

V.86/III

Aşık, pîrlerin eşiğinde (dergahında) Hakk'a vâsıl olur:

Usûliyem Hak kapusına geldüm
Can u dilden erenlere kul oldum
Pîrler işiginde ben Hakkı buldum
Dönmezin niye döneyin pîründen

V. 88/XI

Tarikat yolunun rehberi olan Pîr, Pîr-i mugan olarak da zikredilir. Pîr-i mugan ilahi aşkı öğreten, tattırandır. O, talibe vahdet feyzini vererek aşk şarabını sunan kimsedir:

Kat'ı 'âkıl geçinür ancak eyâ pîr-i mugân
Alalum 'aklın Usûlî'nün ü bî-hûş idelüm

G.192/83-7

"Ey pîr-i mugan , Usûli çok akıllı geçinir. Aklını alalım, onu akılsız ve şuursuz kılalım."

Mürşid, ilahi sırları keşifte yol gösterici olması sebebiyle "kâşif-i esrâr" diye de ifadelendirilir:

Ey Usûlî perde-i pindârda mahbûb idün
Sana sırrı bildüren ol kâşif-i esrârı gör

G.130/28-8

"Ey Usûlî! Sen gurur perdesine bürünmüş sevgili idin. Sana sırrı bildiren o sırların kâşifini gör."

Pirin eşiğinin taşı, onun mensûbuna bir izzet tâcı gibidir:

Başuma işigün taşı bir tâc-ı izzetdür
İtün katında hor olmak kapunda tâc-ı izzetdür

G.136/33-1

"Efendi, başıma eşiğintaşı bir büyüklük tacıdır. İtinin (köpeğinin) katında değersiz olmak bile, benim için kapında bir büyüklük tacıdır."

Divan'da bir de "dede" mefhûmu geçmektedir. Dede Mevlevilikte "muhib"likten sonraki derecedir. Alevilerde ise dede soydan gelmektedir.⁽⁴⁾

İlâhi nurdan mahrum olma demek olan zulmet içinde kalmış tasavvuf yolcusunun mürşidi olan dede, ona kılavuzluk, rehberlik eder. İlahi tecelli sebebiyle bütün hakikatlerin sahibi ve bu hakikatleri mürîde sezdirmele mükellef olan "dede" "Hüccetüllâh" olarak vasıflandırılır:

Zulmet-i zann içre yitürdi Usûlî yolını
Hüccetullâhsın delîl ol ana sen bürhân dede

G.233/122-7

"Usûlî şüphe karanlığı içerisinde yolunu kaybetti. Ey kılavuz olan dede, sen Hüccetullâhsın, ona yol göster!"

"Dede" redifli bir gazelde müstakil olarak onun vasıfları anlatılır. Beyitlerde Hz. Muhammed'in "Fakrım ile övünürüm" meâlindeki hadisine telmih ile "dede" nin aynı fakr yolunda olduğuna işaret edilir. O, âlemin tahtına baş eğmeyen bir sultandır. Marifet denizinin incisi, sınırsız bir manevi denizdir. Bir nefesiyle kesret içinde kaybolanlara ruh bahşeder, feyiz verir. Onun dudaklarından dökülen sözler "âb-ı hayat" gibidir. Alemin viranelerini ilmi ile imar eder. Gizli hazinenin gevherine maden ocağıdır. İlahi tecellilerin mazhariyet mahalli, sırların kâşifidir. Kur'ân'ın manasını gönlüne yazarak, hak ile bâtılı, ayırt etmiştir. Şüphe karanlığında yolunu kaybedenlerin kılavuzudur:

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen 'uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede

G.233/122-1

(4) Abdülhâkî Gölpınarlı, *Tasavvuftan dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İst. 1977, s.62

"Ey fakirlik elbisesi ile övünen ve âlemin tacına, tahtına baş eğmeyen 'uryân ve sultan dede."

Aşinâ-yı yemr-i vahdet kulzum-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân dede

G.233/122-3

"Birlik denizinin âşinası, zat ve sıfatın denizi marifet denizinin incisi, sonsuzluk denizi olan dede."

Şair beyitte "âşinâ" kelimesinin "yüzücü" ve "tanıdık, bildik" anlamlarını kullanarak tevriye sanatına örnek veriyor.

Ölmüş idik cehl ile âb-ı hayât-ı nutkdan
Bir nefesde feyz-i rûh itdün bize hey cân dede

G.233/122-4

"Hey can dede! Çehalet içinde ölmüş idik. Âb-ı hayata benzeyen konuşmanla bir anda bize ruh bereketi verdin."

'Alemün vîranesin 'ilm ile ma'mûr eyledün
Aferîn ey küntü kenzün gevherine kân dede

G.233/122-5

"Alemin vîranesini ilmin ile bayındır kıldın. Ey gizli hazinenin gevherine ocak olan dede, âferinler olsun sana!"

Kâf-ı Kur'ân ma'nisin kalbün de tahrîr eyleyüp
Hakk ile bâtil arasın fark iden furkân dede

G.233/122-6

Bu beyitte de "furkan" kelimesinde oyun yapan şâirimiz "fark, furkan" kelimeleri ile de iştikak sanatına örnek verir.

e. Tâlib

Tâlib; istekli, muhib anlamlarına gelir. Bir tarîkate girmek isteyen derviş demektir.⁽⁵⁾

Talib, iki kısımdır. a) Maksat ve muradı hak rızası olan tâlibler b) Maksat ve muradı cennet olan talibler⁽⁶⁾

Usûlî Dîvânında sözü edilen tâlibler, Allâh'ın rızasını dileyen harabat köşesini dünya evine tercih eden, fenâ hazinesine sahip olmak için seyr ü sülûke girenlerdir:

Dünyâ evini künc-i harâbâta deġişmiş
Bir genc-i fenâ tâlibi vîrâneleriz biz

G.147/43-2

"Biz, dünya evini harabat köşesine deġişmiş, fenâ hazînesini isteyen vîrâneleriz."

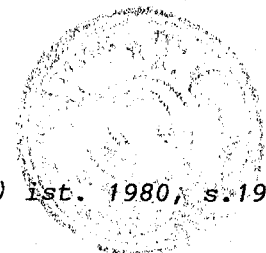
Tarîkat ehli olma arzusunda olan talib, kendini beġenme, gurur gibi yollardan vazgeçmeli, kendine yol gösterecek bir şeyh bulmalıdır:

Varma gelme yok durur Hakka eyâ tâlib hemân
Geç enâniyyet tarîkinden bu remzi vâri gör

G.130/28-4

(5) Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.e., s. 273

(6) Necmüddin Kübra, Tasavvufi Hayat (Haz. Mustafa Kara) İst. 1980, s.192

"Ey seyr ü sülûka girmeyi isteyen! Hakk'ın huzuruna gidip gelmek yoktur. Hemen bencillik yolundan vazgeç. Var sana doğru yolu gösterecek olan bu işareti (klavuzu) gör."

Tâlib, sırların hazinesine vâkıf olabilmek için, önce kahr ejderinin lezzetine elini uzatmalıdır. Yani türlü sıkıntılar çekmeyi göze almalıdır:

Kahr ejderinün kâmina destin sunamazsın
Gencîne-i esrâra talebkâr olımazsun

G.220/110-3

"Kahr ejderinden kâm almazsan (tasavvuf yolundaki belâlara katlanmazsan) sırların hazinesine talebkâr olamazsın."

Aynı düşünce bir başka beyitte şu şekilde ifade edilir:

Belâlar ejdehâsından yüzün döndürme ey tâlib
Cihânda genc-i maksûda talebkâr olmak istersen

G.178/71-2

"Ey tâlib! Cihanda arzu ettiğin hazineye talebkâr olmak istersen belâlar ejderinden yüzünü çevirme!"

f. Tekye, Tekyegâh, Harâbat

Tekke bir şeyhin nezaretinde muhiblerin toplu olarak zikrettikleri yerdir. Tâlib orada maddi varlığından sıyrılma yollarını öğrenir. Tekkede nefsin terbiyesi ve rûhun tezkiyesi, ve böylece kalbin temizlenerek ilâhi âlemin hakikatlerini aksettiren bir ayna durumuna getirilmesi temel gayedir. Tekkenin diğer bir adı da harâbâttır. Harâbât aynı zamanda "Hânkâh-ı irşâd" dır. Yani yol gösterilen yerdir. Sofiyâne aşk ile şarhoş olunan meyhanedir. Bu aşkla şarhoş olup kendinden geçenler tekkenin

esrarına vakıf olabilirler. Çürkü, aşk ile mest olarak ilahî tecellîleri seyreden âşık birtakım ilahî sırları keşfetmeyi başarır:

Bu köhne tekyenün esrârın anlar
Bu meyden vâlih ü hayrân olanlar

G.123/23-5

"İlahi aşk şarabını tadarak hayran olanlar, bu köhne tekkenin sırlarına vakıf olurlar."

Tekke, ilahi aşk yolunda en yüksek makâma ulaşmak isteyen tâlibin, mürşidinin önderliğinde türlü çileler ve mihnetlerle ilm-i ilâhisini tahsil ettiği yerdir. Bu sebeple tekyegâh-ı mihnet olarak da ifade edilir:

Kim durur derviş Usûlî dir isen şâhum eger
Tekyegâh-ı mihnetün bir ihtiyâr abdâlıdur

G.134/31-5

Bir beyitte, harâbât gönül için benzetme unsuru olarak kullanılır:

Zulm ile urdun cefâ taşını yıkdun gönlümü
Hayre girdün bir harâb-âbâdı ihyâ eyledün

G.173/67-2

"Zulm ile cefa taşını vurup gönlümü yıktın. Bir harâbâdı (gayet harab olmuş gönlümü) ihyâ ederek hayra girdin."

Âşığın gönlü, dünya zevk ve nimetlerinden tamamen tecrit edilir. Sadece ilâhi aşk ve cezbenin hakim olduğu bu gönle harabat denir. Gönlün çektiği cefa onu vuslata kavuşturacak bir merhale olduğundan bu cefadan "hayır" diye söz edilir. "Harâbatı ihyâ eylemek" onu haraplıktan

kurtarmak değil, dünya zevklerinden tecrit etmek ve ilahi aşk yolunda bir mesafe katetmektir.

g. Kabâ, Abâ, Köhne şâl (Hırka)

Hırka, dervişlerin giydiği kollu ve yakasız uzun üstlüktür. Hırka, tarikatlerde sâlike, mürşid tarafından duâ ile giydirilirdi. Tarikatlerde hırka giyen ile hırka giydiren arasındaki mânevî bağlılık ve sıraya "hırka silsilesi" adı verilir. Bir şeyhin müridine hırka giydirmesi, ona kendi halini ve kemâlini ihsan etmesi anlamına gelir.

Hırkaların şekli, giydirme usulleri tarikatlere göre değişir. Dünya nimetlerinden el çekip, nefsin hakimiyetinden kurtularak, kendini ibadete veren dervişlerin giydikleri hırkaya "hırka-i tecrîd" bir şeyhe bağlanan müride, bağlılık nişanesi olarak giydirilen hırkaya da "hırka-i irâdet" adı verilir.

Ahlaki kemale ulaşmayı isteyen mutasavvıf, ferdi fedâkârlık ve ferâgatta bulunmalıdır. Bu hususta O'na engel teşkil eden nefsidir. Nefis ise dünyevî istekleri içine alır. "Altunlu libas" şeklinde zikredilen dünya nimetlerinden ferâgat eden bir mutasavvıf, nefsini terbiye ile bir dilenci gibi omuzuna (fakirlik) hırkasını alır. Madde âlemindeki isteklerden kendini tecrid ederek fakirlik hırkasını giyen; mânâ âleminde ilâhî sırları keşfe mazhar olmakla zirveye ulaşır. Bu da mutasavvıf için dünyevi arzulardan çok daha değerli bir mânevi servettir. Çünkü, âşık için mânevî fakr, maddi zenginliğin çok üstündedir:

Çıkarup yine altunlu libâsı
Gedâ-veş egnine almış palâsı

Ş.29/24

"Yine altınlı elbisesini çıkarıp, bir dilenci gibi omuzuna hırkasını almış."

Dünyanın nimetleri kalıcı değildir. Fânidir. Bu sebeple mutasavvıfın dünyanın kabâsın da, tâcında gözü yoktur. Onun için dünyada bir köhne abânın kulu olmak kâfidir:

Çün bekâsı yog imiş tâc u kabâyı nidelüm
Bu fenâ dünyede bir köhne 'abânun kulıyuz

G.145/41-5

"Madem ki bu dünya geçici imiş, tacı, kabayı ne yapalım? Bize bu fânî dünyada bir köhne abânın kulu olmak yeter."

Arkasına fakirlik hırkasını alan mutasavvıf, artık her türlü kayıtlardan kurtulmuştur. O, cihanda hiç bir şeye aldırış etmeden dolaşır:

Giyelüm arkaya bir köhne şâli
Cihânda yüriyelüm lâ u bâli

G.250/138-1

"Arkamıza köhne bir şal giyerek, cihanda lâübâlî bir şekilde dolaşalım."

Sırtına hırkayı, abayı alan ehl-i hakikat bütün eşyanın mutasarrıfı ve mâliki olarak ancak Allah'ı görür, ve kendilerine bir zerreyi bile nisbet etmezler. Sahipliği Allah'tan başkasına izâfe etmezler. Bunların fakirliği de kendilerinin zâtı sıfatıdır. Bunlar için sebeplerin varlığı ile yokluğu arasında fark yoktur. Onları varlık mesut etmez, yokluk da mahzun etmez. Kendilerini herhangi bir şeye sahip olmaktan uzak tutarlar. Hayat elbisesini üzerinden atan ve bunu köhne bir kabâ kılan

âşık dünyada olan bitenle ilgilenmekten ar duyar. Bu yolla madde âlemin-
den sıyrılmış olurlar:

Kıldı kabâ libâs-ı hayâtını bildi kim
Ârif katında âr olur esbâb-ı müsteâr

Mer. 72/13

"Hayat elbisesini kabâya çevirdi ve bildi ki, ârif katında bir
takım eğreti sebeplerle ilgilenmek (dünya işleriyle) ardır."

3. Tecellî

Tecelli, gayb nurlarından kalbe açılan, kalbe keşfettirilen ila-
hi hikmettir. Tecelli ayrıca görünmek, ayân olmak anlamında, Allah'ın
kudretinin ve eserlerinin eşyâda zuhurudur. Allah'ın bütün varlıkların
sûretlerinde tecellisine sûrî tecellî denir.

Diğer taraftan tecellî; insanın kendi zâtını Tanrı zâtında yok
ettikten sonra kalbinde doğan gayb âlemine ait "nur" şeklinde de tarif
edilir. Bu nûr; ya Tanrı'nın zâtı, ya sıfatları yahut da fiilleridir. Bu-
na göre tecellî; zâtın tecellisi, sıfatın tecellisi ve fiillerin tecel-
lisi olmak üzere üç kısımdır. Bir kimsenin kalbine zât (Tanrı'nın zâtı)
tecelli ettiği zaman o kimsenin zâtı ve sıfatı da yok olur. Tanrının sı-
fatı tecelli ettiği zaman o vakit, o kimsenin sıfatını yok etmez, fakat
onda Tanrı'nın sıfatı zuhur eder.

Tecelli kelimesi bazı beyitlerde Tûr ile birlikte zikredilir.
Allah'ın tecellîsi ile parçalanıp yıkılan Tûr gönüle benzetilir. Çünkü
gönül de birtakım safhalardan sonra Allah'ın tecellî ettiği yerdir:

Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecellî gösterüp
Yine ben dervîşüne tag üstini bâg eyledi

G.247/135-3

"Gönül Tûr'unda güzelliğin nûrları tecellî edip yine ben dervî-şine dağ üstünü bağ eyledi."

Şair beyitte "dağ üstünü bağ etmek" deyimini hem mecâzi hem de hakikî anlamda kullanmıştır.

Gönlünde ilâhi nurun tecellî etmesini dileyen önce kalbini dünyevî alâkalardan mahrum etmelidir:

Zulmet-i Jeng-i kûdûretten cilâ vir kalbüne
Âyinen sâf eyle ey nûr-ı tecellâ isteyen

G.218/108-4

"Ey tecellî nûru isteyen, kalbini gam pasının karanlığından temizleyerek aynanı (gönlünü) temiz kıl!"

Aynı düşünce bir başka beyitte şu şekilde ifadesini bulur:

Tâ ki yüz göstere evsâf-ı tecellî-i kadîm
Gönül âyinesini sâf u mücellâ kılalum

G.195/85-2

"Gönül aynasını öyle temizleyelim ve parlatalım ki Allah (Kadim)'ın tecellisinin vasıfları yüzünü göstere." "

İlahi tecellilere mazhar olmayı isteyen, mağrur ve kibirli olmamalıdır. Çünkü gurur, gönlün tecellî nuru ile aydınlanmasına engel olur:

Ger tecellî itmek istersen gönül envârını
Gel götür bir dem aradan perde-i pindârını

G.240/128-1

"Eğer gönlünde ilâhi nurların tecellî etmesini istersen gel bir an gurur perdesini aradan kaldır."

Bir beyitte, gönül "tûti-i nâtıka" şeklinde zikredilir. Ve bu tûtînin Hind-i 'adem'den çıkarılması suretiyle tecelli nurunun gönle doğacağı söylenir. Bu ifade ile şu kıssa ya temas edilmiş olur: Hintli bir hakim, Çin ülkesine gider ve Türkistan padişahının köşkünde konuk olur. Köşkte, kafese hapsedilmiş bir tûtî görür. Tûtî, Hintliye: "Allah aşkına, Hindistan'a gidince cradaki tûtilere selâm söyle, yanınıza gelebilmem için ne yapayım diye soruyor de!" der. Hintli Hindistan'a gidince, tûtîlere, onun sözlerini söyler. Hepsi de titreyip daldan düşer ve ölüp yerlere serilir. Hintli, tûtîye bunları anlatınca o da titreyip kafesin içine düşer. Öldü zannedilerek dışarı atılır. Tûtî hemen kanat çırparak uçar. "Onlar, bana bunu öğrettiler, öl de kurtul, dediler" der. Bu sözlerden sonra uçup gider. (7)

Şair, bu kıssaya telmih ile, âşığın gönlünü tûtîye benzetir. Gönül kuşu beden içerisinde mahpustur. Bu ten kafesi yok edilerek gönül hürriyete kavuşacak ve ilahi tecellîlerin mazhariyet mahalli olacaktır. Diğer bir ifadeyle beden yok edilerek ruh bâki hayata kavuşturulmuş olacaktır:

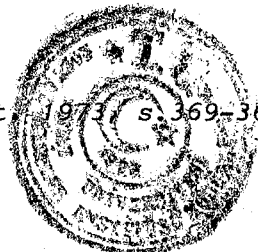
Tûtî-i nâtıkâyı Hind-i 'ademden çıkarup
Yine mir'at-ı tecellî ile gûyâ kılalum

G.195/85-3

"Söyleyici tûtîyi, yokluk Hindinden çıkarıp, yine tecelli aynası ile söz söyleyici kılalım."

İbret gözünü açıp, sırları keşfe yönelen âşık bütün eşyada Allah'ın cemâlinin zuhûr ettiğini görür, ve onu seyreder:

(7) Mevlâna, Mesnevî (Şerheden; Abdûlbâkî Gölpinarlı) İst. 1971, s. 369-362

Gönül ibret gözün açup gözet bu sırr-ı pinhânı
Terrâşâ eyle eşyâda cemâl-i sun'ı-Yezdân'ı

G.238/127-1

"Ey gönül! İbret gözünü açıp bu gizli sırrı gözet ve bütün eş-
yada Allah'ın cemâlini seyret."

Gönle ansızın tecellî eden ilâhi nûr âşığa tesellî verir:

İdicek cânuma nâgâh tecellî
Alurdum lutf u kahrından tesellî

Ş.28/45

"Ansızın canıma tecelli edince, lütuf ve kahrından tesellî bu-
lurdum."

Bu beyitte Allah'ın mevcûdatta "Cemal" ve "Celâl" sıfatları ile
tecellî ettiği "lutuf" ve "kahr" kelimelerinden anlaşılmaktadır.

Aynı düşünce bir başka beyitte de işlenir:

Cemâlün cânuma kılssa tecellî
Niçün almayayın andan tesellî

Ş.31/71

"Cemâlin, cânıma tecellî etse, ondan niçin tesellî bulmayayım?"

Kâinâtı yoktan var eden Allah, varlığını da bu yarattıklarında
izhâr eylemiştir:

Kâyinâtı yog iken vâ eyledi
Varlığın bunlarda izhâr eyledi

Mir. 4/12

"Kâinâtı yoktan var ederek, varlığını bu yarattıklarında gösterdi."

Dünya meşgûliyetinden, dedikodusundan uzak olan âşığın gönlünde Allah'ın cemâli tecelli edecektir. Çünkü tasavvuf, ancak nefsin her türlü nasibini terkeden (sureti bırakan) için tecelliye müjdelere:

Ko bu sûretde olan kîl ü kâ li
Tecellî ide tâ ma'nâ cemâli

P.22/23

"Bu suretteki dedikoduyu bırak. Ta ki gönlünde mananın güzel yüzü tecelli etsin."

4. Cezbe-Hal

Cezbe, Allah'ın kulunu huzuruna celbetmesidir; yani vecd halidir.⁽⁸⁾ Hal; kulun kasdı, celb etme teşebbüsü, kazanma isteği olmadan kalbe gelen neşe, hüzün, rahatlık, sıkıntı, şevk-dert, heybet-heyecen gibi anlamların karşılığıdır.⁽⁹⁾

Hal, kula gayb den gelen bir lutuftur. Hal sahibi halinde değişiktir; yani halden hale girer. Bunlar Allah'ın lutfunun derecesine göre değişir. Allah'ın keremi ile bir hamlede bütün makamları geçerek vuslata eren ve vuslatın tesiri ile kendinden geçmiş olan âşık, dinin zâhiri hükümleriyle ilgilenmez. Ona göre vâizin vaazı bir dedikodudan ibarettir:

Buldı âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller
Ahir olmadı mı ey vâ'iz bu kîl ü kâller

G.137/34-1

(8) Necmüddin kübra, a.g.e.. s.173

(9) Kuşeyri, Kuşeyri Risâlesi, (Haz. Süleyman Uludağ) ist. 1981, s.183

"Âşık, aşkın verdiği cezbe ile kendini kaybetti, sermest oldu.
Ey vâiz! Hâlâ bu dedikodular son bulmadı mı?"

Hal ehli, geçmiş ve gelecek kaygısından uzaktır:

Ehl-i hâlüz çekmezüz mâzî vü istikbâl gâmin
Biz ne imrüzunda dünyânun ne ferdâsındayz

G.150/46-4

"Hal ehliyiz; geçmiş ve gelecek kaygısı çekmeyiz. Dünyanın ne bugününde ne de yarınında gözümüz vardır."

Ehl-i hal, aynı zamanda olgunluk sahibidir. Yani seyr ü sülûkta belli bir mesafe katetmiş ve kemal sahibi olmuştur. Bu sebeple ondan ayıpları örtücü diye söz edilir:

Veli sözüm budur sâhib-kemâle
'Uyûbı setr idici ehl-i hâle

Ş.37/122

"Lakin, olgunluk sahibine ve ayıpları örtücü hal ehline sözüm şudur."

5. Uzlet

Uzlet, halktan ayrılmak ve bütün ülfet ve alışkanlıklardan ferâgatı seçmektir.⁽⁹⁾ Uzlet, yerilmiş kötü hasletlerden uzak olmak; diğer bir ifade ile, dışıyla halkla beraber içiyle onlardan ayrı olmak demektir. Bu, Hakk'a dost olup, halktan uzaklaşmak anlamını kapsar:

(9) *Esseyid Abdülhakim Arvasî, Tasavvuf Bahçeleri ist. 1983, s.63*

Cân ile hakk'a enîs ol 'uzlet eyle nâsdan
Ey gönül insân isen kes ünsini nesnâsdan

G.212/102-1

"Cân ile Hakk'a dost ol, halktan uzak ol. Ey gönül! eğer insan isen, insan sûretinde olan hayvan yaratılışlardan ilgini dostluğunu kes!"

6. Kanâat

Kanâat, kısmete râzı olmak, takdir edilenden memnun olmak, yeme içme giyme gibi ihtiyaçları en aza indirmek, tamahkâr ve muhteris olmamak, elde mevcut olana rıza göstermek, başkasının malına ve hakkına göz dikmemek gibi anlamları içine alan bir kavramdır.

Kanâat, hakikat yolcusunun dikkate aldığı vasıflardandır. Allah'ın taksimine râzı olan gerçekte insanların en zenginidir, nitekim, Hz. Peygamber de bir hadisinde "Kanaat tükenmez hazinedir." demektedir.

Allah, şerefi ibadette, alçalmayı günahta, heybeti, gece ibadette, hikmeti, aç karında ve zenginliği de kanaatta tayin etmiştir.

Usûlî de, beyitlerde kanaat mefhûmunu bu görüşe uygun olarak zikreder. Kanaatı bir hazineye benzetir. Kanâatın tahsiledildiği yer ise uzlet köşesidir.

Gönlünü kanaat hazinesi ile zengin kılan mutasavvıf, zamâne ile yakınlığını, dostluğunu keser:

Bendeni genc-i kanâtle ganî kıl kim varam
Günc-i uzletde yatam mîr-i zamâne bakmayam

G.188/79-6

"Ben kulunu, kanâat hazinesi ile zengin kıl ki varıp uzlet köşesinde yatayım, zamane ile (dünya) ilgimi, yakınlığımı keseyim."

Kanâatın tükenmez bir hazine olduğunu idrak eden Hak âşığının dünyaya, dünya ehline ihtiyacı kalmaz. Çünkü o, bedenini kanaat denilen tükenmez hazine (kenz-i lâ-yefnâ) ile mücehhez kılmıştır:

Çün kanâ'at genci bildün kenz-i lâ-yefnâyimiş
Pes Usûlî ehl-i dünyâ'ya ne hâcet ihtiyâc

G.111/11-7

"Ey Usûli! Madem ki kanâatın tükenmez bir hazine olduğunu idrak ettin, artık dünya ehline ihtiyacın yoktur."

7. Fakr-Gedâ-Gınâ

Hz. Muhammed "Fakr benim medâr-ı iftihârımdır." buyurmuştur. Fakir, Allah'tan başkasına mülkten pâye vermeyendir. Nefsinin şartlarından Allah için çıkmayan ve "bütün varlığımı Allah'a teslim ettim." sözünün hakîkatine erendir.⁽¹⁰⁾

Fakir, ağıyar ile ilgisini tamamen keser. Artık ismi, resmi yok olmuştur. Bu safhada, kendine ait hiç bir fiili, ihtiyarı, vasfı, vücûdu yoktur.

Allah katında bütün alâkalardan sıyrılmış bir şekilde tecerrütüdür. Bu hal Hak âşığının fahridir:

(10) Hâce Muhammed parsâ, *Tevhîde Giriş*, (Terc. Ali Hüsrevoğlu) ist. 1988, s.482

Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen 'uryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eġmeyen sultân dede.

G.233/122-1

Âşık, kanaat hazinesini, fakr köşesinde bulur. Bundan nasibini alan mümin mânevi mülkün sahibi olmuştur. Asıl olgun kişi de odur:

Fakr güncinde bulan genc-i kanâ'atdan nasîb
Mâlik-i mülk oldu oldur mü'min-i kâmil-nisâb

G.106/7-6

"Fakr köşesinde, kanâat hazinesinden nasibini alan, mülkün sahibi olmuştur. Hakiki, kamil mümin odur."

Şair bir beyitte, fakrı cilâyâ benzetir. Bu cilâ gönül aynasını pastan, kirden temizler, saf kılar denilmektedir:

Saykal-ı fakr ile mir'at-ı dili sâf idene
Yeg durur atlasdan ey sūfî âbâ-yı rûzgâr

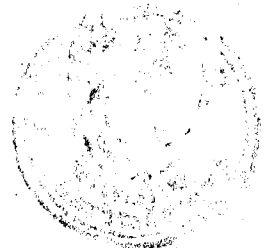
Kr. 49/18

"Ey sofi, fakr cilası ile gönül aynasını parlatan kişiye zamanın abâsı (fakr elbesesi) atlasdan üstündür."

Bir başka beyitte de, fakr kecliġe, gönül doğana, nefis de köpeġe benzetiler. Bu tasavvur içerisinde; fakr elbisesini giyebilmek için nefsâni arzulardan uzaklaşılmasının gereġi ifade edilir:

Salalum fakr u fenâ kebkinе şehbâz-ı dili
Nice bir nefsumüzün kelbine oş oş diyelüm

G.192/83-5

"Gönül doğanını, fakr ve fenâ kecliğinin üzerine salıp da, daha ne kadar nefsimizin köpeğine hoş diyelim."

Fakrı ile övünen kişi, varlıktan, benlikten ve ferdiyetten geçer. Bu safhada kul, Tanrı'ya karşı yokluğunu, aczini, ihtiyacını anlar. Nitekim Allah "Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçlarsınız."⁽¹¹⁾ buyurmuştur.

Bunu idrak eden âşık, mal ve varlık gibi kaygılardan âzâdedir:

Fakr ile teslim durur dünyâ da bizüm fahrımız
İtmezüz ey h'âce biz mâl-ı firâvân ile bahs

G.109/10-3

"Ey hâce! Bizim dünyadaki övüncümüz fakr ve teslimdir. (Allah'ın takdirine rıza göstermektir.) Biz fazla mal ile ilgilenmeyiz."

Beytte, "hâce" kelimesinin hem "hoca" hem de "zengin" anlamları söz konusudur.

Gına, zenginlik demektir. Gınâ-i nefis, gönül zenginliği, ruh zenginliği; istiğnâ billah, Allah sayesinde kendini zengin bilmek; istiğnâ anî'llah, kendini Allah'a muhtaç bilmemek gibi tezahürlerle kendini gösterir. Gınâ da Hak âşığının, hakikat yolcusunun vasıflarındandır.

İlahi aşk, sahibini madde âleminde uzak tutar. Dünya nimetlerinden nasibini en aza indirmesine vesile olur. Çünkü o, gına sahibidir, yani, manevi zenginliğe vasil olmuştur. Zaten âşık için aslolan ilâhi zattan başka kendilerini hiç bir şeye mâlik bilmeyip daima Allah'a muhtaç olduklarını idrak etmektir. Bu hale vakıf olan gınâ sahibi iki âlemden de müstağnidir:

(11) Kur'an, 35/13

Bir fakirüz kim gınâmuz var 'inâdan çün bizi
İtdi müstagni iki 'âlemden istignâ-yı 'aşk

G.164/58-14

"İlahi aşka doygunluğumuz sebebiyle iki âlemin zevk ve nimetle-
rinden müstağniyiz. Bundan dolayı biz dünyanın malına, mülküne rağbet et-
mediğimiz için fakiriz."

Beyitte "gınâ, istignâ, müstağni" kelimeleri ile zengin bir iş-
tikak sanatı vardır.

Bir başka beyitte gınâ, en yüksek mevki olarak ifade edilir.
İlâhî zenginliğin zirvesine ulaşmış gınâ sahibi, Hak âşığının gönlünde
Hüdâ'nın nurları, sudaki mehtap gibi akseder:

Saf kıl sîneni kim evc-i gınâdan görine
Dilde envâr-ı Hudâ âb da mehtâb gibi

G.256/143-11

"Gönlünü kirden (mâsivâdan) arındır ki, mânevi zenginliğin en
yüksek katından, gönülde Hudâ'nın nurları tıpkı suda ay ışığının yansı-
ması gibi tecelli etsin."

Beyitte, mâsivâdan arınmış pak gönül su, nûr-ı Hudâ da mehtâb
olarak düşünölmek suretiyle gayet güzel bir benzetme yapılmıştır.

Gedâ, yani gınâ sahibi yalnız Allah'ın rızasını ve lutfunu is-
teyen kişidir. Gedâ, dünyadan ilişkisini kesmiş, başıboş dolaşan biri ola-
rak düşünölür. O, yalnız ilahî sevgiliyeduyduğu muhabbetin esiridir:

Avâreler felek-zedeler bî-nevâlaruz
'Âlemde bir muhabbet esîri gedâlaruz

G.146/42-1

"Başiboş, talihsiz, fakir kimseleriz. Âlemde, muhabbetin esiri gedalarız."

Gedanın, dünyanın tacında, tahtında gözü yoktur. O, vuslatına nâil olmak istediği sevgilinin kûyunu kendisine vatan tutmuştur. Mülk-i İskender bile onun yanında bir anlam ifade etmez. Hak âşığı, madde âleminde nasibini almamış, bütün imkânlarını ebedi hayat için kullanan bir köledir:

Bir gedâ-yı bî-nevâyum tâc u efser sevmezem
Kûyu nî dıtdum vatan mülk-i Sikender sevmezem

Muh. 76/III-1

"Zavallı, nasipsiz bir gedayım; tac ve taht sevmem. Ben, o sevgilinin bulunduğu yeri kendime vatan edindim; İskender'in mülkünü bile istemem."

Mana ülkesinin sırrına vakıf olan kişiler, dünyada hümâ gibi himmet edici gedâlardır:

Hümâ-himmet gedâlardur cihânda
Me'ânî kışverine kân olanlar

G.123/23-3

"Mana ülkesinin sırrına erenler, cihanda hüma himmetli gedâlardır."

Gedâ, Hz. Muhammed'in yolunun toprağı olmak ister:

ilâhi 'âşıkı mülk-i cihâna pâdişâ eyle
Ki ya'ni ben gedâyı hâk-i râh-ı Mustafâ eyle

G.229/118-1

"Ey Allah'ım! Âşığı cihan mülküne padişah eyle, ben gedâyı da Hz. Mustafa'nın yolunun toprağı eyle."

Beyitte "gedâ" ve "padişâ" kelimeleriyle tezat sanatına güzel bir örnek veriliyor.

8. Vilayet

Vilayet, velilik hali, velilik mertebesidir. Hak ile dost olmak, kulun Hakk'ı, Hakk'ın da kulunu dost edinmesi halidir. Veli; ilham, keşf, keramet, yüksek ahlak ve fazilet sahibi olan kimsedir.

Usûlî vilayet kelimesini Gülşeni ile birlikte zikrederek, adı geçen mefhumu, hem Gülşenî'nin bir velî olmasını hem de "il" manasını hatırlatacak şekilde iki ayrı anlamıyla kullanmıştır:

Zâl-i dünyâya gönül virme Usûlî var imiş
Gülşenî dirler vilâyet içre bir er var imiş

G.155/51-7

"Ey Usûlî, ihtiyarlamış, köhne dünyaya gönül verme! Velilik makamı içinde (veya il içinde) Gülşeni derler bir er var imiş."

9. Hayret

Hayret, ilahi tecellîleri seyreden âşıkların şaşkınlık halidir. Hayret veya hayranlık Allah'ın kudretine, hikmetine karşı duyulan er son duygudur ki, ifadeye sığmaz. Orada yalnızca susulur ve o hal yaşarır. (12)

Âşık, ilahi mertebelerin sonuna vâsıl olarak, vâdi-i hayrette perişan ve şaşkın olmayı ister:

Yâ ilâhi menzil-i maksûda irgür râhum,
Nice bir bu vâdi-i hayret desergerdân olam

G.186/77-7

"Ey Allah'ım, yolumu menzil-i maksûda eriştir. Daha ne kadar bu hayret vadisinde şaşkın ve perişan olayım."

Âşık, gam çölünü makam edinip türlü cefalar çektikten sonra hayret vadisine doğru yol alır:

Gam beyâbânun makâm itdün bana ey pîr-i aşk
Bu Usûlûyi 'aceb vâdiye irşâd eyledün

G.174/68-5

"Ey aşk piri (Mürşid)! Gam çölünü bana makam ettin. Böylece bu Usûlî'ye hayret (şaşkınlık) vadisinin yolunu gösterdin."

Bir beyitte, hayretten bahsederken, yine kendisi gibi alevimeşrep bir şair olan Hayretî'ye atıfta bulunur. O'nun da hayret vadisinde hayran olduğunu ifade eder. Burada şairin mahlası olan "Hayretî" kelimesi üzerinde oyun yapar:

Harîm-i yâre varurken eger vâdi-i hayrette
Bilürsin Hayretî-i vâlih u hayrâna 'aşk eyle

G. 226/116-6

"Eğer, hayret vadisinde yarin katına varırsan, orada şaşkınlık içinde kalmış olan Hayretî'ye aşk olsun de."

Hayrete vasıl olamayan kişi mânevi ilim tahsil ettiği tekkenin sırlarına vâkif olamaz:

Olmazsan Usûlî gibi ger vâlih ü hayrân
Bu tekyede bil vâkif-ı esrâr olımazsın

G.220/110-5

"Eğer Usûli gibi şaşkın ve hayret içinde olmazsan, bu tekkede sırlara vâkif olamazsın."

Bir beyitte de, hayret denize benzetilir. Devamlı dalgalı ve coşkun olan hayret denizindeki şâir, Hızır'ın kendisine yetişmesini ve yardım etmesini ister:

Kalupdur bahr-ı hayretde bu cânım
Yetiş Hızır ol benüm rûh-ı revânum

Ş.41/116

"Bu canım, hayret denizinde kalmıştır. Ey ruh-ı revanım olan sevgili, yetiş, Hızır ol! (Beni bu şaşkınlık denizinden kurtar."

Aşk şarabını devamlı içen âşık, tıpkı bir sarhoş gibi kendinden geçer, mest olur. Bu halin devamı sonucunda da çılgın bir âşığa döner, hayrette kalır:

Tolu tolu sunalum câm-ı şarâb-ı 'aşkı
Bu Usûlîyi yine vâlih ü şeydâ kılalum

G.195/85-7

"Aşk şarabının kadehini dolu dolu sunalım da bu Usûlî'yi yine çılgın ve şaşkın bir âşık haline getirelim."

Beyitte "tolu" kelimesinin şarap anlamına da geldiğini hatırlarsak, şairin zaman zaman kelime oyunlarına yer verdiğini görürüz.

10. Melâmet

Melâmet; kınamak, kötölemek, yermek, zemetmek manasına gelir. Melâmet yolunu tutana; melâmet ehli, melâmi veya melâmetî denilir. Daimâ nefislerini kınadıkları için ve her zaman halk tarafından yerildiklerinden dolayı bu yolu tutanlara melâmet ehli adı verilmiştir. (13)

Melâmetîler, genellikle zühd, amel ve uygulama üzerinde dururlar. Dava ve iddiacılıktan şiddetle kaçınırlar. Onlar, iyi ve güzel olan her şeyin Allahtan, kötü ve çirkin olan herşeyin nefisten geldiğine inanırlardı.

Melâmet ehli, aşk şehrinin sultanıdır. "Bînâmus" ve "bî-'âr" dır:

Aşk şehrinde melâmet ehlinün sultanlığın
Sen de bî-nâmus u bî-âr olmayınca bilmedün

G.180/73-5

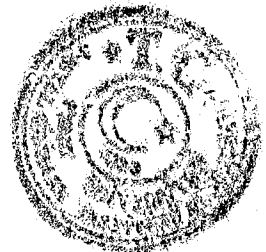
"Arsız ve kayıtsız olmayınca aşk şehrinde melâmet ehlinin sultanlığını bilemezsin."

Melâmeti zümresi mensupları, yaptıkları hayrı gizlemek, kötülükleri gizlememek, hatta kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmak esasını kabul etmişlerdir. Bu sebeple melâmet ehli, halk içinde görüldüğü zaman gürültü patırtı kopar, kınanırlar:

Yine oldı 'âlem içre her taraftan hây u hûy
Var ise girdi melâmet şehrine rüsvâ-yı 'aşk

G.163/58-7

(13) Kuşeyri, a.g.e., s.380

"Alem içerisinde yine her taraftan gürültü, patırdı koptu. Herhalde, melâmet şehrine aşk yolunda rüsvâ olmuş, dile düşmüş biri (melâmî) girdi."

Melâmet ehli, dertten âh etmez. O, aşk yolunda kendini rüsvâ kılmayı, reziletmeyi gaye edinir. Çünkü hayrı "izmâr" şerri "izhâr" etmek melâmî nin temel düşüncesidir:

Satup dermânını derd al melâmet şehri içinde
Delü gönlüm gibi rüsvây-ı bâzâr olmak istersen

G.178/71-5

"Deli gönlüm gibi pazarda (âlem içinde) rüsvâ olmak, dile düşmek istersen, melâmet şehri içinde dermânını satıp dert al."

Melâmetînin muradı "mâ-murâd" ıktır. Melâmet şehri içinde, âşık Hakk'ın makbûlu olmak için halkın merdûdu olmalıdır. Ancak bu safhadan sonra "aşk mürşid"ine muridlik edebilir:

Ey melâmet hânkâhında murâdın gözleyen
Nâ-murâd olmayan olmaz mürşîd-i 'aşka mürîd

G.114/14-6

"Ey melâmet tekkesinde muradına, arzusuna ulaşmayı bekleyen! Nâ-murâd olmadıkça aşk mürşîdine mürîd olamazsın."

Aşağıdaki beyitte, yine halkın melâmetîleri kınaması hadisesine temas edilmektedir. O, kendisini halkın kınamasına, yermesine önem vermez:

Ey Usûli hâdisât etfâli yir yir yügrişür
Var ise girdi melâmet şehrine rüsvâ-yı 'aşk

G.164/58-16

"Ey Usûlî! Hadiselerin çocukları (halk) yer yer koşuşur. Herhalde, melâmet şehrine aşk yolunda rezil olmuş, kınanmış biri girdi."

Beyitte, ayrıca melametînin halk için alâkayı kestiğine sadece Allah tarafından bilinip takdir edilmeyi temel gaye edindiğine de temas edilmiştir.

11. Gayb

Gayb; bilinmeyen, görünmeyen, henüz olmamış bulunan şeylerin bütününe denir. Kur'ân da, gaybı yalnızca Allah'ın bildiği ifade edilir.⁽¹⁴⁾

Usûlî, bu mefhumdan, defterdâr-ı gayb, hafif-i gayb şeklinde söz eder.

Şair, memduhunu överken ondan defterdar-ı gayb (gayb defterlerini tutan) diye bahseder:

Ya'ni defterdâr-ı gayb İskender-i sâni k'anûn
Zâtınun seyrangehidür mâverâ-yı rûzgâr

Kr.50/35

"Doğrusu, gaybin defterdârı, ikinci iskender'dir. Zamanın ötesi (gayb) onun zatının seyran ettiği yerdir."

Hak âşığı, gayb sırrını duyup gizlilikler kendine keşf olunca "ayne'l-Yakîn" e vakıf olur. Yani, keşf ve müşahedeye dayalı olarak, beşeri sıfatlardan arınır ve Allah ile birlikte olur:

Bulmasa 'ayne'l-yakîni gaybdan
Kurtulur mı kişi şekk ü raybdan

mir.5/26

(14) Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.e., s.131

"Kişi, gayb sırrına vakıf olarak 'ayne'l-yakîn mertebesine vâsıl olmasa şüphe ve nasıl kurtulur?"

Bir başka beyitte şâir "gayb" mefhûmunu hâtif-i gayb şeklinde ifade eder. Hatif, gayptan haber veren melektir:

Hâtif-i gaybi didi nâgâh gûş-ı cânâ kim
Sû-i zandır bunu ko ey bî-nevâ-yı rûzgâr

Kr 50/33

"Gaybdan haber veren Hatif, ansızın canın kulağına dedi ki, ey zamanın çaresiz, zavallı ve nasipsizi! Dünya ihtiyaçlarını, alâkalarını bırak, bunlar kötü zandır."

12. Ezel (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel)

Ezel, başlangıcı olmayan geçmiş zaman demektir. Beyitlerde ezel kelimesi, Bezm-i Elest'i hatırlatacak şekilde kullanılır.

Kur'an'ın A'raf sûresinin 172. âyetinde bu husus şöyle ifadesini bulur: "Hem de Rabbin, Ademçullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (dedi) Onlar da "Evet, Rabbimizsin şahit olduk." dediler. (Bu şahit tutuşumuzun sebebi kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu." dememeniz içindir."

Kullar için ezelden takdir edilen bu ilahi hüküm tasavvufta, Allah'ın tehlikeler karşısında kuluna gönderdiği manevi yardım olarak ifadesini bulur.

Ezel mefhumu aşk ile birlikte kullanılır. Böylelikle, mütâsâvıfın ezel bezminde aşka müptelâ olduğu ifade edilir:

Çün kıyâm itdi ezelde kâmet-i bâlâ-yı 'aşk

Yir yirin kopdı sadâ-yı Rabbiye'l-a'lâ-yı 'aşk

G.163/58-1

"Aşkın yüceliği ezelde ayaklanınca (ortaya çıkınca) her taraftan aşkın "Rabbiye 'l-a'la" sesleri yükselir."

Ezel de, aşka tutulan hakikat ehli ölmeden evvel ölmüş, ve kendi halinden haberdar olan bir fenâdır:

Ezel aşkıyla gelmişüz

Kendü hâlimüz bilmişüz

Ölmezden evvel ölmüşüz

Fenâlaruz fenâlaruz

G.151/47-3

İnsanoğlu, bezm-i ezeldeki ahdinden sonra, ruhu kalıba sokularak kainata gönderilmiştir. Bundan sonra felek dönmeye başlar. Şair bu hali semâ mefhûmuyla ifade eder:

Çarha girdi çarh u eşyâ dutdı bir kezden semâ,

Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem. nây-ı 'aşk

G.136/57-2

"Ezel bezminde bir an aşk neyi çalınınca, felek ve eşya sema edip dönmeye başladı."

Âşık, gönlünün aynasını saf kıldığı zaman kendisine ezel nuru görünür. Aşağıdaki beyitte, ezel nuru mehtaba, gönül de aynaya benzetilmiştir:

Saf kıldunsa gönül âyinesin âb gibi
Görinür nûr-ı ezel âbda mehtâb gibi

G.255/143-1

"Gönlünün aynasını su gibi saf kıldınsa, (sana) ezel nûru su-
daki mehtab gibi görünür."

13. Belâ (Derd, Gam)

Belâ, âşığın vuslata ermek yolunda çektiği sıkıntılardır. Ta-
savvufta "seyr ü sülûk" a giren mutasavvıf ancak ızdırap ile gayeye ula-
şır.

Belâ mefhûmu, bazı beyitlerde, kûh-ı belâ belâ bahrı, belâ taşı,
zehr-i belâ şeklinde ifade edilir. Belâ "evet" sözü ile Bezm-i Elest
hatırlatılır. Şair beyitlerinde her iki anlamdan da yararlanmıştı.

Âşık için asıl gaye, maddi varlıktan (nefisten) sıyrılmaktır.
Bu haldeki âşık, çeşitli mânevi hallerle iç içedir. Titreme, kendinden
geçme, mest olma bunlardan bazılarıdır. Maddi varlığını (hâk cismini)
viran etmek üzere olan âşık ona gönlündeki bela dağından bir destek (ev-
tâd) meydana getirmek ister. Çünkü mutasavvıfı ayakta tutan bedeni değil
ruhudur, gönlüdür. Belâya sabır gösterdikçe, gayeye ulaşması kolaylaşa-
caktır. Bu sebeple belâ âşığın tek dayanağıdır.

Hâk cismüm illerzeden vîrân olur bâri ana
Dildeki kûh-ı belâdan yir yir evtâd eylesem

G.200/90-4

"Toprak olan cismim, titremeden yıkılır. Bari ana, gönlündeki
belâ dağından bir dayanak (destek) yapsam."

Beyitteki "evtâd" sözü ile, dünyayı ayakta tuttuğuna inanılan veliler de hatırlatılır.

ilahi sırlardan haberdâr olmak isteyen âşık belâ çekmeli, fakat bunlardan kimseye söz etmemelidir:

Belâ çek zehrlere yut kimseye hergiz haber verme
Usûlî sen de bu sırdan haberdâr olmak istersen

G.178/71-7

"Ey Usûlî! Eğer bu sırdan haberdâr olmak istersen, belâ çek, zehirlere yut; fakat hiç bir zaman bundan kimseyi haberdâr etme."

Şair, dünyayı, çocuklarını belâ zehri ile besleyen bir anneye benzetir ve dirliğinin, şevkinin dertten kaynaklandığını söyler:

Zehr-i belâyile bizi besledi dehr mâderi
Derd iledür dirilgümüz şevk iledür hayaâtumuz

G.141/38-8

"Dünya annesi, bizi belâ zehri ile besledi. Bizim canlılığımız dert hayatımız da şevk iledir."

Bir beyitte şair, tenini bir gemiye, sabrı zincire, âhı rüzgâra, belâyı da denize benzetir. Ten gemisini belâ denizinde âh rüzgarı ile harap etmek istediğinden söz eder.

Nasıl ki gemileri kıyıda tutan çapa ise, âşığı belalara katlandıran da sabrıdır. Bunun ortadan kalkması, âşığın maddî varlığından sıyrılmasının bir delilidir:

Lenger-i sabrum alınıdı yiridür ten zevrakun
Bâd-ı âhumla belâ bahrında berbâd eylesem

G.200/90-3

"Sabrımın demiri alındı. (şimdi) ten gemisini, ah rüzgârı ile
belâ denzinde berbat etsem yeridir."

Âşık, dert ve gamla gönlünü şâd eder:

İderdüm subha denlü âh u feryâd
Kılurdum derd ü gamla gönlümü şâd

Ş.29/52

"Sabaha kadar ah ve feryat ederek gönlümü dert ve gamla şad kı-
lardım."

Beyitte tezat sanatı dikkati çekmektedir. Aşığın gıdası dert ve
elemdir:

Gıdâsı âşıkun derd ü elemdür
Safâsı gussa vü sâdisi gamdur

P.21/17

"Aşığın gıdası dert ve elem, safası keder, sevinci ise gam-
dır."

Hakikat ehli için gam, derdinin dermanıdır:

Derd imiş dermân-ı âşık derde dermân it hemân
Derd-i derd dermân dimiş bu derde bu derdâ-yı 'aşk

G.164/58-9

"Aşkın eyvahı, derdin derdi bu derde derman demiş. Aşığın der-
manı dert imiş. (Sen de) hemen derde derman et."

Gönülden âşık olup dünyevi istekleri terkeden kişi kurtuluşu
gam çekmede bulur:

Dilersen bulasın gamdan rehâyı
Gönülden âşık ol terket hevâyı

Ş.26/19

"Gönülden âşık ol hevâ ve hevesi terket! İstersen gam çekerek
kurtuluşu bulabilirsin."

Şair bir beyitte, murâdı ele geçirilmesi zor olan bir ipliğe,
teni elbiseye, gamı da makasa benzetir. Bu benzetme içerisinde, ten or-
tadan kaldırılmadan murada erişilemeyeceğini anlatmak ister:

Ser-rişte-i murâd ele geçmez direz direz
Ten câmesini gam makasıyla paralaruz

G.146/42-8

"Çok uzun olan murad ipinin ucunu ele geçirmek için ten elbise-
sini gam makasıyla parçalarız."

Yokluk pazarı (dünya) içinde canını verip dert almayan kişi,
yaşadığı hayatın boş ve faydasız olduğunu bilmelidir. Çünkü tasavvufi
düşüncede aslolan dünyadan kurtulmak ve dünyanın geçici olduğunu idrakte
ondan vazgeçmektir:

Ey fenâ bâzârı içre cân virüp derd almayan
'Ömrünün sermâyesi bî-sûd u bî-sevdâ imiş

G.158/54-6

"Ey yokluk pazarı içinde can verip dert almayan kişi! Ömrünün sermayesi faydasız imiş."

Tasavvuf yolunda gam, âşığın azığıdır. Menzile varma yolu, çilelerle dolu ve oldukça uzundur. Çile arttıkça vuslat yolunda ki mesafe azalmış olacaktır:

Fenâ iklimine 'azmin olursa yolda çok gam çek
Doyunca ey gönül azık götür menzil uzag ancak

G.167/61-3

"Ey gönül! Yokluk iklimine girmeye niyetin olursa bu yolda çok gam çek ve doycak kadar azık götür. Çünkü menzil uzaktır."

Felek, âşıkların muradının aksine devreder. Bu sebeple, Hak âşığı gam makamında karar kılar; onun dünyevi mevkilerde gözü yoktur:

Sen de makâm-ı gamda karar it Usûliyâ
Uşşâka oldu çünkü muhâlif nevâ-yı çarh

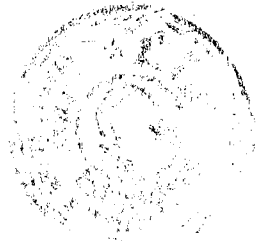
G.113/13-6

"Ey Usûlî! Sen de gam makamında karar kıl. Çünkü feleğin makamı bize muhaliftir (Uygun değildir)."

Hak âşığı teselliye ve hoşnutluğu gam çekmede ve dünyadan muradını kesmede bulur:

Demâdem gussa vü derd ile şâd ol
Tesellî ister isen nâ-murâd ol

P.21/14

"Her zaman gam ve dert ile Şen ol! Eğer teselli istersen mura-
dına ermeyi isteme."

AŞk derdi ile başı hoş olan aşık derman istemez. Derman istemek
yerine Allah'a sığınır. Çünkü O Allah'ın âlemde kullarına bahŐettiđi aşık-
lık derdi ile yaŐamaktan asla Őikayetçi değildir:

dir:

Ey tabīb- i cān u dil 'âlemde derdün var iken
HaŐelillāh kim varam ben tālib-i dermān olam

G.186/77-8

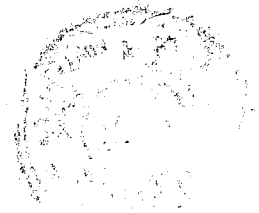
"Ey can ve gönül tabibi! Âlemde Őenin ihsan ettiğin derdin var
iken asla gidip derman istemem."

14. Cevher-Araz

Cevher, öz manasına gelir. Bir Şey var olmak için başka bir
Şeyin varlığına bağlı değilse, ona cevher denir. Âlemdeki varlıklar ya
cevherdir, yahut arazdır. Araz, var olabilmesi, meydana gelebilmesi için
bir başka varlığa ihtiyaç duyar: renk gibi, Akıllarla, nefisler ve un-
surlar cansızlar, nebatlar ve canlılar cevher sayılmıŐtır. Bunların Őe-
killeri, renkleri , hareketleri arazdır. (15)

Aslolan cevherdir. Onu görmek, ona nazar kılmak lazımdır. Ta-
savvuf arazı değil cevheri esas alır. Önemli olan eşyanın zahirini değil
bātınını (özünü) idrak etmektir:

(15) Abdülbakı Gölpinarlı, a.g.e., s.419

Cevhere bak kılma a'razun hutûtına nazar
Bu hutûtı seyr kıl ol nokta-i seyyârı gör

G.130/28-7

"Cevhere bak, arazın çizgilerine bakma! Asıl bu çizgileri seyre ve oradaki hareket eden noktayı (özü, Allah'ın tecellilerini) gör."

Tasavvufta aşk bir cevherdir; bunun yanında hakikat ehlinin fayda ve zararı düşünmesi ise arazdır:

Cevher-i 'aşkuna virdüm nakd-i cânı sarf idüp
Bu dükân-ı kevnde sûd u ziyâna bakmayam

G.188/79-7

Allah, âlemi yaratmadan önce bir cevher yaratmıştır. Bu "can cevheri"dir:

Fâş idüp cân gevherin sırrımca gencûr-ı ezel
Bir 'acâyib genç peydâ kıldı bu vîrânenen

G.203/93-6

"Ezel hazinedârı, can cevherini sırrımda açığa vurup, bu vîrânenen şaşılacak bir hazine ortaya koydu."

Bir beyitte, söz cevhere benzetilir; dil de derya olarak düşünülür. Dolayısıyla söz o deryadan çıkan inciler gibidir:

Ey Usûlî sen kara topraktan alçaksın velî
Bârekallâh sözlerün gevher dilün deryâ imiş

G.158/54-8

"Ey Usûlî! Sen kara topraktan alçaksın; lâkin sözlerin cevher, dilin de derya imiş. Allah mübarek etsin.

15. Can Gözü (Gönül Gözü)

İnsanın sınırlı yaratılışı içinde, ona sonsuzluğun sırlarını keşfettirecek bir "pencere" vardır.

Bu, insanın dışında değil içinde olan bir şeydir. Buna "can gözü" denir. İnsan dış gözü ile yalnızca mâsivâyı seyrederek. Can gözüyle ise, iradesinde serbest, yegâne varlık olan Allah'a ulaşma yollarını bulacak ve kendi benini, yaratıcı iradenin sahibinde tüketerek asıl hürriyeti tadacaktır. Can gözü âşığa gayeye vasil olmada rehberlik eder. Suret gözü ile, Hak âşığı hakikati göremez. O, herşeyden önce gözünden gafleti kaldırmalı, gönül gözü ile görmeye başlamalıdır. Tasavvufta birçok kurallarla birlikte gaye için esas alınan ilkelerden biri de budur:

Nakş-ı tındür cân cemâlinün nikâbı ref kıl
Mihr-i 'alem-i tab-ı vechinden sehabı ref kıl
Çeşm-i dilden gafleti terk eyle h'âbı ref kıl

T.91/6-II

"Canın güzelliğinin örtüsü olan ten nakışını ortadan kaldır. Âlemin güneşi olan yüzünün güneşinden bulutları sil. Gönül gözünden gafleti terk et, uyan!"

Gönül gözüyle bakan (basiretli olan) âşık, kendi eksikliğinden başkasıyla ilgilenmez:

Çeşmümi kuhl-ı basîretle mücellâ eyle kim
Kendü noksânım görem 'ayb-ı fülâna bakmayam

G.188/79-4

"Gözümü basiret sürmesi ile parlat ki, yalnız kendi noksanımı göreyim, başkalarının ayıbına bakmayayım."

Beyitte sûret gözünden kurtulma arzusu ifade edilmektedir.

Görlüne, Allah'ın nuru tecelli eden âşığın can gözü ayna gibi parlaktır:

Nice rûşen olmasun âyine-veş gçnlüm gözüm
Kim demâdem tal'atun mihri tecellâsındadır

G.124/24-2

"Gönül gözüm nasıl ayna gibi parlak olmasın? Çünkü oraya, devamlı güzellik güneşinin nuru tecelli etmektedir."

Can gözü, surette değil, gönüldedir. Onunla madde âlemi değil mânâ âlemi müşahede edilir.

Bu görüş nihayet âşığa, bütün eşyanın aslında Hakk'ın kendisinden başka birşey olmadığını sezdirir:

Sûreti ko aç gözün mâ'niye bak
Tâ ki eşyâyı göresin 'ayn-ı Hakk

M.4/16

"Sûreti bırak, gözünü aç! Mânâya bak ki orada eşyanın, Hakkın kendisinden ibaret olduğunu göresin."

Mana yoluna girenler, sretten vazgeçer ve sonunda can gözünü cemâl-i yâre" açar. Bu safhada âşık Allah'tan başka her varlığı yok bilir:

Uyup ma'nâya sretten geçersn
Cemâl-i yâre cân gözün açarsun

P.22/26

"Mânâya uyup sretten vazgeçersin ve can gözünü yarin güzel yüzüne açarsın."

Can gözü ile görmeye başlayan hakikat ehli, her zerrede Allah'ı temâşâ eder:

Ber gel can gözünü 'aşk ile bînâ kılalum
Yâr didârını her şeyde temâşâ kılalum

G.195/85-1

"Beri gel, can gözünü aşk ile görücü kılalum ve yarin güzel yüzünü herşeyde temâşâ eyleyelim."

Bir beyitte sret gözü "hiss-i hayvânî" şeklinde zikredilir. Bu göz kördür. Çünkü âşığa "Rabbi idrak ettirici" değildir. Bunu sağlayan gönül gözüdür:

Hiss-i hayvânî ç a'mâdur didi vahyinde hak
Rabbin idrâk eyleyen pes dîde-i bînâ nedür

G.129/27-10

"Allah, hayvani his kördür dedi. Ser., Rabbi idrak ettiren, asıl görücü göz nedir? (Onu öğren)."

Ehl-i basîret olan Aşık yalnız Allah'ın rızasını gözetir, on-
dan başkasında gözü yoktur:

Yâ ilâhi bu dil-i biçâreme bir dîde vir
Kim rızânı gözleyem artık yabana bakmayam

G.188/79-3

"Ey Allah'ım! Bu çaresiz gönlüme öyle bir göz ver ki artık se-
nin rızanı gözetip başkasına bakmayayım."

16. Vahdet-Kesret

Vahdet; birlik, tek ve yalnız kalmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfiler uykuya vahdet derler. Bir de "kesrette vahdet" tabiri vardır. Bu da çoklukta birlik, yani halk içinde işle güçle, alış-
verişle uğraşırken de herkesin ve herşeyin Tanrı kudretinin ve hikmeti-
nin tecellisi olduğunu bilerek gönlünü halktan ayırmamaktadır.

Bir beyitte vahdeti izah etmek için nokta misaline yer veril-
miştir. Şöyle ki; varlık bir daire teşkil etmektedir. Bu daire Allah'ın
bir görüntüsü veya O'nun aynıdır. Dairenin merkezi Allah'tır. Dairenin
başında ilk akıl (Akl-ı evvel) bulunmaktadır. Her şeyin sûreti bunda
mevcuttur. Bu merkez (nokta) bütün yaratılmışların aslıdır. Yaratma de-
vam edip insan türüne gelmiş ve en son insan yaratılmıştır. İnsanla var-
lık dairesi tamamlanmış ve nasıl dairenin sonu başıyla birleşirse insan
da öylece akılla birleşmiştir. Nasıl ki, dairenin merkezinden çıkan çiz-
giler çevrenin her noktasına aynı uzaklıkta ise, bütün yaratılmışlar da

Allah'a nispetle öyledir. O'nda değişiklik olmaz. Dairenin çevresindeki her nokta nasıl merkeze bakarsa, bütün yaratılmışlar da öyle Allah'a bakarlar. Dolayısıyla varlığın tamamı gerçekte birdir. Allah, âlemi vahdet noktasından yaratmıştır.

Şair, şeyh Gülşenî için söylediği Mersiyesinde bu hususa temas eder:

Derc itmiş idi nokta-i vahdette âlemi
Sırr-ı kulûba 'ârif idi nüktedân idi

Mer. 73/II-3

"Âlemi, vahdetin (birliğin) noktasında toplamıştı. (0) kalplerin sırlarına vâkıf ârif bir nüktedân idi."

Vahdetin çeşitli safhaları vardır: Vahdet-i kusûd, Vahdet-i şuhûd, Vahdet-i vücûd.

Vahdet-i kusûd; kâd ve iradenin birleştirilmesi, kulun kendi şahsi iradesini bırakarak yalnız Allah'ın iradesini, maksûdunu ve matlubunu kendi muradı ve maksadı haline getirmesidir. Bu birinci safhadır. İkinci safhada ise; Vecd ve cem' halinde olan kulun her şeyi bir olarak görmesidir. Üçüncü safha; varlıkların bir olduğu kanaati, varlıkları bilme, bir olduğuna inanmadır. Her şeyin tek varlıktan ibaret olduğuna ve varlıkların, Allah'ın değişik tecellileri olduğuna vâkıf değildir. Bu safhada âşık fenâfillah (Allah'da yok olma) ve bekâbillah (Allah'la var olma) denilen seyr ü sülûk'un son basamağına vakıf olmuştur. Bu durum bir beyitte şöyle ifadesini bulur:

Ey Usûlî gark olup 'ayne'l-hayât-ı vahdete
Hayy u lâ-yefnâya irişdün fenâ gelmez sana

"Ey Usûlî, birlik hayatının kaynağına erişip ebedi diriliğe kavuştun (bekâbillâh), artık sana yokluk ulaşamaz."

Bir şiirde, vahdet muma benzetiliyor. Âşığın, bu muma canını atarak pervâne olması istenir. Böylece, tasavvuftaki daire-nckta sistemi bir kere daha hatırlatılır:

Gam degül etfâl serginden deli divâne kıl
Vahcetün şem'ine cân at kendüni pervâne kıl
'Aşk câmında dili lâ ya'kıl u mestâne kıl

T.92/6-IV

"Çocukların taşlarından kendini deli divane kılsan da gam değil (Çocuklar tarafından "bu delidir." diye taşlansan da gamlanma). Sen Vahdetin mumuna canını at, kendini o mumun etrafında dönen bir pervane eyle. Aşk kadehinden gönlünü, aklını zayi etmiş ve mest kıl."

İnsan, Allah'ın bir tecellîsidir. Dolayısıyla (tükenmez hazine) olan Allahın hazinesinden bir cevherdir. Asıl cevher ise (dürr-i beyzâ) Allah'tır:

Küntü kenzür gevheridür gene zâtum vahdeti
Dürr-i beyzâyı 'ayân eyler sıfâtum vahdeti

Kıt'a, 264/III-1

"Zatımın birliği, o tükenmez hazinenin bir gevheridir, sıfatımın (suretinin) birliği ise (0 vahdet olan aslı) en parlak inciye gözler önüne serer."

Surette öyle görünmemekle beraber mânâ vadisinde her zerre vahdetin sırlarını açıklamaktadır:

Ma'nide her zerre açmışdur dehân
Vahdet esrârını eylerler beyân

Mir. 9/64

"Mânâda her zerre ağzını açmış, vahdetin sırlarını beyan etmektedir."

Birliği deryâya benzeten şair, onun bir katrede gizli olduğunu söyler:

Katre kim müstagrak-ı deryâ-yı vahdetdür ana
Ne nihâyet bulunur ne gâyetü'l-gâyât olur

G.118/18-4

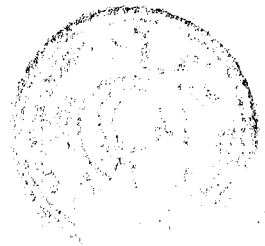
"Damla ki, birlik deryasının derinliklerine gark olmuştur; onun ne sonu ne desınırı vardır."

Zat; kendi, öz, cevher ve asıl anlamlarına gelir. Sûfîlere göre varlık, Tanrı sıfatlarının zuhuru, sıfatlar da Tanrının Cemal ve Celâl sıfatları ile tecellisidir. Tek varlık olan Allah'ın zatı bir "muhît-i bî-cihet"tir. yani sınırsızdır, lâ-mekândır. Aynı şekilde Allah'ın sıfatının zuhuru da sonsuzdur:

Çür. muhît-i bî-cihetdür gene zâtum vahdeti
Bî-nihâyetdür zuhûrında sıfâtum vahdeti

Kıt'a, 264/III-2

"Madem ki zâtımın birliği sınırsız bir muhittir. Sıfatımın zuhûru da sonsuzdur."

Hak âşığı, tek varlığa inanır ve güvenir. Bütün varlıkların aslında tek bir vücutta toplandığı hakikatini idrak eder. Bu idrak noktasında âşık olgunlaşır, İnsan-ı Kâmil safhasında âşığın her tavrı ölçülüdür. Aşağıdaki beyitte tek varlık (vahdet) aşkının insanı olgunlaştıracacağı inancının yanında, Allah'ın âlemleri yaratırken her zerreyi nasıl ölçülü ve dengeli kıldığı hakikatine de temas edilir:

Usûlî vahdet-i 'aşkun kemâl-i îdî dâlınden
Ne gark itdi cihânı su ne hōd kıldı zebân âteş

G.161/56-9

"Ey Usûlî! Aşkın birliğinin ölçülü, dengeli olgunluğundan, ne su cihanı kapladı, ne de ateş alevleriyle (orayı) yaktı."

Gönlünü kesret pasından arındıran âşık âlemin güneşi olur. Kesret, âşığın vahdete erişmesine engel olan dünya alâkalarıdır. Gönül bir aynaya benzetilir. Bu gönülde kesret (pas kir) mekân tutmuştur. Hak âşığının asıl gayesi ise vahdete erişmeye mani olan bu engeli ortadan kaldırmaktır:

Jeng-i kesretten kimün k'âyinesi bî-gerd olur
Zerre-i nâçiz iken hurşîd-i 'âlem-gerd olur

G.120/20-1

"Kimin aynası (gönlü) kesret pasından arınır ise, o kişi değersiz bir zerre iken bütün kâinâtı devreden bir güneş olur."

Tasavvufta beş mertebe kabul edilir. Bunlara Hazarât-ı Hams adı verilir. Bu mertebeler sırasıyla şöyledir:

1-Lâ Teayyün: Bu mertebede varlığın sıfatları yoktur. bu mer-
tebeye gayb-ı mutlak (mutlak gizlilik) de denir. Lâhut âlemi, Lâ Teayyün
âlemi, itlâkâlemi, mutlak âmâ, mahz vücut, mutlak vücut, sırf zat, üm-
mü'l-kitab, mutlak beyan, basit nokta, gayblerin gaybı mefhumları da bu
mertebeye ad olur. Bu mertebede varlığın sıfatları yoktur. Bütün şekil
ve isimler Hakk'ın zatında yok olmuştur.

2- Ceberût Alemleri: İlk tecellîdir. Birinci mertebede toplu olan
varlıklar bu makam da açılmış, detaylanmıştır.

3- Melekût Alemleri: Bu mertebeye, Allah'ın zatını, sıfatlarını,
bütün varlıklarını detaylarıyla bilmedir.

4- Mutlak Şühûd: Buna ruhlara mertebesi denir. Bu mertebeye kendi
zatlarına ve misallerine görünen basit, soyut yaratıkların bulunduğu mer-
tebedir.

5- Misal âlemi: Alem-i insan-ı kâmil de denir. Usûlî, Dîvan'da
bu mertebelerden tek varlık anlamına gelen Lâ Teayyün'u zikreder. Lâ
Teayyün mutlak varlığı, yani vahdeti temsil eder. Bu zat şeklinde de
ifade edilir. Çünkü bu mertebeye aslı olan sadece Allah'tır. O'nun zatıdır.
sıfat da kesretini temsil eder:

Lâ te'ayyündür egerçi gene zâtum vahdeti
Kesret-i a'yânî keşf eyler sıfâtum vahdeti

Kıt'a, 263/II-1

"Her ne kadar zatım lâ Teayyün mertebesine erişmiş ise de, sı-
fatım, şekillerin kesretini ortaya çıkarır."

Ey gönül çok sözi ko kesret-i işgâli koyup
Künc-i 'uzletde oturmak ne güzel vahdet imiş

G.157/53-4

"Ey gönül, fazla işle uğraşmayı ve çok konuşmayı bırak! Yalnızlık köşesinde oturmak ne güzel bir vahdet imiş."

Bir başka beyitte de gönül bir kâğıda benzetilir, dünya alâkaları da bu gönül kağıdındaki harfler olarak tasavvur edilir. Yalnız bunlar "harf-i gayr" dır. Bu harf-i gayrdan gönlünü saf kılan Hak âşığının nakışlı ve süslü kesreti, devamlı birlik âyeti şeklinde göreceği ifade edilir:

Ser-beser kesret nükûşin âyet-i vahdet görür
Şol ki harf-i gayrdan derûnı sâdedür

G.126/25-8

"Şu ki, gönlünü yabancı harflerden sâde kılmıştır, nakışlı ve süslü kesreti baştan başa vahdet âyeti şeklinde görür."

Allah, kimi insanı kesretin hayalhanesi içinde şaşkın etmiş, kimini de vahdet sırrından haberdâr eylemiştir:

Kimini kesret hayâlâtında hayrân eyleyüp
Kimisin esrâr-ı vahdetden haberdâr eylemiş

G.154/50-5

"Kimini kesretin hülyaları içinde hayran edip, kimini de vahdetin sırrından haberdâr eylemiş."

Âşığın korkusu, kesretin içinde kaybolmaktır. Ten kafesi içindeki can, vahdeti temsil eder. Bu can bir kuşa benzetilir. Can kuşunun kafese benzetilen tenden çıkması vahdetin kaybolmasına işarettir. Oysa âşık tasavvuf yolunda, kendisini kesret engelinde oyalayıp maddiyat içinde bırakan tenini yok etmek ister:

Korkum odur ki dâm-ı âlâyıkda kalavuz
Cân kuşu uça ten kafesi târ u mâr ola

G.101/2-4

"Korktuğum şudur ki, dünya ilgilerinin tuzağı içinde kalırız da, can kuşu uçar, ten kafesi perişân olur."

17. Fenâ - Bekâ

Fenâ; kulun nefsanî arzulardan uzaklaşması, süfli isteklerini yok etmesi; bekâ; yok olan kötü vasıfların yerini iyi ve güzel olan ah-lâkî vasıfların kâim olması halidir. Fenâ, kulun Haktan başka bir şey görmemesi, cem'ül-cem'halidir. Fenâfillah (Allah'da yok olmak) Bekâbillah (Allah ile var olmak) şeklinde de kullanılır. Bu safhada varlıklar yok bilinir, görülen şeyler hakîki ve mutlak varlık olan Allah'ın tecellileri olarak kabul edilir. Masiva ise vehim ve hayal olarak bilinir.

Fenâ ehli, mana denizine dalmış kişiler olarak anılır. Beyitte, bunların hal ehli olduğundan da söz edilir:

Birazcık hâlden haylaruz erenler için soylaruz
Ma'nâ denizin bcyaruz fenâlaruz fenâlaruz

G.151/47-9

"Biraz halden anlar, erenler için söyleriz. (Biz) manâ denizine girmiş fenâlarız."

Fenâ mefhumu, geçici olan bu dünya içinde kullanılır. Ve fâni olan varlık âleminde yüz çevirilmesi istenir:

Yüz çevir dâr-ı fenâdan cisme bakma câna bak
Vahşiler gibi gel ey hayvan yeter yabana bak

G.170/64-1

"Ey ahmak, cahil insan, fani dünyadan yüz çevir, artık cisimden vazgeç cana bak! İnsandan kaçan vahşiler gibi gel yabana bak."

Beyitte, hayvan kelimesi hem bütün canlılar, hem de dünyadan ilgisini kesmeyenlere hitaben, ahmak, anlayıştan yoksun kişi anlamında kullanılmıştır. Yaban da aynı şekilde, "el" ve "her türlü bitkiden tecrit edilmiş yer, çöl demektir. Çöl, bu özellikleriyle tekliği (vahdeti) temsil etmektedir.

Beka mertebesi yoklukta bulunur. Çünkü İskender Hızır ve İlyas da âb-ı hayatın kaynağını zulümât ülkesinde bulmuşlardır. Aşığı da arzu ettiği bekâ mertebesine ulaştıracak yol fenâ zulmetidir. Şair zulmet ile yokluk arasında bir benzerlik kurmuştur.

Çünkü zulmet indiği zaman bütün şekilleri örter yok gösterir. Aynı beyitte bekâ da âb-ı hayata benzetilir:

Zulmet-i âbâd-ı fenâda bulunur 'ayn-ı bekâ
Merbâ-ı âb-ı hayât oldu nitekim zulümât

G.108/9-4

"Bâkîlik pınarı, fenânın sonsuz karanlığında bulunur. Nitekim karanlık, âb-ı hayatın kaynağı olmuştur."

Âşık, fenâ rüzgarının etkisiyle yerle bir olmak ister:

Aranursa bulunur sînemde 'aşkun gevheri
Gerd olup bād-ı fenâda hâk ile yeksân olam

G.186/77-10

"Sînemde aşkın cevheri aranırda bulunur, toz olup fenâ rüzgârında yerle bir olayım."

Fenâ, dünyanın sonunda her şeyi yok edecek bir sele benzetilir :

Olısar seyl-i fenâdan çü harâb âhir-i kâr
Günbed-i çarhına vü kasr ile eyvânına yûf

G.162/57-2

"Madem ki işin sonunda yokluk selinden herşey harap olacaktır. Şu dönen feleğe, (Dünyanın) sarayına, köşküne yuf!"

Bekâya ulaşmak için gönlün varını yok etmek, dünya ile ilgiyi kesmek gerekir. Görülde maddeyi yok eden âşık bekâya erişir:

'Ömr-i bâkî dilesen yog eyle ey dil vârunı
Bulınur çün kim fenâsından bekâ-yı rüzgâr

Kr.49/17

"Ey gönül, eğer bâki bir ömür istersen bütün varlığını yok et! Çünkü zamanın bekâsı yoklukla elde edilir."

Beyit tezat sanatına güzel bir örnektir.

Aynı düşünce bir başka beyitte şöyle işleniyor:

Varını terk iden irüşdi bekâ mahfiline
Belî ser-menzil-i maksûda sebük-bâr yeter

G.135/32-4

"Varını (maddi varlığını) terk eden bekâ makamına erişti. Elbette isteğin son durağına ancak yükü hafif olan ulaşır."

Beyitte, Hz. İsâ'nın maddeden tamamen sıyrılmadığı için dördüncü gökte kalması hadisesine telmih vardır.

Bekâ kelimesi bir beyitte, dünyanın bakî olmadığı anlamında fenâ mafhumu ile tezat teşkil edecek şekilde kullanılır:

Zıll-ızâildür bekâsı var sanma ey gönül
Ger bakabilsen erişmişdür fenâ-yı rüzgâr

Kr. 48/8

"Ey gönül, dünyanın bekası var sanma! (0) geçici bir gölgedir. Eğer bakabilirsen zamanın (dünyanın) sonunun geldiğini görebilirsin."

Cihan, Allah'ın "Kün!" emri ile yaratılmıştır. Bu emir ile meydana gelen varlık âleminin devamlılığı, bekâsı Allah'ın kudreti ile. Beyitte gök sütunsuz dayanıksız bir şekilde ayakta duran çadira benzetilir:

Ki sendendür bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem çetr-i bî-sütûnun

Ş.24/2

"Şu direksiz çadır (gökyüzü)'ün ayakta durabilmesi, kaf ile nun'un (kün: ol emri) devamlılığı senin kudretindedir."

Bî-sütûn; dayanıksız, asılsız anlamlarına da gelir ki, bu anlamlarıyla tasavvufi açıdan dünya, temeli olmayan bir varlık âlemi olarak telakkî edilir.

18. Zâhir-Bâtın

Sûfilere göre iki ilim vardır. Bunlardan birincisi, okuma, öğrenme ile kazanılan aklî ve naklî ilimlerdir. Buna zâhiri ilim denir. Bu ilimler çalışmakla elde edilir, yani kesbîdir.

Riyâzet ve takvâ sonucu Allah'ın kuluna ihsan edeceği vehbî ilme de bâtinî ilim denir. (16)

Bu konuda Kur'an'da: "Allah size nimetlerini zahir ve batın olarak ihsan etti." buyurulmuştur. (17)

Mutasavvıflara göre zâhir, şeriat; batın ise, hakîkattir. Birincisi çalışmak ile kazanılır. İkincisi ise Allah'ın hidayet ve lutfuna bağlıdır.

Şair bu iki kavramı Leyla ile Mecnun kıssasından örnekle izah eder. Mecnun, zâhirde Leyla'yı sever görünmektedir. Ama bâtında sevdiği Mevlâ'dır. Bu ifade ile, zahir ve batının birbirini tamamlaması; batına yani hakîkate giden yolun zâhirden geçtiği şeklindeki tasavvuf düşüncesi anlatılır. Nitekim Mecnûn'a tek varlık hakîkatine erme yolunu gösteren Leylâ'dır, kısacası O'nun sevgisidir:

(16) Dr. Süleyman Ateş, a.g.e., s.123.

(17) Kur'an, 31/63

Sûretünde dil sıfat-ı Hak görür Mecnunı gör
Zâhiri leylâdur ammâ bâtını Mevlâdadur

"Gönül, senin yüzünde Hakk'ın sıfatlarını (tecellisini) görür. Mecnun'u seyret ki, o da görünüşte Leylâ'yı sever gibidir; fakat hakikatte sevdiği Mevlâ'dır."

19. Hakikat

Hakikatin sözlük anlamı gerçektir. Bu tasavvufi mânâda mistik, ezeli ve ebedi olan gerçektir. Kalbin daimi sûrette Allah'ın huzurunda bulunması, şüpheyeye düşmemesi, ilâhî âlemde müşâhede edilen fakat ifade edilemeyen manevî gerçekler, yalnız keşf ve ilham yolu ile bilinen gerçeklerdir. Hakikat irfan ile elde edilir:

Ey soran sırr-ı hakikat kâdadur cânundadır
Belki şol cânundaki deryâ-yı 'irfânundadır

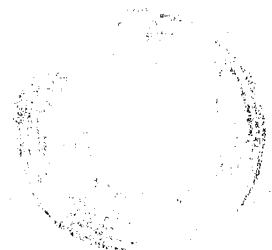
G.127/26-1

"Ey hakikat sırrı nerededir diye soran! O senin canındadır. Belki de şu canının içindeki irfan denizindedir."

Bir beyitte hakikat inciye benzetilir. Gönül de bu incinin çıkarıldığı sınırsız bir derya olarak düşünülür. Çünkü hakikat yolun da âşığa gönül rehberlik eder:

Almak istersen eger dürr-i hakâyıktan haber
Şol gönülde mevc uran deryâ-yı bî-pâyâna bak

G.170/64-4

"Eğer hakikat incisinden haber almak istersen şu gönülde dalgalanan sonsuz denize bak."

Hakikat cevherini bulan âşığa dünya devleti gerekmez. Çünkü o maddenin ötesindeki mânâ cevherini bulmuştur:

Gerekmez devlet-i dünyâyı n'eyler
Hakâyık gevherine kân olanlar

G.123/23-4

"Hakikat cevherinin kaynağı olanlar dünya devletini ne yapsın?
Onlara dünya malı gerekmez."

20. Mâsivâ (Tasvîr-i Gayr)

Mâsivâ, Allah'tan başka her şey, mahlûkât, mümkünât, hâdisatır.

Hak'ı bilip, Allah'ta yok olan Hak âşığı dünyadan vazgeçer, yalnız Allah'ı idrak eder:

Merd-i ma'nâ 'alleme'l-esmâ bizüz
Hakkı bildük mâsivâdan geçmişüz

G.152/48-2

"Mânâ dünyasının yiğidi, Allah'ın güzel isimlerinin sırrına vakıf olan bizleriz. Hakk'ı bildik, dünyadan geçmişiz."

Bir beyitte mâsivâ, tasvîr-i gayr şeklinde zikredilir, ve Hıristiyan güzellerine benzetilir. Şöyle ki Beytü'l-mukaddes olarak ifade edilen insan gönlünü mânâ yolculuğundan alıkoyan tek şey maddedir, mâsivâyâ bağlılıktır.

Aynı şekilde, Hristiyan güzelleri de Müslüman'ın dinini hedef alır. Ve bu özellikleriyle "tasvîr-i gayr" gibidir. Şair bu sebeple beytinde mukaddes olan kalbin putlara mesken edilmemesini ister. Diğer bir ifadeyle, âşık gönlünü mâsivâyâ mekan kılmamalıdır ; aksi takdirde gayeye ulaşamaz:

Tasvîr-i gayre kılma mahall kalb-i 'akdesi
Esnâma mesken eyleme beytû'l-mukaddesi

G.249/137-1

"O, mukaddes kalpte yabancı tasvire yer verme. Beytû'l-mukaddes olan gönlünü Hristiyan güzellerine mesken kılma!"

Basîretli olan, yani can gözü ile gerçeği görebilen kişi, sevgilinin güzel yüzünü görür. Çünkü zâhirdeki göz âşığa maddeyi, basîret ise mânâyı gösterir. Şâir mâsivâyı ağıyar şeklinde düşünür:

Ey basîretsiz göz aç ağıyâra bakma yârı gör
Mâsivâdan gözünü yum tal'at-ı dîdârı gör

G.130/28-1

"Ey basîretsiz, gözünü üç! Yabancıya bakma yari gör. (Artık) mâsivâyı bırak da sevgilinin güzel yüzünü görmeye çalış."

21. Nefs

Tasavvufta nefis, vücudun en bayağı tabakasıdır. Kur'an'da nefis; kişi, zat, öz, can anlamlarına gelir. Terim olarak ise insandaki kötülüğe meyletme özelliğine bu ad verilir. Nitekim Kur'an'da bu mefhumla

ilgili olarak "sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır ve sana isabet eden her kötülük nefisindedir."⁽¹⁸⁾ "Şüphesiz ki nefis kötülüğü emreder."⁽¹⁹⁾ şeklinde âyetler vardır.

Sûfîler, nefsi mutlak düşman telâkki etmişlerdir. Mutasavvıflar nefsi yedi tavır (Etvâr-ı Seb'a) şeklinde tasvir ederler. Bunlar; Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, Nefs-i mülhîme, nefs-i mutmainne, nefs-irâziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile'dir.

Divan'da daha çok nefs-i emmâre'den söz edilir. Nefs-i emmâre, kötü ve günah olan işlerin yapılmasını emreden, hayvani nefistir. Bu nefsin arzuları yerine getirildikçe artar:

Hânen içre besleyüp emmâreye virdün vatan
Mûr iken bir yedi başlu ejder itdün mârunı

G.240/128-9

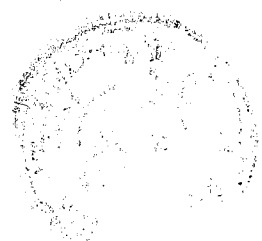
"Hanen içinde besleyip (kötülüğü ve günahı emredici) nefs-i emmâreye vatan verdin. Yılanı bir karınca gibi etkisiz ve sessiz iken yedi başlı ejdere çevirdin."

Beyitte nefis, geçirdiği safhalara göre, karınca, yılan ve yedi başlı ejdere benzetilmiştir.

Bir başka beyitte de nefis, her leşe konup hepsinden bir pay almaya çalışan akbaba olarak düşünülür. Dünya ilgilerinin de leş olarak tasavvur edildiği aynı beyitte, her leşe meyl eden nefis akbabasıyla ulvî âlemde uçulamayacağı söylenir. Bu ara da ruh da kuşa benzetilmiştir:

(18) Kur'an, 4/79

(19) Kur'an, 12/53

Pervâz ider mi 'âlem-i ulvîde mûrg-i rûh
Her cîfeye ki meyl ide bu nefis kerkesi

G.249/137-2

"Bu nefis akbabası her leşe meylederker ruh kuşu ulvî âlemde
uçabilir mi?"

Âşık, nefsin kendisini dünyaya bağlayıcı kayıtlarından şikayet-
çidir. Bundan dolayı nefsin esaretinden kurtulmak ister:

Yâ ilâhe'l-'âlemîn dil-hasteyem
Bu kuyûd-ı nefis ile pâ-besteyem

Mü, 14/1

"Ey âlemlerin Rabbi! Bu nefsin bağlarından dolayı ayağı bağlı
ve hasta gönüllüyüm."

Âşık için sevinçli olmanın yolu nefsin esâretinden kurtulmak-
tır:

Bende-i gam-gînüni şâd eylegil
Kayd-ı nefsanîden âzâd eylegil

Mü. 14/2

"Kaderli kulunu, nefsin esaretinden âzâd ederek şâd kıl."

Dünyanın varlığı bir anlıktır; bu sebeple nefsin geçici cihan
için çabalamaması istenir:

Elâ ey nefs-i âteş hu ne yanarsın cihân için
Çün anun varı bir demdür ne yilersin bir an için

G.213/103-

"Ey ateşten nefis, cihan için ne yanarsın! Madem ki onun varlığı bir anlıktır, bir anlık için niye çabalarsın."

22. Gurur, Riyâ

Hakiki aşk yoluna giren âşık gururu ve riyayı terketmeli, varlıkla mağrur olmamalıdır:

Şâh-ı hüsn oldun ise devlete magrûr olma
Hey begüm biz dahi sizi yaradanun kulıyuz

G.145/41-2

"Güzelliğin padişahı oldun ise, mevkiin ile gururlanma, hey beyim biz de sizi yaradanın kuluyuz."

Tecrid, maddi âlemden sıyrılan kalbin, ilahi tecellîleri temâşa etmesi ve mâsivâdan ayrılıp Allah'ı bulmasıdır. Bu safhadaki âşık sadece Hakk'ın kulu olduğunu idrakle riyâdan uzaklaşır:

Terk ü tecrîdüz kabâdan geçmişüz
'Âbid-i Hakkuz riyâdan geçmişüz

G.152/48-1

"Tecrit ve terk ehliyiz, kabadan geçmişiz. Biz Allah'ın kuluyuz, riyâdan geçmişiz."

Bir beyitte de ikiyüzlülük, riyâ bir elbiseye benzetilir. Bu elbiseyi üzerinden soyan âşık maksadına kavuşur:

Çâk idüp câme-i sâlûsi vü uryân olalum
'Aşk ile şâhid-i maksûdı derâgûş idelüm

G.192/83-4

"İkiyüzlülük elbisesini parçalayıp uryan olalım; aşk ile arzu edilen güzeli kucaklayalım."

Şahit, gâib olanı gösteren ve kalbe huzur veren tecellîdir. Bu kelimenin bir anlamı da "güzel" dir.

Görül kafına girip hakikat ankasını avlamak gerekir. Bunun için de bir yalan ve riyakârlık tuzağı olan dedikodudan kaçınmak gerekir. Beyitte gönül kaf dağına hakikat de ankâ kuşuna benzetilir:

Gir gönül kâfına 'ankâ-yı hakâyık kıl şikâr
Ey Usûlî dâm-ı tezvîr ü riyâdur kâl u kîl

G.181/74-9

"Ey Usûlî gönül Kâf'ına gir, hakikat ankasını avla! Dedikodu, riya ve yalan tuzağıdır."

23. Terk

Terk, dünyayı, hırsı ve tamahı terk etmek anlamındadır. Kısaca Allah'tan gayrı her şeyi bırakma, sadece Allah'ın rızasını istemendir.

Aşk şehrine giren, diyet olarak canını verir, cihandan vazgeçer:

Cânı terk eyle cihânı anma bu şehr 'aşkdur
Kâtiline bunda 'adeddür diyet verir katîl

G.181/74-5

"Cânı terket, cihani anma, burası aşk şehridir. Burada adettir, öldürülmüş kimse 0 katiline diyet verir."

Tasavvufî düşüncede sûret âlemini terketmek esastır:

Bu sûret âlemin terk itmedün sen
Didükleri yola hiç gitmedün sen

P.21/12

"Sen bu sûret âlemini terkedip dedikleri yola hiç gitmedin."

Dünya sıkıntılarından, benlik davasından vazgeçilmelidir. Ancak bu yolla tâlib bir şeyhe mürîd olabilir:

Bunluğu ko benliği. terk eyleyüben ol şehün
İtlerinden olmaga sa'y it Usûli sen sen ol

G.183/75-10

"Ey Usûlî, sen sen ol maddi ihtiyaçları ve benlik davasını terket, yalnız o şeyhin kapısındaki köpeklerden olmaya çalış."

Şair, sahibine olan sadakatinden dolayı köpek ile mürit arasında ilgi kurmuştur.

Cihan mülkünde, bütün sıfatlardan arınıp zatı mahvetmek gerekir:

Şol vücûda âferîn olsun cihân mülkinde
İsm ü resmi terk idüp evsâfı mahv-ı zât olur

"Cihan mülkünde ismini ve sûretini terk ederek bütün özelliklerini, zatını mahv etmiş olan şu vücuda âferinler olsun!"

Âşık, dünyevî isteklerden can evini bcş kılarca orada yarin
hayali tecelli eder:

Hevâdan cân evini eyle hâli
Ki gire otura yarin hayâli

P.22/25

"Can evinden arzu ve hevesi terket ki, yarin hayali girip ora-
da otursun."

Asıl dostu erişmek isteyen, dünyadaki yar ve yoldaşı terketme-
lidir:

Terk eyle yârı yoldaşı
Gözetme hâli haldaşı
Akıdup gözlerden yaşı
Gel gurbete gidelüm gel

G.184/76-7

"Yari, yoldaşı terkedip, gözlerden yaş akıtarak gel gurbete gi-
delim."

Aynı düşünüş bir başka beyitte de şöyle ifade ediliyor:

Görülde derde düş bu kâr u bârı cümle terk eyle
Benüm dîvâne gönlüm gibi bîkâr olmak istersen

G.178/71-4

"Benim dîvâne gönlüm gibi işsiz güçsüz olmak istersen, bütün
bu işi gücü terket, gönlün isteyerek derde düş."

24.Zikr

Zikr; anmak, hatırlamak, gaflet ve unutma halinden uzak olmak demektir. Zikir, dilin zikri ve kalbin zikri olmak üzere iki türdür. Allah'ı zikretmekle can pastan arınır, parlaklık kazanır:

Zikr-i illallâh ile virdünse câna revnâkı
Nefs zulmâtın koyup buldunsa nûr-ı mutlakı
Seyr idüp mi'râc-ı rûhânide gördünse Hâk'ı

T.92/6-VII

"Ey müttakî! Allah'ı zikrederek, cana parlaklık verdinse, nefis karanlığını bırakıp mutlak nuru buldunsa, rûhâni mi'râcda Hakk'ı görüp seyrettinse..."

25.Dünya

Usûlî Divanı'nda dünya, geçiciliği, insanın gözünü boyaması, büyücülüğü, vefasızlığı, hileciliği gibi vasıflarıyla ele alınır. Bu gibi olumsuz niteliklerinden dolayı hakikat ehli dünyaya itibar etmez. Çünkü o, dünya nimetlerinin geçici olduğunu bilir ve bu bilinçle dünyadan elini eteğini çeker, nihayet hakiki zevke erişir. Âşığın asıl mekânı dünya değil mihnet köşesidir:

Ni'met-i dünyâyâ bakmadum Usûlî olalı
Künc-i mihnet meskenüm derd ü belâ aşum benüm

G.199/89-5

"Ey Usûlî! Dünyaya geldiğimden beri, dünya nimetlerine bakmadım. Berim meskenim mihnet köşesi, yemeğim ise dert ve elemdir."

Mânevî aşk mesti olan, geçici dünyanın her türlü lezzetini terk etmiştir:

Mest-i 'aşkuz geçmişüz lezzât-ı fânîden temâm
Dehr h'ânının ne zehrinde ne helvâsındayuz

G.150/46-5

"Aşk sarhoşuyuz; fani olan dünya lezzetlerinden tamamıyla geç-
mişiz. Dünya denilen sofranın ne zehrinde ne de helvasında gözümüz var-
dır."

Dünya süslü, yaşlı bir kocakarıya benzetilir. Fakat bu dünya-
nın aldatıcı cazibesine kanmamak gerekir:

Bin zînet iderse özini pîrezen-i dehr
Baş egmezüz ol kahbeye merdânelerüz biz

G.147/43-6

"Dünya kocakarısı, kendini bin ziynetle süslese de (Biz) o al-
çağa baş eğmeyen yiğitleriz."

Gönül gözü ile âleme şöyle bir bakan kişi dünya süsünün geçi-
ci olduğunu hemen anlar:

Şol ki 'ibret gözünü açdı vü bakdı âleme
Anladı kim zînet-i dünyâ değüldür pâyidâr

Kb. 62/44

"Şu ki, ibret gözünü açtı ve âleme baktı. Dünya süsünün kalıcı
olmadığını anladı."

Dünyanın dertleri insan için büyük bir yükür. Kötü yaratılış-
lı olup dünyanın sıkıntılarını çekmektense, hafif ruhlu ve zarif bir ki-
şi olarak bu yükten kurtulmak en doğrusudur:

Çekme ey har-tab' dünyâ-yı denînün sıkletin
Gel sebük-rûh âdem ol arkandan indür bârını

G.240/128-8

"Ey eşek yaratılışlı! Gel bayağı dünyanın sıkıntısını çekme!
Hafif ruhlu, zarif ve hoş sohbet bir insan ol, sırtındaki bu yükü in-
dir."

Şâir, dünya denilen hilebazın hilelerine kanmamak için Allah'-
tan kendisine halis bir niyet vermesini ister:

Sıdk niyyet vir ki bu dünya dinen mekkârenün
Mekrine aldanmayam kizb ü yalana bakmayam

G.188/79-8

"Halis niyet ver ki bu dünya denen hilebazın yalan ve hilesine
aldanmayayım."

İnsan hırs ile bütün dünya malını toplasa da ona gına gelmez.
Çünkü gına maddi zenginlik ile elde edilmez. O, Allah'ı bilmeden âşığa
yol gösteren gönül zenginliğidir. Dünyevî hırs ise âşığı bu makama eriş-
mekten alıkoyar. En güzeli tükenmez, fenâ bulmaz hazine olan kanaati
bulmaktır. Bu haldeki âşığa dünya gerekmez:

Kenz-i lâ yefnâya gir ey h'âce irmezse elün
Hırs ile dünyayı cem itsen gınâ gelmez sana

G. 102/3-2

"Ey Hoca (ya da zengin kişi)! Tükenmek bilmeyen hazineye gir!
Hırsla dünyaya sahip olsan da sana gınâ gelmez."

Dünya mülkü hiçbir maddi değerle ölçülmeye değmez. Çünkü hiç değeri yoktur. Asıl gaye, marifet hazinesiyle canı iflastan kurtarmaktır:

Mülk-i dünyâyı Usûlî alma fûls-i ahmere
Ma'rifet genciyle kurtar cânını iflâsdan

G.212/102-5

"Ey Usûlî! Dünya mülkünü bir kırmızı paraya (Bakır sikkeye) alma! Sen canını irfan hazinesi ile iflas olmaktadır kurtar."

26. İnsan

Kur'an'da "Gerçekten de biz, insanı en güzel surete sahip olarak yarattık."⁽²⁰⁾ buyurulmaktadır. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Allah'ın sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekliyle tecellî ettiği varlıktır. O, bütün ilahi kemal mânâlarını kendinde gizleyerek, âlemi süsleyen kişidir:

Gerçi Hakdur 'âlemi var eyleyen
Âdemi ma'nîdür ızhâr eyleyen

Mir. 8/58

"Âlemi yaratan, yoktan var eden Allah'tır; insanın yaratılışının sebebi ise; mânâ (âleminin yaratılışındaki nükte, espri)'dir."

İnsan, "Ahsen-i Takvîm" olarak en güzel sûrette yaratılmıştır. İnsanın sûreti Allah'ın Nûr âyetine bir delildir. Nûr âyeti şöyledir:

(20) Kur'an, 95/4

"Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, sanki içinde kuvvetli ışık veren ampul bulunan bir lambadır. Bu ışık da cam bir fânus içindedir. Bu cam da sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır ki, O güneşin doğuşunda da, batışında da üzerine gölge düşmeyen mübarek bir ağaçtan, bir zeytinden tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine bir ateş dokunmasa bile hemen ışık verir. Bu (ışık) da nur üstüne nurdur. Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur ve insanlar için böyle misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."(21)

Aşağıdaki beyitte bu âyete işaret vardır:

Kâmetünde ahsen-i takvîme bürhân-ı sahîh
Sûretün Allâh nûr âyetine rûşen delîl

G.181/74-3

"Boyun ahsen-i takvîme açık bir delil; senin yüzün de Allah'ın nur ayetine parlak bir delildir."

27. Rind, Zâhid, Zühd, Sofî, Vâiz, Takvâ

Rind, kalender, dünya işlerine karşı ilgisiz, hoş görülü, gönülden anlayan ârif kişidir. Bunlar genel anlamda birer tasavvuf ehlidir. Zâhidin zıttıdır. Tasavvufî mânâda, dünya zevklerine ve maddeye değer vermeyen, riyadan uzak birer gönül adamıdır. Günlerini genellikle meyhanede geçirirler, şöhreti, namusu bırakmışlardır.

Sofî, meyi, şarabı terederek safa bulur, rind ise safayı şarap içmekte görür:

(21) Kur'an, 24/35

Terk-i meydense safâsı sūfînin
Rind-i mey-h'âruz safâdan geçmişüz

G.152/48-5

"Sūfînin safası, şarabı terketmekse, biz de safadan geçmiş, şarap içen rintleriz."

Rind, şöhreti ve namusu terketmiştir. O "bed-nâm" olmak ister. Çünkü aşk ehli içerisinde "bed-nâm" ıktan daha güzel bir ad olmaz:

Koyup bu nâm u nâmûsu Usûli rind-i bed-nâm ol
Bilürsin ehl-i 'aşk içinde bundan yahşı ad olmaz

G.148/44-7

"Ey Usûlî, bu şöhreti ve namusu terkedip bed nâmlı bir rind ol. Bilirsin aşk ehli içerisinde bundan daha güzel bir ad olmaz."

Rind, yarın endişesinden uzaktır; O iki dünyayı da terkedip yalnız Allah'a yönelmiştir. Rindlerin sohbetine eren kişi bu edebî tahsil eder:

Sohbet-i rindâne irenler edeb tahsil ider
Ol ulu meyhaneye varan kişi uslu gelür

G.133/30-8

"Rindlerin sohbetine erenler, edep tahsil eder; O ulu meyhaneye varan kişi uslanır."

Zâhid ise çok aşırı sofu, kaba sofu anlamlarına gelir. Zühdün kelime anlamı; bir şeye meyletmeyi terketmektir. Diğer bir ifadeyle dünya nimetlerinden kaçınarak, ömrünü ibadetle geçirmektir. "Zâhid" "rind" tipinin zıttıdır. Rindlere göre zâhidler riyakârdırlar. Onlar ahiret için dünya hayatını terketmektedirler. Zâhidler, şeriâtin kabuğunda kalan, hakîkate erişemeyen kimselerdir. Kitâbî, hayat tecrübesi olmayan, dar kalıplar içerisinde sıkışıp kalmış insanlardır. İmanda taklitte kalmışlar; tahkîke ulaşmamışlardır. Kuru ve şekli ibadetle meşgul olan zâhid de rindi "bed-nâm"lığından dolayı ayıplar:

Âlemde mey-i 'aşk ile mestânelerüz biz
Ta'n eyleme zâhid bize dîvânelerüz biz

G.147/43-1

"Ey zâhid, biz âlemde aşk şarabı ile mest olmuş dîvaneleriz, bundan ötürü bizi ayıplama!"

Zâhid "nâdân" olarak vasıflandırılır. Onun irfan yollarını bilemeyeceğinden söz edilir. Çünkü zâhid ârif değildir, zahir-peresttir. Çönül adamı olan rinddir, o hakikat-peresttir:

İsteme zâhidden ey dil 'aşk-ı cânân yolların
Tanrun için sorma her nâdâna 'irfân yolların

G.204/94-7

"Ey gönül, zahidden sevgilinin aşkının yollarını sorma! Allah için her cahilden irfan yollarını öğrenmeye çalışma!"

Rind, mekândan geçmiş, mekânsızlıkta karar kılmıştır. Zahid ise aşk makâmında kararsızdır; mekan ehlidir:

Makâm-ı 'aşkda bir dem karar itmez dil-i zâhid
Mekân ehli belî tutmaz mekânı lâ-mekân içre

G.237/126-2

"Zahidin gönlü aşk makamında bir an karar kılmaz. O mekan ehlidir; mekânsızlık içerisinde mekân tutamaz."

Bir başka beyitte de zâhidin, ibadetin dış yüzü ile meşgul oluşuna işaret edilir. Böyle bir ibadetle dinde bir yere varılamaz. Oysa âşığı Allah'a ulaştıracak yolda göklere yükselen âhlar vardır. Aynı be-

yitte zâhidin ibadetinin "hay u huy" dan ibaret olduğu söylenir:

Ah-ı âteş-bârdur gökler yüzine râh iden
Zâhidâ iş başa varmaz kuru hûy u hây ile

232/121-4

"Gökyüzüne giden yolları aydınlatan âhtır. Ey Zâhid! Kuru hay u huy ile iş sonuç vermez."

Zahidin, dinin zâhiri hükümleriyle uğraşmaktan vazgeçmesi istenir. Sadece "cennet" arzusuyla yapılan ibadet kişiyi sırr-ı esmâdan haberdâr etmez:

Âdem olmaz sırr-ı esmâdan haber duymaz kişi
Zâhidâ terk olmayınca bu kabîh ef'âller

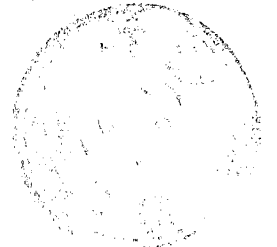
G.137/34-2

"Ey zâhid! bu çirkin fiiller terkedilmedikçe, kişi Allah'ın güzel isimleri (Cemal ve Celâl sıfatları)'nden haberdâr olan adam olmaz."

Bir beyitte, akıl örümceğe benzetilir. Zâhidin gönlü ise bu akıl örümceğinin dedikodusuna dolanmış sinek olarak düşünülür. Tasavvuf-
ta Allah hakîkati, akıl ve nazar yoluyla değil, keşif ve ilham yoluyla bilinir. Keşif ve ilham ise gönüldedir. Zâhid ehl-i dil olmadığı için tahkîki îmana ulaşmayacaktır. Onun gönlü akıl örümceğinin tuzağına düşmüş bir sinek gibidir. Diğer bir ifadeyle zâhidin gönlü akıl içinde hapsolünmüştür:

Kîl u kâl-i 'akla dolaşdı dil-i zâhid yine
'Ankebûtun târına düşdi sanasan bir zübâb

G.106/7-5

"Zâhidin gönlü yine aklın dedikodusuna dolaştı. Örümceğin ağına bir sinek düştü sanırsın."

Varlığını yok edip Allah'la var olamayan (Bekâbillâh'a erişemeyen) zâhid "lâ ve illâ" nın ne olduğunu bilemez. Çünkü maddî varlıktan sıyrılmak, Allah'ın varlığında ebedî var olmak demektir:

Ger sübûtın nefy idüben bulmasa Hakdan vücûd
Zâhid-i hod-râ ne bilsün lâ nedür illâ nedür

G.129/27-7

"Varlığını yok ederek Hakdan vücut bulamayan (Bekâbillah'a eremeyen) bencil zâhid, lâ (yok) nedir, illâ (ancak) nedir bilemez."

Bir beyitte, zühd, zâhid ve takvâ mefhumları birlikte geçer. Zühd; dünya nimetlerinden nasîbini kesmek, rağbet, ihtiras ve tamah halinin zıddıdır. Cennet arzusuyla ibadet etmektir. Takva ise; korkmak, sakınmak, emredilene yapmada, nehyedilene terketmede gösterilen titizliktir. Zâhid, zühd ve takvâ hayatı yaşar. Rind ise bu gibi zâhiri ibadetlerinden dolayı devamlı zâhide çatmaktadır:

Ne işüm var benüm takvâyile zühd ile ey zâhid
Usûliyem benüm bikârlıktan özge kârım yok

G.169/63-7

"Ey zâhid! Benim zühd ile takva ile işim yok. Ben Usûliyim; benim işsizlikten başka kazancım yok."

Dîvan'da sofî kavramı da birçok beyitte yer alır. Sofî de, zâhid ile aynı özellikleri taşır. Onlar da İmânın şekli ve kabuğuyla ilgilenirler. Kendilerinin dışında bir düşünceyi ve yaşayışı şiddetle men etmektedirler:

Sûfî sâfî -meşreb olup bilse ağzı dadını
Men' ider miydi Usûlî'yi şarâb-ı nâbdan

G.219/109-5

"Sofî saf yaratılışlı olup ağzının tadını bilseydi Usûlî'yi saf şaraptan men eder miydi?"

Sofînin sinesini ayna gibi saf kılması gereği üzerinde durulur. Böyle olduğu takdirde gönülde "şâhid-i zat" tecellî edecektir. Şâhid; zikri sahibinin kalbini istilâ eden şey o kimsenin şâhididir. Sofî kalbini pastan arındırır, temizlerse arzuladığı şey onun gönlüne yerleşir:

Diler isen ki sana göstere yüz şâhid-i zât
Sûfiyâ sîneni sâf eyle nitekim mir'at

G.108/9-1

"Ey sofî! Eğer, Zât'ın güzeli (ilâhi güzellikler)'nin sana yüzünü göstermesini istiyorsan, kalbini ayna gibi tertemiz et."

Burada "şâhid" kelimesinin "tanık" anlamını da dikkatten uzak tutmamak gerekir. Ayrıca "yüz" kelimesini hem beyitte kullanılan anlamıyla "yüz, sûret" hem de sayı anlamında yüz (beyitte görüldüğü üzere, "yüz şâhid-i zât" olarak) şeklinde düşünürsek, beyitin anlamını genişlettiğini görüyoruz.

Sofî gösterişe meraklıdır. Yalnız kendini düşünür; ibadetleri de belirli bir maksada erişmek içindir. Bu sebeple onun gönlünü saf kılması istenir. Aksi takdirde, ilahi güzellikleri tatma zevkinden mahrum kalacaktır:

Sûfiyâ sâfî-dil olmazsan safâ gelmez sana
Hod-nümâsın zevk-i peygâm-ı Hudâ gelmez sana

G.102/3-1

"Ey sofî! Eğer, saf, temiz gönüllü olmazsan sana safa gelmez. Sen gösterişe meraklısın; (onun için) ilahi güzellikleri yakından tanıma zevkinden mahrumsun."

Haset pasından sinesini ayna gibi kılmayan sofî zamandan da muradını alamaz:

Olmayan âyine-veş jeng-i hasedden sîne-sâf
Merve hakkı sūfiyâ bilmez safâ-yı rûzgâr

Kr. 49/20

"Ey sofî! Haset kirinden ayna gibi sinesini temizlemeyen, Merve hakkı için zamandan safasını bulamaz." Safa kelimesi, Merve kelimesiyle birlikte ikinci anlamını da ortaya koyuyor.

Vecd ve cezbe halinde olan âşık için vâizin sözleri sadece bir dedikodudan ibarettir:

Buldı 'âşık cezbe-i 'aşk ile vecd-i hâller
Âhir olmadı mı ey vâ'iz bu kîl u kâller

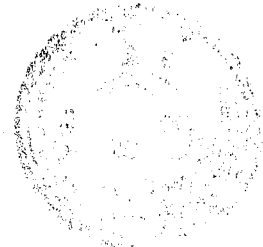
G.197/34-1

"Âşık, aşk cezbese için de kendinden geçmiştir. Ey vâiz, artık bu dedikodular sona ermedi mi?"

Âşık için vâiz bir câhildir. Ehl-i irfan olan vâizin öğüdünü tutmaz:

Öğüdün tutmaz ehl-i 'aşk vâ'iz
Ki uymaz câhile 'irfân olanlar

G.123/23-7

"Ey vâiz! Aşk ehli senin öğüdünü tutmaz, çünkü irfan sahibi olanlar cahile uymaz."

Vâiz, âşığı devamlı cehennem ateşi ile korkutur. Fakat onun için en büyük ateş ayrılık ateşidir:

Âteş-i 'aşka düşelden berü bildüm bunu kim
Vâ'izün nâr-ı cehennem didüğü firkat imiş

G.157/53-3

"Aşk ateşine düştüğümden beri şunu öğrendim ki, vâizin cehennem ateşi diye tanımladığı ayrılık imiş."

28. Evtâd

Evtâdın kelime anlamı direkler demektir. Tasavvufi anlamda ise, Allah dostlarıdır. Bunlar dört tanedir. Yerleri, doğu, batı kuzey, güney olmak üzere evrenin dört ayrı köşeleridir.⁽²²⁾ Bunlar kâinâtı tutan direk durumunda oldukları için kendilerine "evtâd" denilmiştir.

Evtad mefhumu, Dîvan'da bir beyitte tevriyeli olarak geçer. Şair evtâdı hem ağaç hem de evtâd (velilik) seviyesine çıkma arzusunda olduğunu ifade etmek kasdıyla iki ayrı anlamda kullanmıştır:

Hâk cismüm lerzeden vîran olur bâri ana
Dildeki kûh-ı belâdan yir yir evtâd eylesem

G.200/90-9

"Toprak olan cismim titremeden vîran olur. Bari ona gönüldeki belâ dağından bir destek yapayım."

(22) Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, Câmi 'ul-Usûl, ist. 1977, s.43

Beyitte belâ dağa benzetilmiştir. Toprak olan beden yok olunca, yerini gönül alacaktır. Gönül, tasavvufta bedenden üstündür. Bu sebeple âşığı ayakta tutanın cisim değil gönül olduğu anlatılmak istenir. Maddi varlığından sıyrılan âşık evlad mertebesine erişecektir. Kısaca cihanı ayakta tutan veliler (evtâd), Hak âşığını ayakta tutan ise maddeden arınmış gönüldür.

29. Tarîk

Tarîk, âşığın seyr ü sülûk esnasında tuttuğu yoldur. Bu yol sâ-
liki Hakk'a ulaştırır. Beyitte aşk yolundan söz edilirken, onun çekil-
mesi gereken dert ve sıkıntılarla dolu olduğuna işaret edilir:

Tarîk-i 'aşkda çekmek gerekdür derd ü gam bârın
Bunun gibi seferde bundan özge hiç zâd olmaz

G.148/44-3

"Aşk yolunda dert ve gam yükünü çekmek gerekir. Böyle seferde
bundan başka azık olmaz."

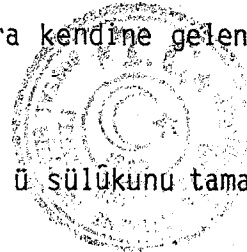
30. Sâlik

Allah'a ulaşmak için yola çıkan ve tasavvuf yolunda yürüyen
kimsedir. Dört çeşit sâlik vardır:

1- Meczûb; Allah'ın lütfu ile külfetsiz şekilde bir anda bütün
hal ve makamları geçerek Hakk'a eren kişidir.

2- Meczûb-ı Sâlik; önce cezbelenen, sonra kendine gelen, daha
sonra Hakk'a ulaşmak için yine gayret eden,

3- Sâlik-i meczûb; önce sülûk eden, seyr ü sülûkünü tamamladık-
tan sonra cezbelenen,

4. Sâlik; seyr ü sülûkunu tamamladığı halde cezbelenmeyene denir.

Alçak gönüllü olmak, tasavvuf yoluna girmiş sâlik için bir ilerlemedir. Mâh-1 nev aşk yoluna yeni giren müptedi için müşebbehünbîh olarak zikredilir:

Tenezzül sâlik-i râha hakikatde terakkîdür
Kemâle kâbil olmaz mâh-1 nev bulmazsa noksanı

G.239/127-13

"Tevazû, tasavvuf yolunun sâliki için gerçekte bir ilerlemedir. Yeni ay (hilâl), yani seyr ü sülûk yoluna yeni giren müptedî, noksanlığının ne olduğunu idrak edebilme kabiliyetine sahip değilse olgunluğa erişemez."

Beyitte tasavvuf yoluna girmiş olan müptedi ile yeni ay (hilal arasında münasebet kuruluyor. Yeni ay, yani hilal durumunda olan ayın zamanla dolunay durumuna gelmesi gibi müptedî de gayret ile tarîkatte ilerleyerek, terakkî elde eder ve böylelikle mürşid mertebesine ulaşır. Çevresine ışık saçır. Ancak bu mertebeleri aşabilmesi için, önce eksikliğini bilmesi, tenezzül sahibi ve alçak gönüllü olması gerekir. Ayrıca buna kabiliyetli olması şartı söz konusudur.

Sâlik, belânın yolcusudur. Dert ve ızdırap onun dostudur, çürükü sâlik aynı zamanda "ehl-i derd" dir:

Bu râh-1 belâ sâlikine yâr olamazsın
Derd ehline sen yâr-1 vefâdâr olamazsın

G.220/110-1

"Bu belâ yolunun sâlikine yar olamazsın, sen dert ehline vefalı bir yar olamazsın."

31. Niyâz

Niyâz; yalvarma, duâ anlamına gelir. Tarikatlerde büyüğe karşı yapılan duâ, kılınan selama da niyâz denir. Naz da sofîlere göre bir sıfattır. Naz ehli kendisini niyaz ehlinin bağlı olduğu kaidelerin dışında tutar. Niyâz ehli olanın nazı terketmesi gerektiği söylenir:

Niyâz ehli isen terk eyle nâzı
Ki nâzda öğrenen bilmez niyâzı

P.21/9

"Niyâz ehli isen nazı terket; çünkü nazı bilen kişi niyâzı bilmez."

Bir beyitte niyâz duâ mânâsıyla kullanılır:

Giceler 'arz idüp dilden niyâzı
Seher kûyında kılurdum namâzı

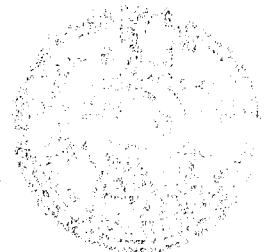
Ş.28/42

"Geceleri gönülden duâlar edip, sabah vakti namazı senin bulunduğun yerde kılardım."

32. Himmet

Himmet; gayret, çalışma, çabalama, lutuf, ermiş kişilerin manevi yardımıdır. Tasavvufta himmet; kalbin bütün kuvvet ve gayreti ile Allah'a yönelmesidir.

Şâir, "Hakk'ın yüzünü görenler" olarak tanımladığı erenlerin kendisine himmet etmelerini ister:

Dogru yolına varanlar
Hak didârını görenler
Hey meded gerçek erenler
Himmet eylen himmet eylen

G.171/65-5

"Hey doğru yolu bulup Hakk'ın güzel yüzünü gören gerçek erenler, himmet eyleyin!"

Şair, Gülşeni mersiyesi'nde, O'nu himmeti dclayısıyla şanlı bir sultan olarak tasvir eder. Tasavvuf yolunda yokluk mertebesine erişen ve bu mertebeyi kendisine mekân kılan şeyh, müridlerine himmet eder, manevi yardımda bulunur:

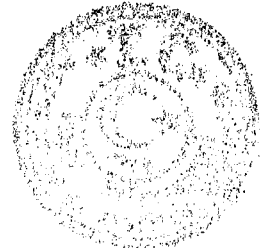
Mülk-i ferâda himmet ile şeh-nişân idi
Ol bî-nişânı bilmedi kimse ne şân idi

Mer.72/1

"Himmetiyle yokluk ülkesinin şahı idi. O nişansız, şöreti olmayan (zât)'ın ne kadar yüce ve şanlı olduğunu kimse bilemedi."

Tasavvuf yolunda mülk-i fenâya erişen ve orada şanlı bir şah olarak tanınan kişinin ne halde olduğunu madde âlemindekiler bilemezler. Beyitte ehl-i dünyanın, himmet sahibi sultanların hallerini idrakten âciz olduklarına işaret ediliyor.

Aşağıdaki beyitte şair "himmet" mefhumunu satranç terimleri ile izah ediyor. Beyitte felek file, can şaha, himmet ata benzetilmiş, "kış demek" ve "şeh-mat" terimleri kullanılmıştır:

Arsadan kış dimedin cân şehine pîl-i felek
Süregör himmet atın yohsa olursun şeh. mât

G.108/9-3

"Felek fili, can şahına bu arsa (dürya)'dan "kış" demeden (ölmeden) önce himmet atını sür! yoksa şehmat olursun."

Bir başka beyitte de Ricâlü'l-gayb'dan söz edilir. Şair, Ricâlü'l-gayb'den kendisine himmet etmelerini ister. Adı geçen mefhum beyitte, yediler, kırklar, birler sözleriyle hatırlatılır ki bu velilerin özellikleri şöyledir:

Kendilerine, ricâlullah, merdân-ı Hudâ, merdân-ı gayb, gayb erenleri, hükümet-i sūfiyye adı da verilir. Batınî ve manevi hükümet; evliya, ermiş insanlar, âlemi, mânen veya hakîkaten idare ettiklerine inanılan manevi teşkilat ve velilerin hükümetidir. Bu velîlerden yedilere, abdal, büdelâ, ahyâr; kırklara, nücebâ; birlere de efrâd adı verilir. Birler gayb olan, nücebâ, yani kırklar ise hazır olan erenlerdir. Bunlar himmet sahibidirler:

Hey yediler kırklar birler
Hâzır gâyib olan pirlər
Çağırduğum gerçek erler
Himmet eylen himmet eylen

G.171/65-6

"Hey yediler, kırklar, birler, hazır ve gayib olan ermiş kişiler, çağırduğım gerçek ererler! Himmet eyleyin."

33. Sır-Esrâr

Sır, kalbe korulan bir latifedir. Bedendeki ruh ne ise, kalpteki sır da odur. Kalp, marifet, ruh muhabbeti; sır da müşahede mahallidir. Sırru's-sır, Allah'tan başkasının bilmediği sır, şey demektir.⁽²³⁾ Allah, hakikat ehlini kendi sırrından haberdar eylemiştir:

Kendü esrârından âgâh eyledi
Vâsıl-ı makbûl-ı dergâh eyledi

Mir.3/3

"Kendi sırrından haberdâr eyleyerek, dergahına eriştirdi."

İnsan, Allah'ın sırrı ile yüklüdür. Mutasavvıflar, "Hür insanların kalpleri, sırların kabirleridir." demişlerdir. Onlar bu sır ile yüklüdürler:

Âdem imiş hâmil-i sırr-ı Hüdâ
Bilmeyen bunu kalur Hakk'dan cüdâ
Mir.7/45

"İnsan, Allah'ın sırrı ile yüklü imiş, bunu bilmeyen Allah'tan uzak kalır."

Hakikat ehli, aşk şarabı ile, Allah sırrını keşfeder. Kalpte, marifet ve irfan nuru ile yerleşen ilahi sırlar, ehlinin dışında kimse-
lere bildirilmemelidir. Sofîler bunu "hür bir insanın kalbine tevdi edilen sır orada ölür, bir daha dışarı çıkmaz." şeklinde tanımlarlar:⁽²⁴⁾

Şol şarâb-ı dil-güşâdan göricek mahfîde gör
Duymasun câhil sakın fâş eyleme esrârını

G.240/128-6

(23) Dr. Süleyman Ateş, a.g.e., s.74

(24) Kuşeyri, a.g.e., s.224

"Şu gönül ferahlatıcı şaraptan görünce (yani ilahi aşkın tesiriyle mest olupl gönül gözünü açınca) gizlide gör. Cahil duymasın, sakın sırrını açığa vurma!"

Sır, maden ocağından çıkarılan bir cevhere veya denizden çıkarılan inciye benzetilir. İnsan da madden ocağı ve ummân olarak düşünülür:

Âdem olan sırr-ı esmâdan haber virse n'ola
Kândan gevher çıkar 'ummândan lü'lü gelür

G.132/30-6

"İnsan olan, esmâ (ilâhi güzellikler)'dan haber verse ne olur?
(Görmüyor musun ki) maden ocağından cevher, denizden de inci çıkarılır."

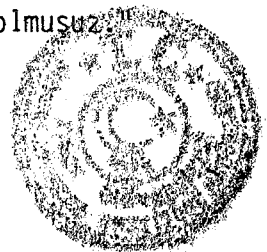
34. Âşinâ

Âşinâ, yabancı olmayan, tanış, biliş; yüzücü, yüzgeç anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, hakikat şarabından içerek ruhi bir zevk içinde olan, vahdet (birlik) güzeliyle tanış olmuş kişilere denir. Bu haldeki âşık bütün cihan kendisine yabancı olsa da gam çekmez. Çünkü o tasavvufî gayeye erişmiş, Allah derdine âşinâ olmuştur:

Bîgâne olsa cümle cihân bize gam degül
Şükr-i Hudâ ki derdün ile âşinâlaruz

G.146/42-6

"Bütün cihan bize yabancı olsa yine de gamlanmayız. Allah'a şükür olsun ki, biz senin derdin ile tanışmışız, dost olmuşuz."

35. Fakih

Fakih, İslâm hukukunu iyi bilen ve kendisine sorulan meseleler hakkında fetvâ verme yetkisinde bulunan kimselerdir. Dinin zâhiri ile ilgilenmelerinden dolayı rind-meşrep kişilerce hoş karşılanmaz. Fakih gönül ehli değildir. Akl-ı maaş ile hareket eder. Akl-ı maaş, maddeye dönük akıldır. Allah ise bu akıl ile idrak olunamaz. Fakihin aksine, âşık ise akl-ı maaşın kendisi için gereksiz olduğundan söz eder:

Ögünüp 'akl-ı mâ'aş ile fuzûl olma ey fakîh
Yarı insâna fazîlet mi virirmiş fuzalât

G.108/9-8

"Ey fakih, akl-ı maaş ile gereksiz yere övünme! Fuzûlî olan şeyler insana fazîlet mi kazandırır."

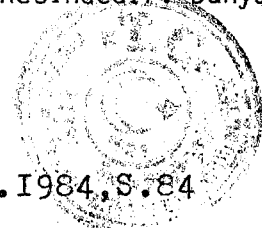
36. Marifet, Ârif, İrfan, Kutb

Marifet, bir şeyin hakikatini zat ve sıfatları ile idrak etmeye denir. Marifet, keşf ve ilhamla meydana gelir, mânevî ve iç tecrübe ile öğrenilir. Diğer bir adı da tasavvufî irfandır. Devamlı saadet, marifettir. Bu özelliğiyle adı geçen mefhum, Hak âşığı tarafından hazine olarak kabul edilir:

Devlet-i sermed Usûlî ma'rifet gencindedür
Kimse bu dünyada olmamış durur dünyayile

G.232/121-5

"Ey Usûlî! Devamlı neşe hali marifet hazinesindedir. Dünya devleti ile bu dünyada kimse onmamıştır."

Bir beyitte dede (mürşit) marifet denizinin incisine benzetilir.
Bu denize dalan kişi vahdete erişmiş, geniş irfan sahibi biridir:

Aşinâ-yı yemr-i vahdet kulzûm-ı zât u sıfat
Dürr-i bahr-i ma'rifet deryâ-yı bî-pâyân dede

G.233/122-3

"Vahdet denizinin tanışı, zat ve sıfat denizi, marifet denizinin incisi sonsuz bir derya olan dede."

Marifet, Hak âşığının gönlünde gizlidir. Marifet denilen eşsiz inciye sahip olan kişi, mânevi irfanı ile âlemi daima irşad eder. İrfan sahibi bu bakımdan sonsuz bir deryaya benzetilir:

Bâtınümde muhtefî olan ma'ârif dürlerin
'Aleme îsâr idem bir bahr-ı bî-pâyân olam

G.185/77-2

"Kalbimde gizli olan marifet incilerini aleme saçıp uçsuz bu-caksız bir deniz olayım."

Kalbini marifet ile mücehhez kılan Hak âşığının gönlü âb-ı hayat akıtır:

Menba'-ı bahr-ı me'ârif kıl Usûlî kalbi
Ki dilün âb-ı hayât akıda mîz-âb gibi

G.256/143-12

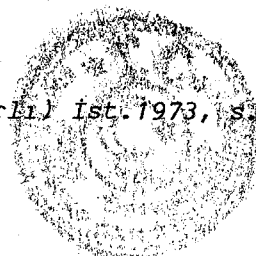
"Ey Usûlî! Kalbini irfan denizinin kaynağı haline getir. Gönlün bir su kaynağı gibi âb-ı hayat akıtsın."

İrfan ehli olan ârif ise Kur'ân'da: "Rahman'ın kulları öylesine kullardır ki gönül alçaklığıyla yürürler ve bilgisizler onlara söz söyleyince, sağlık esenlik size diye cevap verirler. Öyle kişilerdir ki onlar gecelerini rablerine secde ederek, onun huzurunda kıyamda bulunarak geçirirler. Öyle kişilerdir onlar ki Rabbimiz derler, savuştur cehennem azabını bizden; şüphe yok ki O'nun azabi daimidir. Gerçekten de orası karar edilecek ne kötü yerdir. durulacak ne kötü yurt. Öyle kişilerdir onlar ki yoksullara bir şey verince ne israf ederler, ne de az verirler; ikisinin ortasını bulurlar. Öyle kişilerdir onlar ki, Allah'la beraber başka birine kulluk etmezler. Haklı olmadıkça Allah'ın haram ettiği bir cana kıyıp kimseyi öldürmezler. Zina etmezler ve bunu kim yaparsa cezaya uğrar. Öyle kişilerdir. Onlar ki Rabbimiz derler, eşlerimizden soylarımızdan gözlerimizi aydınlatacak kişiler ihsan et bize ve bizi çekinenlere kılavuz kıl." (26) mealindeki âyetlerde övülen kişilerdir.

Ariflere göre herşey, edeple düzene girer. Her şeyin bir edebi vardır. Bu edebin kaynağı bir güneşe benzeyen muhabbettir. Nasıl ki güneş ışığını kainatın en ücra köşelerine kadar yayarsa; ârif de büyüğe saygı, küçüğü esirgeyiş, kadrince hürmet, hatta cansızlara bile sevgi ile yaratılmışlara kuçak açar. İbretle bakıp, hikmetle söylemek, nefse uymamak, haddini bilmek, ululanmamak, kimseye kötü muamelede bulunmamak, gönül kırmamak, bilgiye kudrete güvenmeme, kendini âlemin merkezi, mihveri saymamak, kendisi için değil, halk için yaşamak, kimseye yük olmamak, aksine herkesin yükünü yüklenmek, ârifin edebinin başlıcalarındandır. Bir sofi bunu "El yahşi, biz yaman; el torba biz saman" ve "Yâr ol, bâr olma; gül ol, hâr olma." şeklinde tarif etmiştir. (27)

(26) Kur'an, 25/63-74

(27) Mevlânâ, Mesnevî (Şerheden, Abdülbâki Gölpınarlı) İst. 1973, s. 77

Bu gibi özelliklerle tanıtılan ve hakikat yolunda gönlünü, ilhamını rehber edinen irfan ehli zerrede binlerce ışık saçan ayı görebilir. O, gönlünde çoşkulu bir deniz bulunan insandır:

Ârif ol bir zerrede yüz bin meh-i tâbânı gör
Katre-inâçiz içinde cünbiş-i 'ummâna bak

G.170/64-2

"Ârif ol, bir zerrede yüzbin parlak ayı gör ve değersiz bir zerre iken içindeki denizin dalgalanmalarını seyret!"

Beyitte, ârif gönlü içinde çoşkun bir deniz bulunan damla olarak tasavvur edilmiştir. Aynı beyitte Allah'ın insanı bir katreden yaratması hadisesi de hatırlatılır.

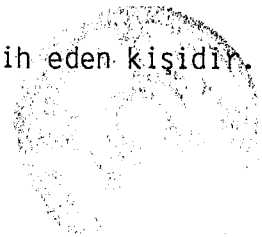
Ârif, safâ kadehini elinden bırakmamalıdır. Yani âşıkın, mânevî aşk ile olan sarhoşluk hali devamlı olmalıdır. Ârifin gönlü her türlü manevî sırların keşfedildiği bir merkezdir. Eline safâ kadehini alan ârif kişi, feleğin kasesi kırılrsa da gönlünü incitmez. Çünkü âşığın gönlü maddede meydana gelen hiçbir hasardan etkilenmez. Ârifin işi mânâ ile dir.

Arif isen komagıl elden safâ câmın müdâm
Sinsa çarhun kâsesi kalbe getürme inkisâr

Kb. 59/16

"Eğer ârif isen, safâ kadehini hiçbir zaman elinden bırakma! Feleğin kasesi kırılrsa da kalbini incitme!"

Marifet ehli, irfanı dünya varlığına tercih eden kişidir. Maddi yoksunluk ârif için sıkıntı sebebi değildir:

Ma'rifet ehline çün gencîne-i 'irfân yeter
Ey Usûlî gam degül olmazsa mülk ü mâller

G.137/34-7

"Ey Usûlî! Madem ki marifet ehline irfan hazinesi yeter. Mülk ve mal olmasa da gam değil"

Arif, kemale erişinceye kadar birçok zahmet çeker, şair bu durumu Maden ocağından çıkarılan inci örneğiyle açıklar. Şöyle ki, maden ocağından inci çıkarmaya çalışan bir işçi, onu elde edebilmek için çok büyük çaba sarfeder. Adeta kan yutar, fakat sonunda inciyi çıkarmayı başarır. Beyitte ârif maden ocağında çalışan bir işçi kemal mertebesi de inci olarak düşünülmüştür:

Nice : zahmet çeker kesb-i kemâl idince bir ârif
Belî çok kan yudar kân eyleyince bir güher peyda

G.100/1-11

"Bir ârif, kemâl mertebesini elde edinceye kadar nice zahmet çeker, tıpkı maden ocağından bir inci ortaya çıkarmak için çok sıkıntı çekilmesi gibi."

Bir başka beyitte de ârifler avcıya benzetilir. Âşıklarca ulaşılması arzulanan hakikat ise av olarak tasavvur edilmiştir. Ârif de bu avı yakalamaya çalışan kişidir. Şair bu ifade tarzından hareketle, hakikate eren ârif kişilerin yanında mihnet tuzağında kalmaktan yakınır:

Me'ânî saydgâhında şikâr almaga ârifler
Bugün mihnet tuzağında Usûlî yine bir bendür

G.122/22-5

"Mānanın av yerinde ârifler, avlarını yakalamışlar. Ūsūlî ise bugün yine mihnet tuzağında bir bendir."

Bayitte mihnet ile ben arasında münasebet kurulmuştur. Mihnet, keder, gam demektir. Klasik şiirimizde ben, rengi dolayısıyla derdi, sıkıntıyı temsil eder. Tasavvufî mânâda ise şair ben sözü ile kendisini mânâ âlemine girmekten alıkoyan mâsivâyı kasteder.

Eserde, Gülşeni ile ilgili olarak "Kutb" mefhûmu geçer. Kutb, ulu bir kişi, efendi, mübarek kimsedir. Sıkıntısı olanlar, kendisine iltica ettikleri, onlardan duâ ve himmet bekledikleri için kendilerine "Gavs" da denir. Bu makamda olan kişinin zatı her zaman Allah'ın nazargâhıdır. Allah, ona gayb ilminden birçok pay vermiştir. Onun elinde bütün kâinata yetecek kadar feyiz vardır. Kutb, ulvi ve süflî oluş üzerinde bulunan her varlığa feyiz verir. Kutbun kalbi daima Allah'ın tecellîsini tavaf eder. (28)

Bayitte, Gülşenî'den kutb diye söz edilir. Feyzini her yere yayması dolayısıyla anılır. Kutb "ol" emri ile yaratılan ve daire olarak nitelendirilen varlık âleminin zirvesinde mekân tutmuş bir noktadır:

Cümle muhît ü merkeze dek feyz-bahş idi
Zâtı ki kutb-ı dâire-i kün fekân idi

Mer.73/4

"Bütün muhîte ve merkeze feyiz bahşederdi. O'nun zâtı, kün emri ile yaratılan âlemin dairesinin kutbu idi."

37. Mecmâü'l-Bahreyn

Bu mefhum, sözlükte iki denizin birleştiği yer anlamındadır. Tasavvufta ise, varlık dünyasının zat-ı ahadiyyette birleşmesidir. Bu ma-

(28) Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi, a.g.e., ş.45-46

kama, "Kabe kavseyn" de denir. Yani varlığın Allah'ın varlığında yok olma mertebesidir.

Mecmâ'ul-bahreyn bir beyitte geçer. Şair bu mertebeye ulaştığından söz eder:

Bî-nihayet bahra dördi gene zâtum vahdeti
Mecmâ'ül-bahreyni gark itdi sıfâtum vahdeti

Kıt'a,263/I-1

"Zâtım gene uçsuz bucaksız bir denize döndü, sıfatım ise mecmâ'ül-bahreyn'i gark etti."

38, Âlem

Âlem; cihan, kâinât, Hak'tan gayrı her şeydir. Varlığı kabul edilen âlemlerin başlıcaları şunlardır: Âlem-i Asgâr (en küçük âlem, insan), Âlem-i Berzah (geçit âlemi, dünya ile ahiret arasında kalan âlem, kabir hayatı), Âlem-i Ceberût (azamet ve kudret âmeli), Âlem-i Ekber (en büyük âlem, kâinât), Âlem-i Emr (Allah'ın emriyle herşeyin var olduğu âlem), Âlem-i Ervah (ruhlar âlemi), Âlem-i Esbâb (sebepler âlemi, her şeyin bir sebebe bağlı olarak zuhûr ettiği âlem, bu dünya), Âlem-i Ferâ (fanilik âlemi, bu dünya), Âlem-i Gayb (gayb âlemi, gizlilik âlemi), Âlem-i kevn ü fesad (var olma ve bozulma âlemi, bu dünya), Âlem-i Lâhut (Uluhiyyet âlemi) Âlem-i Mânâ (Mâna, âlemi) Âlem-i Melekût (Melekler âlemi), Âlem-i Nâsut (Mahlûklar âlemi), Âlem-i Suflî (değersiz, yaratıklar âlemi, bu dünya), Âlem-i Şehâdet, Âlem-i Şühûd (görülen âlem) Âlem-i Zuhûr (eşyanın zuhûr ettiği âlem).

Bu âlemlerden sofîlerce kabul edilen beş tanesine Hâzarât-ı Hams adı verilir. (Âlem-i Gayb-ı mutlak, Âlem-i Ceberût, Âlem-i Melekût, Âlem-i Şehâdet, Âlem-i insan-ı kâmil (Âlem-i Ekber)'dir.

Älem-i insan-ı kâmil, diğ er dört mertebeyi de içine alır. Bu mertebeye ulaş an âşık dünyevî arzular dan kendini soyutlamış tır:

Cû-be-cû bildük muhassal âlemi

Hâsıl bâd-ı hevâdan geçmişüz

G.152/48-3

"Araştırma yoluyla (gayret ile), özetlenmiş, asıl olan âlemi bildik. Özetlemek gerekirse arzu ve hevesin rüzgârını terketmişiz."

Bir beyitte Älem-i Ervâh'tan söz edilir. Älem-i Ervâh, ruhlar âlemidir. Varlıkların yaratılmadan önce, bu âlemdeki halleri tasavvur edilir:

Älem-i ervâhı seyr itsen 'acâyib fitratuz

Milket-i eşbâbı fikr itsen garâib peykerüz

Kıt'a 264/IV-1

"Ruhlar âlemini seyretsen, şaşılacak yaratılışta (varlıklarız). Misaller mülkünü (âlem-i misâl) düşünsen garip yüzleriz."

Şair, sevgilinin güzelliğini âlem olarak düşünür. Sevgili bir "âlem-i hüsn" dür. Âşık cevamlı olarak bu güzelliği seyretmekle tesellî bulur:

Her nefesde 'âlem-i hüsnün durur seyrânımız

Hamdülillah bu deli gönlüm tesellâsındadır

G.124/24-3

"Her an seyrimiz (gezdiğimiz yer) güzelliğinin âlemidir. Allah'a hamdolsun ki bu deli gönlüm (senin güzelliğini seyretmekle) tesellî bulmuştur."

Beyitte seyr kelimesinin, hem "bakmak" hem de "gezmek, dolaşmak" anlamlarını düşünmek gerekir.

39. Ayne'l-Yakîn

Yakîn, açık seçik ve kesin bilgi anlamına gelir. Yakîn üç tür-
lüdür (yakînât-ı selâse):

1. İlme'l-yakîn: Bir şeyi ilim ve delille kesin olarak bilmek.
2. Ayne'l-Yakîn: Bir şeyin var olduğunu uzaktan görerek ve seyrederek öğrenmek.
3. Hakkâ'l-yakîn: Bir şeyi yaşayarak içine girerek ve temas ederek öğrenmek

Hakka'l-yakîne varmak için ilk iki mertebeden geçmek gerekir. Hakikat ehli, Hakk'ı îman kuvveti ile görerek, hiçliğe ermeyi ister. Ayne'l-yakîne eren kişi, Bâkî ile bekâ bulmanın sırrına vâkıf olmak üzere-
dir. Bu haldeki âşık, şekk ve zannı, yani Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili şüpheleri terkeder:

Aç Usûlî-veş benüm 'ayne'l-yakînden dîderi
Şekk ü zannı terk idüp vehm ü gümâne bakmayam

G.188/79-9

"Usûlî gibi benim gözümü ayne'l-yakînden aç ki şüphe ve zannı terkederem, kuruntuya ve şüpheyeye kapılmayayım."

Ayne'l-yakînden açılan göz gönül gözüdür. Çünkü ayne'l-yakîn, beyan hükmünde olan bilgidir. Keşf ve ilhamla elde edilir.

4C. İnsan-ı Kâmil

Olgun insan demektir. İnsan-ı Kâmil, ilahi tecellilerin mazharıdır. Kendini bilen, dolayısıyla da Allah'ı bilen kişidir. O "kendini bilen Rabbini bilir." hadisinin anlamıyla iç içedir. İnsan-ı kâmil, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin mükemmel şekliyle tecellî ettiği kişidir. Âlem bir ayna gibidir. İnsan-ı kâmil de bu aynanın cilasıdır. Allah'ın âyetlerinin tecelligâhıdır:

Gün gibi insân-ı kâmil mazhar-ı âyât olur
On sekiz bin âlemün tasvîrine mir'ât olur

G.118/18-1

"Güneş gibi olan insan-ı kâmil, Allah'ın âyetlerinin zuhur ettiği yerdir. Onsekiz bin âlemin tasvirini gösteren bir aynadır."

Kâmil olan hakikat ehli sırrını inkârcılara söylememelidir. Can gözü ile hakiki dostun yüzünü seyreden kişi, ehil olmayana O'nun cemâlini anlatmamalıdır.

Şair, hakikat yolunun yolcusu olmayıp, ilahi sırları keşfedemeyen kişileri anadan doğma köre benzetir. Kâmil insan ise gönül gözünden hareketle mânevî sırra vakıf olan kişidir. Bunun dışında yalnız âlem-i şuhûdu seyreden göz ile kişi maddeden ötesini göremez.

Buradan hareketle şair, nasıl doğuştan köre güzelliği anlatabilmek imkansız ise, ilahi güzelliği de ehil olmayana anlatmak mümkün değildir demek ister:

Söyleme cân sırrını ey kâmil insan münkire
Kür-ı mâder-zâde 'arz itme begüm dîdârını

G.240/128-4

"Ey kâmil insan! İnkârçıya can sırrını söyleme. Beyim, anadan doğma köre sevgilinin güzel yüzünü (Allah) anlatma!"

41. Tul-ı Emel

Tasavvufta, tûl-ı emel; hırs, tamah, arzu mânâlarında, makbul sayılmayan hallerdendir.

Tûl-ı emel, Divan'da bir beyitte geçer ve sevgiliyi görme arzusu anlamında kullanılır:

Bu eyledigüm tûl-ı emel râst gele mi
'Ömrüm olup ol serv-i hırâmânı görem mi

G.257/144-4

"Bu beklediğim arzu gerçekleşir de ömrüm olup acaba o nazlı sevgiliyi görebilir miyim?"

42. Ferâgât

Ferâgat vazgeçme, terketme anlamına gelir. Tasavvufi düşüncede, dünyevî zevk ve isteklerden vazgeçmedir. Dünya devletinden ferâgat eden kişi gönlünü zengin kılmış demektir.

Beyitte feragat mefhumu, nefsin, dünya lezzetlerinden vazgeçmesinin gerekliliği ile birlikte ele alınır:

Geç ey dil nefs-i şûmun lezzetinden
Ferâgat kıl bu dünyâ devletinden

Ş.25/10

"Ey gönül! Uğursuz nefsin lezzetini terkedip bu dünya saadetinden vazgeç."

43. Makam-Seyr

Makam, kulun riyâzet ve mücâhede ile vardığı dereceye denir. Makam, gayret ile elde edilir ve devamlıdır. Sâlikin kazandığı makamı iyi muhafaza ederek, onun hükümlerini yerine getirmeden, eksiklerini tamamlamadan, başka makama geçmede acelecilik yapmaması ve bir makamı kemal haddine ulaştırması gerekir.

Makam; merhale, safha, manevi mevki anlamlarına gelir. Yedi makam vardır: 1. Tevbe 2. Vera 3. Züh d 4. Fakr 5. Sabr 6. Tevekkül 7. Rızâ

Tasavvufta en son makama aynı zamanda makam-ı sidre de denir. Sidretü'l-müntehâ şeklinde de ifade edilen bu safha ulaşılan en son nokta dır. Bu makama her şahıs erişemez. Şair, bu inancını "pelîd" mefhumuyla açıklar.

Sidre, cennette bir ağaçtır. Sidretü'l-Münteha da denilen bu ağaç arşın sağ yanındadır ve ötesine hiç bir mahluk geçemez. Pelîd ise, tasavvuf yolunda herhangi bir mesafe katedemeyen, hakikat ehli dışındakiler için kullanılmıştır. Bu örnekle, her şahsın sidre makamına erişemeyeceği gerçeğine temas edilir:

Degme şahsun başı mı irür işigün taşına
Ol makâm-ı sidredür irişmez ana her pelîd

G.114/14-3

"Eşiğinin taşına rastgele kişilerin başı eremez. Çünkü o, sidre makamıdır; her murdar kişi ona yetişemez."

Beyitte, mürşidin eşiğinin taşı, makam-ı sidre olarak düşünülmüştür.

Seyr ü sülûk yolunda, âşık türlü makamlarda seyr de bulunur. Seyr; esfâr-ı erbaa denilen dört şeklide olur.

1. Seyr illâllah: Eşya ve maddeye karşı duyulan ilgiyi ve sevgiyi giderek Hakk'a doğru yöneltmek, vahdetin yüzünden kesret perdesini kaldırmak.

2. Seyr Fillah: Allah'da seyr, vahdetten kesret hicabını kaldırmak. Allah'ın vasıfları ile vasıflanmak, Hak'da Hak ile olan yolculuk.

3. Seyr Maallah: Allah ile beraber seyr; zahir ve batın ikiliğinden ve kayıtlarından kurtularak aynu'l-cem ve ahadiyet makamına yükselmek.

4. Seyr anillah: Seyr billah, Allah'dan seyr, Allah ile Allah'dan seyr, eşyada seyr. Hakk'tan halka dönmek, insanları irşad için halka geri dönmek.

Şair, bir beyitte "makam" ve "seyr" kelimelerini iki anlamlarıyla tevriyeli kullanır:

Kulun seyr eylemişdür Rûmı Şâmı
Begendi lîk bir 'âli makâmı

Ş.26/21

"Kulun, Rûm'u ve şam'ı dolaşmıştır. Lakin, yüce bir makamı beğenmiştir. (yüce bir makamda karar kılmıştır.)"

Şair, "âlîmakam" ifadesi ile tasavvufi anlamının dışında doğduğu şehri de kastetmektedir.

"Seyr" kelimesi de hem "gezme, dolaşma" hem de tasavvufun çeşitli basamaklarından geçme anlamlarında kullanılmıştır.

Şâir, makamların usulünden haberdar olan kişinin, perdeler keşf eylesini, yani kapalı olanı açık hale getirerek, tasavvuf mertebelerini müritlerine seyrettirmesini ister. Perde, tasavvuf yolunda başlangıçta apaçık olmayan safhalardır. Aşık, mürşidinin himmetiyle mesafe katederken gizlilik de ortadan kalkar.

Keşf ise, kapalı olanı açık hale getirmek his ve idrak edilemeyen hususları kalp gözü ile görmek, ilhamla idrak etmek anlamındadır:

Ger makâmâtun usûlinden beyânun var ise
Perdeler keşf eyle seyr itdür bize edvârını

G.240/128-7

"Eğer, makamlar hususunda deliller ortaya koyarak ispat edebilme gücün var ise, perdeyi aç da bize devirlerini göster."

Beyitte, makamat, usûl, perde, edvâr kelimeleri iki ayrı anlamlarında kullanılarak zengin bir tevriye sanatı örneği verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Usûlî istediği zaman kelimelerle oynayabilecek güçte bir sanatkâr olduğunu ortaya koyuyor.

44. İstiğnâ

İstiğnâ; zengin gönüllülük, doygunluluk, ihtiyaçsızlık, maddi değer ve zevkleri küçümseme, hiçe sayma, nazlanma, yukardan bakma, görmezlikten gelme ve tenezzül etmeme anlamlarına gelir.

Hakîki âşık, daima istiğna halindedir. O, aza kanaat eder, tok gözlüdür. Dünya malına, mevkiine tenezzül etmez, Kendi kendinin Sultanıdır:

Mülk-i istiğnâda şâhâ başuna sultân iken
Bir vefasız rahmi yok nâmerde cân virmek neden

Mur. 82/VI-2

"Ey şâh! İstiğnâ mülkünde kendi kendinin sultanı iken, vefasız ve merhametsiz bir nâmerde can vermek neden?"

Fakir, manevi aşkın tesiri ile iki dünyadan (dünya-ukbâ)'da müstagnî olur:

Bir fakîrüz kim gınâmuz var 'inâdan çün bizi
İtdi müstagnî iki 'âlemden istignâ-yı 'aşk

G.164/58-14

"Bir fakiriz, zahmetle elde edilmiş bir zenginliğimiz var. Çünkü aşkın istiğnası bizi iki âlemden de gönlü tok kıldı."

İstiğna ile, hakikat nuru gönülde tecellî eder. Bir beyitte istiğnânın derecesinin yüceliği "evc-i istiğnâ" ifadesiyle ortaya konuyor. İstiğna ile, maddeden arınmış olan gönül berrak bir suya benzetilir. Bu yolla gönle doğan hakikat nûru ise ay olarak tasavvur edilmiştir:

Evc-i istiğnâda ol şevki gönülde toptolu
Sen bu mâh-ı âsumânı gör ki 'aks-i mādudur

G.125/25-2

"İstiğnânın en yüce makamında gönül, o şevk ile dopdoldur. (Bunu tasavvur edebilmen için) sen suya aksi düşmüş gökyüzünün ayını göreye çalış."

45. Zulmet

Zulmet; karanlık, ilahi nurun olmaması halidir. Âşık için asıl olan zulmetten kurtulmaktır. Zulmette kalan dünyaya meyleden kişidir. Bu durumdan kurtulan âşık her şeyde Hakk'ı görür:

Zulmeti ko kanda gidersen delîl it Hakkı kim
Gün gibi Allâh nûrun remzi burhânundadır

G.127/26-3

"Zulmeti bırak, nereye gidersen Allah'ı kendine kılavuz et! Allah'ın nurunun işareti, güneş gibi delildir."

Hakk'ın nûru, gam zulmetinden kurtulan âşığın gönlünde parlak bir ay gibi doğar:

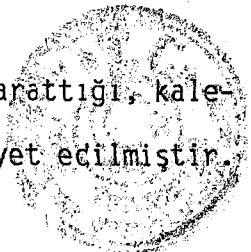
Tulû' itdi gönülde mihr-i rûşen
Halâs itdi beni gam zulmetinden

Ş.33/85

"Gönülde parlak güneş doğdu ve beni gam karanlığından kurtardı."

46. Kalem

Allah'ın herşeyden önce bir kağıt ve bir kalem yarattığı, kaleme emredip olacak şeylerin hepsini kağıda yazdırdığı rivayet edilmiştir.

Vahdet-i vücûda, yani varlık birliğine inanan sofilere göre mutlak varlık olan Allah'ın zuhura olan meyli, zâtının iktizasıdır. Nasıl, ateş yakar, su boğarsa ve nasıl yakıcılık ve boğuculuk ateşle suyun zâtının bir gereği ise zuhur etmek de Tanrı'nın zâtının bir gereğidir ve zuhur etmemesi mürkün değildir.

Allah'ın bu zuhura olan meyli çeşitli adlar alır. Her şeyi meydana getiren O olduğundan "kalem"; her şey orada mevcut olduğundan "levh" denir.

Bir beyitte bu düşünceye uygun olarak, kalem kağıt kavramları dest-ikudret ile birlikte zikredilir:

'Arş u kürs ü levh olunmadın rakam
Dest-i kudret almadın ele kalem

Mir.6/33

"Kudret'in eli (Allah), eline kalemi alıp, gökyüzü, kürsü ve kâğıt yaratılmadan önce...."

Allah, varlık âleminde olacakların hepsini kaleme yazdırtmıştır. Aşık da sevgilinin güzel yüzünü kağıt olarak düşünülen vücuduna yazmak ister. Bu haldeki âşık, Hak'la halk olmuş demektir. O, bu safhaya gelirken ezel nûrunu mürekkep, nun harfini de hokka olarak kullandığını ifade eder. Varlıkların yaratılmadan evvel bezm-i elestteki durumları "nûr" şeklinde düşünülür:

Hüsn-i cemâlün âyetin levh-i vücûda yazmağa
Nûr-ı ezel midâdumuz nûn-i kalem devâtumuz

G.141/38-2

"Senin güzel yüzünün âyetini vücudun kağıdına yazmaya ezel nuru mürekkebiz, nun ve kalemde hokkamızdır."

Nûn ve'l-Kalem, Kur'ân'ı Kerim'in 68. suresi olup ilk âyeti bu şekilde başladığı için bu adı almıştır. Burada "Nûn" hokkaya benzetilmiştir. Allah kalemi hokkaya batırarak insanlar yaratılmadan önce onların kaderlerini Levh-i Mahfuz'a yazmıştır.

47. Sırat-ı Müstakîm

Sırat; açık yol, en büyük cadde demektir. Hakk'a giden bütün yollar buradan geçer; Hakk'a ulaşmak isteyenlerin bu yolu takip etmeleri gerekir.

Müstakîm ise, gayet düzgün, eğriliği bulunmayan, takip edeni, muhakkak maksuduna kavuşturan yol demektir. Maksud; Allah'tır. Kim Allahı dost edinirse, Allah onu gçzetmeyi ve kendine cezbetmeyi teklif eder. Bütün makamlar, bütün temizliği ile O'nda toplanmıştır:

Sırat-ı müstakim tevhîd yoludur. Bu da Peygamberlerin ve tabîlerin yolu olan hak dinidir. Bu, ümmetin medâr-ı iftihârı olan hal ehli büyüklerin yoludur. Sâliklerin seyr-ilellahda olsun, seyr-fillahda olsun bütün seyrü sülûklarının makâmâtı bunun içindedir. Asla bunun dışında veya üzerinde değildir. (29)

Kur'an'da "Bizi sırat-ı mustakîme ulaştır." maâlinde bir âyet mevcuttur. (30)

Sırat-ı müstakîm, Divan'da bir beyitte geçer. Âşık yolu üzerinden, kovulmuş, taşa tutulmuş şeytani uzak tutması için Allah'a yalvarır. Çürkü şeytan âşığı tuttuğu doğru yoldan saptırmaya çalışır:

(29) Hâce Muḥammed Pârsa, a.g.e., s. 132-138

(30) Kur'an, 1/6

Tarîkumdan gider gûl-i racîmi
Müyesser kıl sırât-ı müstakîmi

Ş.30/130

"Koğulmuş, taşa tutulmuş şeytarı yolundan uzaklaştır. Sırat-ı mustakîme erişmede bana kolaylık göster."

48. Da'vâ

Da'vâ; iddia, nefsin kendine ait olmayan şeyleri kendine maletmesi, Hak vergisi olan güzel ve iyi huyların kendine ait olduğunu iddia etmesidir.

Beyitlerde mutasavvıfın, tasavvuf yolundaki davasını isbat edebilmesi için, dünyevi davasından vazgeçmesinin gerekliliği üzerinde durulur:

Müdde-i şâhid-i tevhîde şuhûd eyleme 'arz
Da'vîden geç ki bu da'vâyı kılâsın isbat

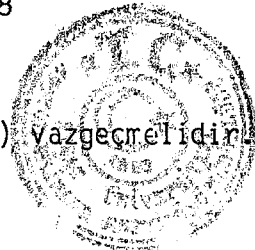
G.108/9-5

"Birlik şahidini inkâr edenlere tanıkları göstermeye çalışma. Davadan vazgeç ki bu da'vayı isbat edebilesin."

Da'vîden geçmek durur ehl-i şuhûd ey Müddei
Şâhid-i zôr ile bu da'vâ kaçan isbât olur

G.118/18-8

"Ey müddeî! şuhûd ehli davadan (dünyadan) vazgeçmelidir. Yalancı şahit ile âşıklık davası nasıl ispat edilebilir."

49. Mahv u İsbat

Mahv, âdet vasıflarının kaldırılması; isbat, ibadet hükümlerinin yerine getirilmesidir. Ahvalinden kötü huyları kaldıran ve crun yerine güzel fiillere ve hallere sahip olan kimse mahv ve isbat sahibidir.

Mahv ve isbatın üç derecesi vardır:

1. Zâhiri fiillerden olan günahları ve düşüklükleri yok ederek zıtlıkları ihya yani isbat.

2. Sırların yuvalandığı kalplerden gafletleri silip yok ederek, tevhid mertebelerine yükseltici menzilleri isbat.

3. Sırlardan geri bıraktıracı bütün bahaneleri imha ve o sırları gaye ncktasında isbat.

Mahv ve isbatın gerçek clanları ilahi kudretten gelenleridir. Zira mahv, Allah'ın örttüğü, yok ettiği iş, hatta meydana çıkardığı, var kıldığı şeydir. "Allah dilediğini mahv, dilediğini isbat eder."⁽³¹⁾ mealindeki âyetde, mahv ve isbattan Allah'ın iradesi kastedilmiştir.

Tevhid şahidini inkâr edenlere (yani hakikati bilmeyenlere) şuhûdu, Hakk'ı Hak ile görme sırrını bildirmemelidir. Aşığın, tasavvuf yolundaki davasını isbat edebilmesi için dünyevi davasını mahvetmesi gerekir:

Müdde-i şâhid-i tevhîde şuhûd eyleme 'arz
Da'vîden geç ki bu da'vâyı kılasın isbat

G.108/9-5

Âşık nûru isbat için zulmeti mahvetmelidir. Nûr, hakikat; zulmet ise hakikate erişmeyi engelleyici isteklerdir:

(31) Kur'an, 13/39

Her ne yırde kim güneş bulunsa 'ayn-ı nürdür
Zulmetin şânı veli geh mahv u geh isbât olur

G.118/18-2

"Her nerede ki güneş bulunur, (0) nurun kendisidir. Lâkin, karanlığın şöhreti bazen mahv bazen da isbat olur."

Dürya ile ilgiyi kesmemek, gönülde ilahi tecellinin yerleşmesini zorlaştırır. Manevi davayı isbat için maddi davayı mahvetmek esastır:

Da vîden geçmek durur ehl-i şuhûd ey müddeî
Şâhid-i zôr ile bu da'vâ kaçan isbât olur

G.118/18-8

50. Riyâzât

Riyâzât; terbiye ettirmek, nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak, isteklerine uymamak, yeme, içme, uyuma gibi tabii ihtiyaçları en aza indirmektir.

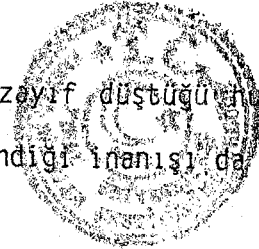
Âşık, Allah ile arasını ayıran en büyük engel durumunda olan nefsinden kurtularak, bedeniyle dünyada, gönlüyle ahirette olabilmeyi ister. Riyazette esas, arzu etmemeyi arzu etmektir, Nefsini riyâzette terbiye eden âşığın ruhu humâ kuşu gibi daima göklerde dir.

Rûhı humâ gibi yire inmezdi bir nefes
Cismi riyâzet ile hemân üstühân idi

Mer.73/10

"Rûhu humâ kuşu gibi bir an yere inmezdi. Cismi riyâzet yoluyla sadece kemikten ibaret kalmıştı."

Beyitte cismin, riyâzet sebebiyle gayet zayıf düştüğü hususuna temas ediliyor. Ayrıca, humâ kuşunun kemikle beslendiği inancı da hatırlatılıyor.

51. Bazı Mutasavvıflar

a. Bayezid Bistâmî

İran'ın Bistam kasabasında doğmuştur. IX. yy'ın meşhur sofîlerindendir. Fikirlerini şeriat ve tasavvuf ile birleştirmiştir. Divanda Cüneyd ile birlikte zikredilir. (Bkz. Cüneyd-i Bağdâdî)

b. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd, sofî zahidlerdendir. Adı Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed'dir. Irak'da doğmuştur. Ebu Sevr yolunun fakihlerindendir. Genç yaşta Ebu sevr'in ders halkasında ve O'nun huzurunda ders vermiştir. Tasavvufu "Aç kalmak, dünyayı terketmek, hoş giden ve alışılan şeyleri kesinlikle bırakmak suretiyle tahsil edilen ilim" olarak tarif eder. 909'da vefat etmiştir.

Divan'da Cüneyd, Bayezid ile bir arada anılır. Ehl-i hevâ ile Yezid arasında ilgi kurularak, her insanın Cüneyd ve Bayezid gibi hakikat ehli zümresinden olamayacağı söylenir:

Ehl-i diller zümresinden olamaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bayezîd

G.114/14-8

"Ey Usûlî! Hevâ ehli, gönül ehli olanların zümresine dahil olmaz. Her Yezid Cüneyd ve Bayezid olmaz."

Bir başka beyitte de yine ilahi aşka mensup olmanın zorluğundan hareketle Bağdat şehrinde Cüneyd ve Bayezid da olsa, aşk gamına kulluk etmedikten sonra kişinin velâyet şahı olamayacağı söylenir:

Kul olmayan gam-ı 'aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek Bağdâd şehrinde Cüneyd ü Bayezîd olsun

G.209/99-4

"Bağdat şehrinde Cüneyd ve Bayezîd da olsa, aşk gamına kul olmayan kişi velilik makâmının şâhı olmazmış."

c. Hallacı Mansur

Tam adı, Ebu'l-mağis el-Hüseyin b. Mansur el-Beyzâvî'dir. Ebu'l-Muğis künyesi, el-Beyzavî nisbesi, Hüseyin adı, Hallac ise lâkabıdır. H.244/M. 857.yılında Fars eyaletinin Beyzâ şehri civarındaki Tûr'da doğmuştur. Genç yaşında kendisini tasavvufa veren Hallâc sıkı bir zühd ve îtikâf yoluna girdi. Devrin ileri gelenleri arasında birçok muhalifleri oldu. Özellikle "Ene'l-Hak" sözü ulema arasında derin bir infiale sebep olduğu için küfre girdiği ileri sürülerek hapse atıldı. İdamına karar verildi. 922 yılında Bağdat'da önce kamçılanmak, sonra vücudu parça parça edilmek suretiyle idam edildi. Muhalifleri onu, şeriatı tanımamak ve "hulûl" iddiası ile itham ederlerken taraftarları O'nu hak yolunda şehit olmuş bir mücahit olarak kabul ederler.

Usûlî, Divanı'nda, Mansur'u darağacına asılması ve Ene'l-Hak sözüyle zikreder. Âşık sevgilinin yolunda Mansur'u kendine rehber edinir. Darağacına çekilse de ondan dönmeyeceğini söyler:

Müdde'iler dâr-ı dünyada beni Mansûr-vâr
Bogazum'can itseler ber-dâr senden dönmezem

G.202/92-2

"Müddeiler dünya evinde beni Mansur gibi boğazından assalar da senden dönmem."

Beyitte, müddeî ile kastedilen rakiplerdir.

Âşık için darağacının en üst merkezi, tasavvufun en yüksek makamı olarak kabul edilir. Aslında darağacına asılan Mansur maddi olarak yok olmuştur, ama o ağaca asılıp idam edildiği andan itibaren manevi makamların zirvesine erişmiştir:

Âşıkı bî-ser ü pây ile ser-i dârlığı
Rif'at u mertebe Mansûr'a ser-i dâr yeter

G.135/32-3

"Aşığa ayaksız ve başsız olmak ile, darağacının başı en yüksek makamdır. Mansur'a yücelik ve makam olarak darağacının başı yeter."

Ayaksızlık ve başsızlık hali, maddeden fenâ bulma gönül ile kalma halidir. Bu mertebeyi şâir ser-i dâr olarak nitelendirmiştir.

Nefsini öldürmeyen, maddî alâkalardan vazgeçemeyen mutasavvıf Mansur'un halini idrak edemez:

Âşık olmayınca ey dil şevk u zevki duymadun
Hâlet-i Mansûrı berdâr olmayınca bilmedün

G.180/73-6

"Ey gönül! Âşık olmayınca şevk ve zevki duymadın. Mansûr'un halini asılmayınca anlayamadın."

Hakikat ehli olup, Hakk'ı bütün gerçekliğiyle görebilmek için Mansur'ur bekâbillah mertebesinde söylediği "Ene'l-Hak-Ben Hakk'ım" sözündeki sırrı anlamalıdır:

Ehl-i tahkîke iriş Hakkı muhakkak görmeğe
Hâlet-i Mansûra bak râz-ı Ene'l-Hak görmeğe

Saykal it mir'at-ı kalbi sırr-ı muğlak görmeğe

T.93/6-VIII

"Hakk'ı bütün hakikatiyle görmek istiyorsan, hakikat ehline eriş, Ene'l-Hak sırrını görmek için Mansur'un haline bak. O anlaşılması zor olan sırrı görmek için kalbinin aynasını cilala."

Vücûd-ı Mutlak bir denize benzetilir. İnsan ise dalga olarak düşünülür. Allah, insanda kendini gösterince, O âşık gizlide ve açıkta daima Ene'l-Hak sırrını söyler:

Vücûd-ı Matlakun bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-Hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ

G.99/1-1

"Vücûd-ı Mutlak'ın denizinin gösterdiği her dalga gizli ve açık da olsa Ene'l-Hak sırrını söyler."

d. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Mevlânâ, 1207'de Horasan'ın belh şehrinde doğmuştur. Vefatı 1273 yılında Konya'dadır. Babası Sultanü'l-Ulemâ rütbesini kazanmış Bahaeddin Veled'dir. Mevlânâ önce babasının "Maârif" adlı eserini okuyarak tasavvufun sırlarına ermeye başlamıştır. Kısa zamanda etrafında birçok hürmetkâr talebe toplamıştır. Bu arada Konya'ya gelen Şems-i Tebrizi ile tanışmıştır. Bu tanışmadan sonra ruhu zâhirî bilgilerin çerçevelediği ilim ve dış ibadet dünyasından uzaklaşarak, duygu ve düşünce âlemlerinin geniş ve esrarlı ufuklarına doğru alabildiğine çoşmak kudretini göstermiştir. Mevlânâ, Anadolu'da: adeta bir medeniyetin temelini kurmuş, bir fikir, inanış, kültür ve sanat çığırının kaynağı olmuştur.

Divan'da bir beyitte "Morla" şeklinde geçmektedir:

Bin niyâz ile sabâ ben hâk-pâdan yüz süri
Hazret-i Morlâya varırsan Karaman yolların

G.204/94-5

"Ey sabah rüzgarı, Hz. Molla'ya uğrarsan (şu) ben toprak olmuş âşîğin yüzünü binlerce yalvarma ile Karaman yollarına sür!"

e. İbrahim Gülşenî

İbrahim Gülşenî, Halvetiye'ye bağlı Gülşenîye kolunun kurucusudur. Diyarbakır civarında doğmuştur. Gülşenî amcası Şeyh Eyyid Ali'nin himayesinde tahsil ile meşgul iken, bilgisini artırmak gayesi ile Maveraünnehr'e gitmeyi tasarlar. Bu niyetle yola çıkarak, Tebriz'e ulaşır. Uzun Hasan'ın kazaskeri Mevlâna Hasan çocuğun zeka ve kabiliyetini müşahede ederek tahsil ve terbiyesine özen gösterir. Bu sırada tarihte halvetîlerin ikinci pir telakki ettikleri Seyyid Yahya Şirvanî'nin meşhur halifesi Dedede Ömer Rüşenî'nin şöhreti bütün Azerbaycan'a yayılmıştı. Sultan Hasan bu şeyh ile görüşmek ister. Rüşenî'yi Tebriz'e davet için İbrahim'i gönderirler. Rüşenî ile görüşen İbrahim de ani bir değişme meydana gelir, ve artık tamamen tecrit ehli olarak zuhur eder.

Rüşenî'den hilâfet alarak, O'nun tarikatını ihyaya çalıştığı zaman bu şeyhin bir münasebetle ima eylediği Gülşenî lakabı ile şöhreti her tarafa yayılır. (32)

Usûlî de Mısır'da İbrahim Gülşenî'ye intisâb ederek O'nun müridi olmuş ve uzun süre şeyhinin hizmetinde bulunmuştur.

Divan'da Gülşenî'nin ölümü üzerine söylenmiş (Mersiye-i Merhûm u Mağfûr şeyh Gülşenî Enârallâhu bürhânehû) adını taşıyan bir mersiye mevcuttur. Şair, burada şeyhinin ölümünden duyulan üzüntünün yanısıra birtakım vasıflarını da sayar. O'nun ölümünden dolayı âhının dumanının göklere kadar yükseldiğini, orada bulut olup ateş şeklinde zemin ehli üzerine döktüğünü söyleyerek mübalağa sanatına da örnek verir.

(32) Kasım kufralı, *Gülşenî, İslâm Ansiklopedisi*, c.4, s.835.

Yirden Şu denlü çıkdı göge dd-ı āh kim
Ebr oldı gökden ehl-i zemīn üzre nār nār

Mer.72/9

"Ah dumanı yerden göge doğru öyle yükseldi ki bulut olup zemin
ehli (yeryüzü) zerine ateş parçaları Şeklinde yağdı."

Şair, Gülşeni'yi güneşe benzetir. O'nun "kara yer" olarak nite-
lendirdiği kabire girmesini kabullenmez. Bunu āfitāb-kara yer, derya-ka-
bir tezdadı içinde verir:

Ol āfitāb kara yire girdi mi 'aceb
Yā kabr-i tenge sığdı mı deryā-yı bī-kenār

Mer.72/10

"O güneş, acaba kara yere girdi mi? O sahil-siz derya dar kabre
nasıl sığdı."

Gülşeni'den doğru sözlü vaktin "Sıddīki" diye söz edilir. Şair bu
vasıflarından dclayı O'nu Hz. Ebbekir'e benzetir:

Kavlinde sādık idi v Sıddīk-i vakt idi
Oldı meger ki Ahmed-i Muhtāra yār-ı gār

Mer.72/11

Gülşeni, marifet cevherinin madenidir. Şair, kara topraktan O'nun
nerede olduğunu sorar:

Ey hāk-i r-siyāh kanı Gülşeni kanı
O ma'rifet gherlerinin ma'deni kanı

Mer.72/15

"Ey kara yüzlü toprak! O marifet cevherlerinin madeni olan Gülşenî nerede?"

Gülşenî fena mülkünde, gizli ve açık incilerini müritlerine saçan bir şeyhtir. Eli ve dili bir deniz ve maden ocağı sofrası gibidir:

İsâr iderdi zâhir u bâtın güherlerin
Dest ü dili ki mâide-i bahr u kân idi

Mer.73/9

"Gizli ve açık (ilim ve irfan) incilerini saçardı. Eli ve gönlü bir deniz ve maden ocağı sofrası gibi idi."

Şair ayrıca, çağdaşları olan diğer mutasavvıf şairlerden de söz eder. (Hayretî, Ahmed Bâlî, Ahmed-i Divâne... gibi) Bu şairler tasavvuf düşüncesi ile birlikte zikredilir:

Harîm-i yâre varurken eger vâdi-i hayret'de
Bilürsin Hayretî-i vâlih ü hayrâna 'aşk eyle

G.226/116-6

"Eğer hayret vadisinde sevgilinin harimine varırsan, bilirsin şaşkın ve hayran olan Hayretî'ye selamlar söyle."

Yüz urup sine-çâke sinemün çâkını şerh eyle
Hem: Ahmed Bâlîye billâh dervîşâne aşk eyle

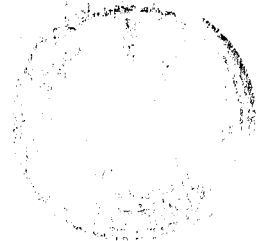
G.227/116-7

"Sine çâke (Yûsuf-ı sine-çâk) gidip de sinemin parça parça olduğunu anlat! Allah için hem Ahmed Bâlî'ye hem de dervişlere selamlarımı söyle."

Eger zencîr-i mihnetde nedür hali diyü bir gün
Sorarsa ben kulin Seyd'Ahmed-i Divâne 'aşk eyle

G.227/116-8

"Eğer, Seyyid Ahmed-i Divâne ben kuluna bir gün mihnet zencirinde
hali nedir? diye sorarsa selâmlarımı söyle."

SONUÇ

Usûlî Divânı'nı "Din ve Tasavvuf" genel başlıkları altında inceledik. Bu incelemede amaç şâirin hislerine ve düşüncelerine nüfûz edebilmektir. Çünkü her şairde olduğu gibi Usûlînin de kendine özgü bir hayal dünyası ve hayata bakış tarzı vardır. Buradan yola çıkarak şâirin sanat anlayışını da ortaya koymak istedik.

Usûlî, küçük yaşta, Mısır'da İbrahim Gülşenî'ye intisâb etmiş, ondan önce de Yeric'e de Tasavvuf cereyanının oldukça yaygın olduğu bir dönemde yetişmiş, din ve tasavvuf kültürünü buradan almıştır. Bu tasavvuf ve din kültürü; daha sonra İbrahim Gülşenî'ye intisabıyla daha da güçlenmiştir.

Yeric'e'deki tasavvufî atmosfer genellikle bâtinî bir karakter taşıdığından Usûlî de bu düşünce tarzından büyük ölçüde etkilenmiştir.

Bu sebeple manzûmelerinin çoğunda âl-ı abâ ve on iki imam sevgisini oldukça net çizgilerle belirtmiştir. Hatta oniki İmama övgü hüviyetinde müstakil manzumeler de söylemiştir.

Usûlî'yi şiirlerinden yola çıkarak rind-meşrep bir ruha sahip, alçak gönüllü, çoğunlukla kadere rıza gösteren, hayatın maddi zevkleriyle pek ilgilenmeyen, coşkulu, neşeli ve pervasız bir şair olarak tanımlayabiliriz.

Ondaki coşku ve neşe tasavvufîdir. Dünyanın sıkıntılarından ızdırap çekmez. Dinin sadece zahiri hükümleriyle ilgilenen zahidleri ve rindmeşrep âşıklara faydasız nasihatlerde bulunan vâzileri şiddetle tenkit eder.

Yaptığımız inceleme sonucunda Dîvan'da müstakil olarak dinî konuları içine alan iki manzûme tesbit ettik. Bunlardan ilki inceleme için

esas aldığımız Dîvan'ın 1 numaralı manzûmesi olan "Mirâciyye" dir. Aruzun remel bahrinden Fâ i lâ tün Fâ i lâ tün Fâ i lün kalıbıyla yazılan bu manzûme mesnevî tarzında 109 beyitten meydana gelmiştir. Manzûme Allah adının övgüsü ve tevhîdle başlar. Hz. Muhammed'e övgü ile devam eder, daha sonra Mi'rac hadisesi kuvvetli çizgilerle belirtilir.

Divan'da dini konulu diğer bir müstakil manzûme de, Mi'raciyye'den sonra 2 numaralı şiir olan 18 beyitlik "Münâcât"tır. Burada şair tam bir müslüman titizliğiyle, kendisini nefsin bağlarından kurtarması, imandan ayırmaması, gönlünü rahmetiyle açması için Allah'a yalvarır.

Bu manzûmelerin dışında Allah adı birçok beyitlerde de İslâmî görüş ve düşünüş çerçevesinde işlenmektedir.

Divan'da 12 peygamber adı tesbit ettik. Bu peygamberler doğrudan doğruya isimleri ile değil bir takım fiilleri ve mucizeleriyle işlenir. Şair, adı geçen peygamberlerden söz ederken onları en belirgin fiilleri ve mucizeleriyle birlikte zikretmede başarılı ve titiz davranmıştır. Hz. Muhammed-şefâat, Hz. Mûsa-Tur, Hz. İsa-nefes, Hz. Süleyman-Karınca, Lokman-Hikmet:

Şefî eyle habîbün Mustafâyı
Hudâ-bîn eyle ben hod-numâyı

Derd-i 'aşkı 'âşık-ı gam-h'âre sor her lokma-hâr
İdemez hikmet makâlâtında Lokmân ile bahs

Divan'da en fazla adı geçen peygamber Hz. muhammed'dir.

Aynı şekilde "Melekler" bahsinde de onları Allah tarafından memur edildikleri işlerle birlikte anar: İsrâfil'in Sûr'u üflemesi, Cebrâil'in Hz. Muhammedi Mir'âc'a daveti.

Zaman zaman adı geçen dini kavramlar sevgili-âşık çerçevesinde işlenir. Bazen bunlar sevgili için güzellik unsuru olarak kullanılırlar:

Boyun Tûba, lebin kevser olması gibi.

Şairin "Cennet" ve "Cehennem" bahislerinde kavuşmayı cennet, ayrılığı ise cehennem olarak tasavvur etmesi de bu tür kullanışlardandır.

Bazan da, birtakım dînî şahsiyetlerin memdûhu övmek için kullanıldığını görürüz. Şârin Gülşenî için yazdığı Mersiye'den alınan aşağıdaki beyit buna güzel bir örnektir:

Kavlinde sâdık idi vü siddik-i vakt idi
Oldı meger ki Ahmed-i Muhtâra yâr-ı gâr

Usûlî'nin memdûh için seçtikleri de devrin müstesnâ kişileri ve kendisini etkileyen meşhur mutasavvıflardır. Şeyh Gülşenî'nin ölümü üzerine yazdığı mersiye'si buna örnek teşkil eder.

İncelenen eserde, İman, mümin gibi mefhumlara da sık sık yer verilir. Genellikle "münkir" tezadıyla birlikte işlenen adı geçen mefhumlar insanı başarıya götüreceğine olan inançla bir arada anılır. Bütün eserde tesbit edebildiğimiz kadarıyla "mümin" in, daima "münkir" e galip geldiğini görüyoruz. Divanda "bî-dîn" olarak işlenen ve puthanede düşünülen Hıristiyan güzelleri (büt-sanem); Müslüman-Hıristiyan mücadelesinin devamlılığına olan işaretle Müslüman âşığın dînini ve imanını yağmalayıcı sevgililer olarak zikredilir.

Kısaca söylemek gerekirse "Din" başlığı altında ele alınan mefhumlar genel olarak aslî mânâlarıyla işlenmiştir. Bunun dışındaki kullanılmalarında da asli manalarının haricine çıkılmamıştır.

Divan'da yer alan tasavvufi mefhumlar, mutasavvıf gözûyle ele alınıyor. Bu tarz ele alışlardan Usûlî'nin, tasavvuf konusunda tam bir tahsil ve terbiye gördüğünü anlamak mümkündür. Tasavvufi kavramlar beyitlerde çoğunlukla asli anlamlarıyla işlenmiştir. Bu bölümde âşık ile kast edilen genellikle hakikat ehli, sevgili ile ulaşılmak istenen ise tek varlıktır.

Usûlî tam bir rind tavrıyla tasavvuf yolunda belâlara âşinâ dünyevi sıkıntılara ise şiddetle bigânedir. Her fırsatta dünyevi bağlardan uzaklaşılması gereği üzerinde durur. İnsanı Kur'an'da zikredilen şekliyle "Ahsen-i takvim" olarak işler. Bismelenin faziletinden ve şeytani vesveseleri uzaklaştırdığından söz eder. Divan'da rind ve zâhid mefhumları tezat teşkil edecek şekilde işlenir. Şâir, tâlib sıfatıyla, mürşid, dede, erenler olarak zikrettiği mânevî rehberlerinden kendisine himmet etmelerini ister. Dünya nimetlerini terk ile manevi yolun sonuna erişebilme çabası içinde çektiği dert ve belâlar, ona safâ veren sıkıntılardır.

Burada, şairin dünya ile pek ilgilenmeyen, maddî çilelerle ıztırap çekmeyen, tasavvufun son mertebesine ulaşmayı temel gaye edinen, rind-meşrep, tam bir hakikat ehli olduğunu görürüz.

Şair, alevî meşrep bir karakter taşır. Şiirlerinde bu karakterin izlerini sıkça görmek mümkündür. Hz. Ali ve Hüseyin'e, oniki imam'a olan bağlılığını gösteren manzûmeleri bu inancın izlerini yansıtır.

Bunun yanında şairin Hz. Muhammed ve Halîfelerden övgüyle söz ettiğini belirtmekte de yarar vardır.

Dîvan'da Usûlî'nin Hurûfî mezhebine bağlılığını hissettiren bir takım beyitlerine tesadûf ettik. Yalnız şâir bu beyitlerde doğrudan doğruya Hurûfî olduğundan söz etmez. Adı geçen mezhebi hatırlatıcı (Harf, Ümmü'l-Kitâb, Kur'an'ın âyetlerinin insan yüzünde belirmesi gibi) çeşitli remzlere yer verir.

Şöyle ki, Hurûfilere göre insan yüzü Allah'ın aynasıdır. İnsanın yüzünden o seyredilir. Bu sebeple oraya yönelinip secde edilebilir şeklindeki söyleyişlere yer verilir:

Yüzün metn-i kelâmullah sözün âyât-ı rabbani
Cemâlünde 'âyân olmuş kemâl-i sun'ı Yezdânî

Sücûd it ol büte ey dil ko gitsün zühd ü takvâyı
Çü bildün kibleni geçmiş namazun hep kaza eyle

Görülüyor ki Hz. Adem'e secde etme keyfiyeti Hurufî inanişında Adem-oğluna yani insana secde etmek şeklinde mahiyet değiştirmiştir. Şu beyit bu değişikliği en belirgin şekilde ifade eden bir başka örnektir:

Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan
Âdem imiş sâcid ü mescûd olan

Ayrıca Usûlinin eserinde İslâm dini için tasvip edilemeyecek bu türlü söyleyişlerinin yanında tam bir Müslüman gözüyle işlediği beyitleri de vardır. Nitekim yukarıdaki ifadenin tam zıttı olarak bir başka yerde de, önüne gelen kişiye niyaz eden şahsın duâsının dinde kabul edilemeyeceği tarzındaki ifadeleri bizi O'nun mezhep konusunda tam bir kararlılık içinde olmadığı sonucuna vardırdı. Dolayısıyla Usûlî'ye eserinde Hurûfilîğin sırlarını hatırlatıcı beyitlerinden dolayı "Hurûfî" dir demekten ziyade hurûfilîğin birtakım ilkelerini benimseyerek adı geçen mezhebe yakınlık duymuştur, demenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Her ne kadar Usûlî için, ikinci Fazlullah ve Nesîmî'nin sırrı deniyor ise de şairin adı geçen şahsiyetleri övücü (Nesiminin şiirine yazdığı tahmis hariç) manzumelerine rastlamadık. Diğer taraftan, Usûlî'de Hurûfilik, Nesîmî'deki ka-

dar kuvvetli ve teşvikkâr değildir.

Nitekim şâir, Dîvan'da adı geçen mezhebin dışında diğer bâtinî itikatlardan da söz eder. Bunlardan özellikle kalenderîliğe yakınlık duyduğunu görüyoruz. Hatta bir beyitte kalenderî olduğunu söyler:

Abdal-ı pâ-bürehne mücerred kalenderüz
Kahbe cihâna bakmayıcı pârsâlaruz

Eserde, diğer mezheplerle ilgili bu tür söyleyişlere rastlanmaz.

Şiirde tasavvufî mefhumlar işlenirken edebî sanatlara da başvurulur. Teşbih, telmih ve tevriye bunların başlıcalarıdır. Zaman zaman türlü düşüncelerin ifadesi için âyetler ve hadislerden faydalanan şairin, islâmî konularda gereği kadar bilgi sahibi olduğu söylenebilir.

Usûlî'nin incelediğimiz eserinde beyit esasına ve aruza dayanan şiirlerinin yanında, milli nazım şeklimiz olan dörtlüğü ve hece veznini de unutmadığını görüyoruz. Şairin 16. yüzyıl gibi aruz vezninin ve beyitin bütün klasik edebiyatımızı kuvvetle tesiri altına aldığı bir dönemde bu türlü sade ve samimi söyleyişlere yer vermesi Dîvan şairlerinin Halk edebiyatı çevresinden tamamen kopmadıklarının bir delilidir.

Divan'ın "Gazeller" bölümünde yer alan bu manzûmeler Tekke edebiyatı vadisinde yazılmış dini konulu nefesleri hatırlatır:

Coşdı deli gönül coşdı
Deryalara dolup taşdı
Gam denizi başdan aşdı
Himmet eylen himmet eylen

Aynı şekilde, hece vezni ile söylenmiş vârsâğılar, eserin halk şiiri tarzında yazılmış diğer güzel örneklerini oluşturur.

Şairin, bu örneklerin dışında kalan dīvan tarzı şiirlerinde de dikkate değer bir sadelik ve samimiyet sezilir. Bazı söyleyişlerinde O'nun sanatının zirvesine ulaştığını görüyoruz.

Şu beyit Usûlî'nin sanat gücünü en güzel şekliyle özetlemeye yeter sanıyruz:

Ger makâmâtun usûlünden beyânun var ise
Perdeler keşf eyle seyr itdür bize edvârını

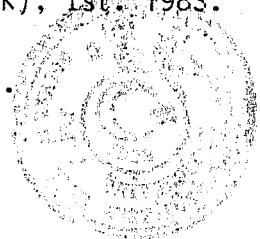
Gerek söyleyiş gerekse sanat yapmadaki titizliği ve ustalığı ile Usûlî'nin klasik şiirimizde hiç de küçümsenemeyecek bir sanatkâr olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abd-el Bari Ennedvî, Tasavvuf ve Hayat (Terc. Mustafa Ateş), ist. 1971.
- Abdî , Ahdî Tezkiresi, Top. Haz.1303
- Ahmed Cevdet , Belâgât-ı Osmâniyye, ist.1303
- Ahmed Eflâkî , Âriflerin Menkıbeleri, (Çev.Tahsin Yazıcı) c.I-II, ist.1986.
- Ahmed Kudsi El-Kadinhânî, Peygamberimiz ve Ashabı (Terc. Mustafa Ayyıldız) Basıldığı yer ve yıl (?)
- Ahmed Vefik Paşa , Lehçe-i Osmânî, ist.1306
- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, Câmi'ul-Usûl, ist. 1977
- Akar, Metin , Türk Edebiyatında Manzum Mi'racnâmeler, Ank.1987.
- Arvasî, S.Ahmet , Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz, ist.1982.
- Âşık Çelebi , Meşâ'ir-üş-Şu'arâ (Haz.G.M.Meredt-Owens) Londra. 1971
- Aybet, Nahit , Fuzûlî Dîvanı'nda Maddî Kültür,Ank. 1983
- Ayverdi, Semiha , "Onüçüncü Asır Anadolusunda Tasavvuf ve Hazreti Mevlânâ" Türk Edebiyatı, 1(12),12.72,13-23
- Aziz Mahmud Hüdâyi, İlim, Amel, Seyr u Sülûk (Haz. H.Kamil Yılmaz) ist. 1988.
- Banarlı, N.Sami , Resimli Türk Edebiyatı, C.I, ist. 1971
- Bilgegil, M.Kaya , Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1. Belâgat, Ank. 1980
- Bilgi Seven, Kurtkan Amiran, "Türk-İslâm Tasavvuf Tarihi'nin "Fark" ve "cem" Kavramları" Türk Dünyası Tarih Dergisi Kasım. 1987,s.11
- _____ , "Türk İslam Tasavvuf Tarihinde "keder" ve "neşe" Kavramları" Türk Dünyası Dergisi, Şubat. 1982,s.2

- Bilkan, A.Fuat , "Divan Şiirinde Aslı Aşk" Millî Kültür, Eylül.1984, s.43-45
- Bilsel, Halim Hilmi ,Allah Vardır, İst, 1967.
- Bolay. S. Hayri , Felsefî Dcktrinler Sözlüğü, İst. 1984.
- Buharî , Sahîh-i Buhâri (Haz. Müctebâ Uğur M.Celal Sofucğlu), Ank. 1984.
- Bursalı, M.Necati , İstanbul ve Anadolı Evliyaları, İst.1986.
- Cengiz. H.Erdocğan, Açıklamalı, Notlu, Divan Şiiri Antolojisi, Ank.1967.
- Coşkun, Ali Osman , "Sebk-i Hindî Üslûbuve Nâililî-i Kadîm" Milli Kültür, Haziran, 1984, s.45
- Çanga, Mahmud , Kur'an Kelimelerinin Anahtarı, İst.1986.
- Çavuşoğlu, Mehmed , Divanlar Arasında, Ank. 1981
- Çelebioğlu, Amil , "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında Gcnül", Milli Kültür, Aralık-1979, s.31-37.
- Eraslan, Kemal , Dîvan-ı Hikmet'ter Seçmeler, Ank. 1983.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme, İst. 1984.
- Eşrefoğlu Rûmî , Müzekkin-Nüfus, İst. 1983.
- Eyubçlu, İsmet Zeki, Anadolı İnançları, Anadolu Mitolojisi, İst. 1987.
- Feridüddin Attar , Perdnâme (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İst. 1988.
- _____ , İlahinâme (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İst. 1985.
- _____ Tezkîretü'l-Evliyâ (Haz. M.Z.K), İst. 1983.
- Filibeli Ahmed Hilmi Beg, İslâm Tarihi, İst. 1974.

- Firdevsî-i Rûmî , Kutbnâme (Haz. İbrahim Cılgun-İsmet parraksızoğlu),
Ank. 1980
- Fuzûlî , Hadikatü's-Süedâ (Haz. Şeyma Güngör) Ank.1987.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, 100 soruda Tasavvuf İst. 1969
- _____ , Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hürkâr Hacı Bektâş-ı Velî)
İst.1958.
- _____ , Nesîmî, Usûlî, Rûhi, İst. 1953.
- _____ , Rîsâletü'n-Nushiyye ve Divan, İst. 1965.
- _____ , Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri,
İst. 1977
- _____ , Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, İst. 1987
- Güvâhî , Perdnâme (Haz. Mehret Hengirmen) Ank.1983.
- Hamidullah, Muhammed, Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygameri (Çev. Sa-
lih Tuğ) C.II, İst. 1980.
- Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, İst. 1973.
- Heykel, Mehret Hüseyin, Hz. Muhammed Mustafa, (Çev. Ömer Rıza Doçrul)
İst. 1948
- İbni Haldun , Mukaddime (Haz. Dursun Turan), Ank.1977.
- İmam Muhyiddin Nevevi, 40 Hadis, (Terc. Ahmed Naim), Ank.1985.
- İmam-ı Gazâlî , Kalblerin Keşfi (Terc. Hüseyin. S. Erdoğan), İst.(?)
- İpekten Haluk , Nailî-i Kadîm (Hayatı ve Edebî Kişiliği), Ank. 1973
- İsen, Mustafa , Usulî, Hayatı, Sanatı ve Divanı, Erzurum. 1988.
- _____ , "Usulî'nin Yenice Şehrengizi" Mehmet Kaplan için,
Ank. 1988, s. 131-149
- Kam, Ferit , Vahdet-i Vücut, İst. 1331
- Kara, Mustafa , Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, İst. 1985.

- Karahan, Abdülkadir , "Klasik Türk Şiirinde Tabiat" Milli Kültür, Ağustos-1977, s. 55-59
- Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ, C.1. Ank. 1978.
- Kırıkkılıç, Ahmet , Sultan Üçüncü Murad (Muradî) Hayatı, Edebî kişiliği, Eserleri ve Divanının tenkitli Metni (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum. 1985.
- Kocatürk, Sadettin , Gülşehri ve Felekrâme, Ank. 1982.
- Kotku, Mehmet Zahid , Cennet Yolları (Hadislerle İlm), İst. 1985.
- Köprülü, Fuat , Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1966
- _____ , Edebiyat Araştırmaları, Ank. 1986.
- Kufralı, Kasım , "Molla ilâhi ve Kendisinden Sonraki Nakşi Bendiye Muhiti" Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.3 İst. 1949.
- _____ , Gülşeni, İslâm Ansiklopedisi, C.4, s.835.
- Kurnaz, Cemal , Hayalî Bey Dîvânı Tahlîli, Ank. 1987.
- Kuşeyri , Kuşeyri Risâlesi (Haz. Süleyman Uludağ), İst.1981.
- Küçük, Sabahattin , "Çağdaşı ve Arkadaşı Nev'î'nin Gözüyle şâirler Sultanı Bâkî" (Beşinci milletler Arası Türkoloji Kongresi) İst. 1985.
- _____ , Bâkî Dîvânı Üzerine Bir İnceleme, (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ-1982,
- _____ , Bâkî Divânı'ndan Seçmeler, Ank: 1982.
- Levend, Agah Sırrı , Türk Edebiyatı Tarihi Giriş, Ank. 1984.
- _____ , İslâmî Türk Edebiyatı'nın Esasları ve Kaynakları TDAY, 1971, 159-194.
- _____ , Divan Edebiyatı, İst. 1984.

- Lings, Martin , Tasavvuf Nedir? (Çev. Harun Şencan) İst. 1986.
- Mehmet Tahir , Osmanlı Müellifleri, C.II, İst. 1972
- Mevlânâ , , Divan (Çev. Abcübâki Gölpınarlı) İst. 1974.
- Mevlânâ , Mektuplar (Haz) Abcübâki Gölpınarlı) İst. 1963
- Mevlânâ Abcurrahman Câmî, Şevâhidü'n-Nübüvve (Peygamberlik Müjdeleri) İst. 1976
- Muallim Naci , İstılahat-ı Edebiyye (Haz. Dr. Alemdar Yalçın Abdülkadir Hayber) Ank. 1984.
- Muhammed bin Mahmûd el-Hafızî el-Buhâri, Tevhîde Giriş Faslu'l-Hitâb Tercümesi, (Terc.Ali Hüsrevoğlu) İst. 1988.
- Muhyiddin-i Arabî , Tasavvuf Yolu (Terc. Selâhaddin Alpay,) İst. 1973
- Necmüddin Kübra , Tasavvufî Hayat, İst. 1980
- Niyazi-i Mısri , Mısri Niyazi Divanı (Şerhi), (Haz. Mahmud Saadettin Eilginer) İst. 1936
- Olgun, Tahir , Edebiyat Lüğati, İst. 1936.
- Rahman, Fazlur , İslâm (Çev. Doç. Dr. Mehmed Dağ, Doç. Dr. Mehmet Aydın) İst. 1981.
- Öztürk, Yaşar Nuri , Kur'ân-ı Kerim ve Sürrete Göre Tasavvuf, (İslâm-da Rûhi Hayat) İst. 1989
- _____ , Tasavvufun Rûhu ve Tarikatlar, İst. 1988
- Pakalın, M.Zeki , Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.II, İst. 1971
- Pala, İskender , Ansiklopedik Dîvânşîiri Sözlüğü, C.I, Ank. 1989
- Şebüsteri , Gülşen-i Râz (Çev. Abcübâki Gölpınarlı) İst. 1988

- Şemşeddin Sâmi , Kamus-ı Türkî, İst. 1978
- Tâhirü'l-Mevlevî , Edebiyat Lûgati, İst. 1973
- _____ , Şerh-i Mesnevî, C.3-6, İst. 1967
- Tarsel, Fevziye Abdullah, Türk İslâm Edebiyatı, Ank. 1971
- Tarlan, Ali Nihad , Divan Edebiyatı, V, Milli Kültür, C.1, s. 8, 1977
- _____ , Fuzûlî Divanı Şerhi, Ank. 1965.
- _____ , Şeyhî Dîvanını Tetkik, İst. 1964
- _____ , "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf III" TDED, 1960
c.x, s.3
- Tatcı, Mustafa , Hayreti Divanında Din ve Tasavvuf, (G.Ü. Eğt.
Fak. Yük Lis. Tezi) Ank. 1988.
- Tolasa, Harun , Seyhülislâm Bahâyi Efendi Dîvanı'ndan Seçmeler,
İst. 1979
- _____ , Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ank. 1973.
- _____ , 16. yy. da Ecebiyat Araştırma ve Eleştirisi, İz-
mir. 1963.
- Tulum, Mertol , Tazarrünâme (Sinan Paşa), İst. 1971
- Türer, Osman , Türk Mutasavvıf Şairi Muhammed Nazmî Ank. 1988
- Ülgener, Sabri F. , İktisâdi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası,
İst. 1981
- _____ , Zihniyet ve Din (İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Dev-
ri), İst. 1981

- Yavuz, A. Fikri , İslâm İlmihâli (İslâm Fıkhı ve Hukuku) İst. 1979
- Yavuz, Orhan , Tezkiret'ül-Evliya (Feridü'ddin Attar'ın Eski Türkiye Türkçesi ile Tercümesi) Ank. 1988.
- Yazıcı, Tahsin , Menâkıb-ı İbrâhim Gülşeri, Ank. 1982
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican, Envâr'ül-Aşikin (Sadelerstiren; H. Mahmut Serdar-oğlu, A.Lütfi Aydın) İst. 1986.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamci, Hak Dini, Kur'an Dili Meâli, (Haz. Sela-hattin Kaya, Kerim Aytekin, Muhtar Yazır Cahid Baltacı, Durali Yılmaz) İst. Basıl-dığı yıl (?)

